

***CANVI INSTITUCIONAL I DESENVOLUPAMENT A L'EUROPA
PERIFERICA: LA MEDITERRANIA I L'EST***

ELS CASOS ESPANYOL I POLONES

Jordi Catalan, Gener 1996

CONTINGUT

1. L'Europa perifèrica en el llarg termini: la divergència de l'Est i del Sud
2. Polònia i Espanya als inicis de l'Edat Moderna: potències militars i economies perifèriques
 - 2.1. La Unió Polonesa-Lituana
 - 2.2. L'Imperi Espanyol
 - 2.3. Els orígens comuns de la condició perifèrica a la vigília de la industrialització continental
3. El primer segle del "factory system", 1814-1914
 - 3.1. Guerra, deute i taxació
 - 3.2. Institucions i condicions de vida al camp
 - 3.3. Inestabilitat en el procés d'industrialització
 - 3.4. La lenta millora en la qualificació
4. Els anys d'entreguerres: divergència econòmica i convergència política
 - 4.1. Divergència en les pautes de desenvolupament econòmic
 - 4.2. El fracàs polonès
 - 4.3. La millora espanyola
 - 4.4. El tomb cap a la centralització econòmica i la coerció política: la Polònia de Kwiatkowski i l'Espanya de Franco
5. Centralització i coerció durant l'"era daurada" de la postguerra
 - 5.1. Polònia i Espanya a la fi de la Segona Guerra Mundial
 - 5.2. El primer franquisme i l'estalinisme polonès
 - 5.3. Els intents de reforma dels anys cinquanta
 - 5.4. Paràlisi de les reformes, immobilitat institucional i prosperitat econòmica durant els seixanta

6. De la depressió econòmica al canvi institucional, 1970-1992

- 6.1. La crisi dels setanta a Espanya
- 6.2. Les reformes estructurals després de Franco
- 6.3. El recurs al capital exterior sota Gierek
- 6.4. De Solidaritat al canvi de sistema

7. Conclusions

(*) Aquest treball és un dels resultats del Projecte 'Canvi institucional i desenvolupament a l'Europa perifèrica'. Per a dur-lo a terme he obtingut suport financer de la Universitat de Mannheim (R.F.A.), la Fundació Jaume Bofill de Barcelona i el Ministeri d'Educació i Ciència de Madrid. Haig d'agrair, a més, les discussions amb C.Buchheim, P.Flora, B.Kohler-Koch, M.Knodt, L.Granberg, F.U.Pappi, E.Rieger, A.Steiner, C.Teubner, A.Weber, M.Duran, G.Feliu, P.Fernández, M.Gutiérrez, A. Herranz, J.Nadal, D.Tirado, P.Pascual, R.Ramon i C.Sudrià.

1. L'Europa perifèrica en el llarg termini: la divergència de l'Est i del Sud.

Aquesta investigació tracta del procés de desenvolupament de la perifèria europea, centrant l'atenció en la trajectòria de llarg termini dels casos polonès i espanyol. Polònia i Espanya pertanyen als estats europeus que no arribaren a formar part del nucli industrial del continent. Encara avui, tenen nivells de desenvolupament i condicions de vida significativament inferiors a la mitjana de l'Europa Occidental. En diferents episodis de la història moderna i contemporània, les seves economies han tendit a divergir respecte al patró continental de desenvolupament. La seva condició perifèrica ha esdevingut de llarga durada. L'estudi presenta algunes hipòtesis sobre les causes comunes d'aquesta condició perifèrica d'ambdues economies.

El concepte de perifèria utilitzat aquí no es refereix a l'existència d'una tendència a llarg termini cap a l'intercanvi desigual. En lloc d'això, el paper sosté la visió que les àrees perifèriques constitueixen el conjunt de participants en un sistema d'interacció que tenen menys influència i que un procés causal acumulatiu pot explicar gran part del retard en el creixement de les nacions i regions en desenvolupament¹. Es té en compte que les relacions econòmiques tenen implicacions espacials². Els països perifèrics no inicien la transformació cap a una societat industrial però han d'adaptar-s'hi³. Els membres del centre, com a "first-comers", gaudeixen d'avantatges que tendeixen a autoreproduir-se, especialment diferents elasticitats-renda de la demanda per les exportacions del país, millors oportunitats de beneficiar-se dels rendiments creixents en la manufactura i nivells més elevats de qualificació tècnica⁴.

Des de l'Edat Mitjana, el futur centre europeu començà a prendre forma amb la creació d'un cinturó de ciutats que anava del Nord d'Itàlia al Sud d'Anglaterra, al llarg del Rin⁵. Els països exclosos d'aquest eix comercial -una xarxa

força densa de mercats- començaren a ser perifèrics en termes econòmics. Als inicis de l'edat moderna la producció de manufactures tendí a concentrar-se en les regions que envoltaven el cinturó de ciutats i rarament assolí una densitat significativa fora del territori comprès entre Londres, Hamburg, Viena, Florència i París⁶.

Malgrat tot, el llarg termini fou qualsevol cosa menys que estàtic. Dins del centre, Holanda ostentà el lideratge econòmic durant el segle XVII. La revolució industrial proporcionà a Gran Bretanya l'hegemonia econòmica absoluta un segle més tard, però perdé després la primacia enfront Alemanya i les terres del Rhin. Els països escandinaus, que pertanyien a la perifèria econòmica als principis del segle dinou, disfruten avui dia dels nivells d'ingrés més elevats. Per contra, Alemanya Oriental i Txèquia, que eren regions del nucli en el període d'entreguerres, esdevingueren després àrees perifèriques. Irlanda arribà a estar molt pitjor respecte a Europa Occidental el 1970 que el 1913 (-veure la Taula 1).

L'Europa del Sud i de l'Est sempre foren àrees perifèriques termes econòmics. No només la renda per càpita era inferior a la dels països del centre, sinó que la diferència amb Europa Occidental tendí a ampliar-se en diversos moments dels segles XIX i XX. Tant el Sud com l'Est del continent experimentaren dificultats persistents per a convergir amb les economies avançades⁷. Com la Taula 1 mostra, entre 1830 i 1914, els països de l'Est i del Sud divergiren substancialment de la pauta de creixement de l'ingrés per càpita de l'Europa Occidental⁸. En el període d'entreguerres, les experiències foren més diverses: alguns països perifèrics reduïren la distància respecte a Europa Occidental mentre que d'altres l'incrementaren. Durant els cinquanta sembla que es produí un procés general d'escurçada de distàncies -("catching up". Des

Taula I. Números índex de Producte Brut per càpita (Europa Occidental=100)

	1830	1860	1913	1929	1950	1960	1970	1980	1989
Europa Occidental	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Àustria	-	97	101	92	82	105	103	116	116
Belgica	89	105	118	130	134	117	108	116	115
Bulgària	-	57	41	43	45	-	74	-	-
Txecoslovàquia	-	-	72	71	88	-	-	-	-
Dinamarca	83	84	128	122	142	147	122	116	119
Finlàndia	70	65	76	76	108	109	98	106	119
França	101	100	97	113	114	120	121	124	124
Alemanya	89	91	112	115	107	140	127	130	129
Grècia	-	62	48	52	44	39	49	56	54
Hongria	-	-	54	55	55	86	76	61	47
Irlanda	-	-	94	91	87	68	60	66	72
Itàlia	89	74	66	67	65	86	102	111	114
Holanda	100	108	107	125	120	125	121	118	111
Noruega	83	86	89	108	132	134	92	110	114
Polònia	-	-	-	54	58	76	75	57	36
Portugal	92	76	48	48	47	38	50	57	58
Romània	-	57	53	46	39	-	59	-	-
Espanya	-	86	58	66	46	65	77	78	83
Rússia	66	53	50	45	65	-	77	-	-
Suècia	87	79	102	112	177	138	130	121	121
Suïssa	88	109	129	147	171	183	175	154	150
Regne Unit	136	158	154	148	151	133	111	105	113
Iugoslàvia	-	59	43	47	39	48	56	53	38

Notes: 1830-1950, Dades de PNB per càpita en dòlars USA i preus de 1960. 1960-1989, dades de PIB a paritats de poder adquisitiu corrents. Fonts: 1830-1950, PNB de Bairoch (1981), 'The Main Trends in National Economic Disparities since the Industrial Revolution', Bairoch i Lévy-Leboyer, Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution, Macmillan. 1960, United Nations (1992), Human Development Report 1992, UNDP. 1970, capitalist countries, OECD (1992), National Accounts, 1960-1990. Main Aggregates. Volume 1, Department of Economics and Statistics. 1970, communist countries, Economic Commission for Europe (1980), 'Comparative GDP levels', Economic Bulletin for Europe, vol.31, n.2. 1980, Eurostat i United Nations (1987): Comparisons Mondiales du Pouvoir d'Achat et du Produit Réel en 1980, Etudes et analyses, Série D. 1989, capitalist countries, OECD (1992). 1989, communist countries, United Nations (1992).

dels anys seixanta les economies de planificació central divergiren de forma creixent de l'Europa Occidental en renda per càpita, mentre que els països mediterranis tendiren a acostar-s'hi -especialment abans del primer shock del petroli.

En el cas d'Itàlia, s'ha postulat que el país va fer amb èxit la transició de la perifèria al centre⁹. Malgrat tot, és difícil de mantenir que la part endarrerida del país -el Mezzogiorno- no sigui encara avui perifèria.

Aquest treball comença als inicis dels temps moderns perquè la construcció de grans dominis territorials pels reis de Polònia i Espanya des de finals del segle XV tingué conseqüències tremendes per al desenvolupament a llarg termini. Una segona part de la investigació analitza fins a quin punt la revolució industrial fracassà als dos països entre les Guerres Napoleòniques i la Primera Guerra Mundial, un període en el que Polònia estigué dividida en tres estats. La següent secció compara l'evolució del procés d'industrialització espanyol i el del nou estat eslav independent en el període d'entreguerres. La part que segueix tracta de les barreres que impediren que els dos països es beneficiessin completament de "l'època daurada" experimentada pels països occidentals entre el final de la Segona Guerra Mundial i la primera crisi del petroli. Finalment, es fa una anàlisi dels canvis institucionals portats a terme pels dos països des dels setanta i les seves conseqüències pel procés d'industrialització i la millora de les condicions de vida.

2. Polònia i Espanya als inicis de l'Edat Moderna: potències militars i economies perifèriques.

2.1. La Unió Polonesa-Lituana.

La Unió Polonesa-Lituana era, a mitjans del segle XV, l'estat més gran d'Europa. Encara que al seu capdamunt hi hagués un rei i no un emperador, pot ser considerada com un autèntic imperi. Els territoris governats pel primer Jagielló

anaven del Bàltic fins a les estepes d'Ucraïna. Era un enorme estat multinacional habitat per polonesos, lituans, ucraïnesos i alemanys. Els darrers constituïren establiments dispersos en la zona des dels primers dies de les migracions pageses en el segle dotze, encoratjats pels reis polonesos. També jueus occidentals trobaren acolliment a Polònia, completant la diversitat ètnica del país.

Un tret distintiu de la societat polonesa era l'enorme poder que tenia l'aristocràcia ("szlachta"). Una Dieta de diputats i senadors elegits pel nobles -sense cap intervenció de les ciutats- designava el sobirà i exercia les funcions legislatives. A més, des de 1496, els pagesos perderen la llibertat d'emigrar a les ciutats. Al mateix temps, els burgesos tenien prohibit posseir terres, els mercaders trobaven dificultats per viatjar a l'estranger i s'establiren preus màxims per als béns manufacturats.

Durant la primera meitat del segle XVI l'estat polonès experimentà alguna cosa similar a una època daurada, que es reflectí en una prosperitat econòmica de la noblesa, una gran extensió territorial i un esplendor cultural. Fou el moment en què Copèrnic féu famosa la Universitat de la capital, que llavors era Cracòvia. Al 1500 aquesta ciutat era més gran que Viena i Berlín¹⁰. La població de la Unió Polonesa-Lituana sumava prop de vuit milions d'habitants en un temps en què Anglaterra tenia menys de quatre milions. Les exportacions de sègol via port de Gdansk s'elevaren d'un nivell inferior a 3,000 "laszt" al final dels anys 1460 a un de superior a 40,000 "laszt" en la primera meitat dels anys 1560 ¹¹.

L'altra cara de la moneda era el sistema de reserva senyorial i la implantació de l'anomenada economia "folwark". Els nobles, especialment els magnats, tendiren a canviar els pagaments en metàl·lic de les rendes a pagaments en treball.

Els pagesos eren obligats a treballar a la reserva senyorial i a romandre lligats al senyor i a la seva terra. Una llei de 1520 intriduí el deure de treballar obligatòriament un dia per setmana i "lan" -la quantitat de terra necessària per a mantenir una família-.

Hicks explicà la tendència general cap a un increment de la servitud en l'Europa Oriental com a conseqüència de l'escassetat de treball en els estats amb grans territoris ¹². Kula i Wallerstein remarcaren l'estímul proporcionat pel mercat mundial ¹³. De fet, els inicis de l'era de l'economia de treball servil a Polònia, coincideixen amb la ràpida expansió de l'exportació de cereals. Europa Occidental importava gra de Polònia i hi exportava manufactures de luxe. La noblesa s'acostumà a consumir béns d'aquests i a través de l'extensió de la renda en forma de treball fou capaç de disposar-ne de més quantitats. A més, els pagesos foren expropiats de part de la seva terra en els territoris més ben situats per treure avantatge de la creixent demanda d'exportacions. Per últim, al 1574, la "szlachta" arribà a adquirir fins i tot el dret formal de decidir sobre la vida dels seus serfs.

Des del moment en què l'últim Jagielló morí, al 1572, la noblesa regnà amb plens poders per a escollir lliurement el rei. La Dieta tendí a elegir sobirans francesos, hongaresos, suecs i saxons per tal de poder imposar millor al rei les condicions favorables a la noblesa autòctona. Els monarques estrangers no acostumaven a tenir propietats de gaire valor econòmic al país i, sovint, el seu propi ingrés i el tamany del seu exèrcit eren menors que els dels grans magnats. L'oposició de la noblesa als impostos deixà la corona en una dèbil posició econòmica. La manca de recursos públics impedí la creació d'una marina de guerra poderosa i la construcció d'una xarxa de ports fortificats al Bàltic que hagués pogut convertir Polònia en una nació oberta al mar.

Malgrat que al 1618 Polònia assolí les seves fronteres més àmplies amb l'annexió de la Rússia Blanca, la gradual implicació en guerres fou una pesada càrrega pel desenvolupament econòmic, social i polític de la nació ¹⁴. Cap a 1578 el rei Batory, per tal de finançar la guerra contra Rússia, vengué els drets de protectorat sobre el Ducat de Prússia Oriental a l'elector de Brandenburg, facilitant així la futura expansió alemanya ¹⁵. La rebel·lió del cossacs d'Ucraïna del 1648 encoratjà l'aixecament dels pagesos polonesos contra els senyors. Durant la segona meitat del segle, tingueren lloc conflictes devastadors contra els exèrcits suec i rus.

Sembla que entre 1650 i 1721 la població polonesa es reduí de 10 a 6 milions de persones¹⁶. Els efectes de la Guerra de Suècia podien haver reduït la població urbana entre un 60 i un 80 per cent¹⁷. Les exportacions poloneses de sègol per mar caigueren de 163,356 "laszt" el 1651-1655 a 73,654 el 1696-1705 ¹⁸.

La noblesa reaccionà intentant augmentar el seu control sobre les altres classes i el sistema polític. Els serveis per arrendament foren incrementats -la càrrega passà a ser de cinc dies per setmana i família. Els pagesos foren expropiats de nou i els magnats augmentaren la quantitat de terra sota el seu control. Des de 1652 el "liberum veto" fou usat a la Dieta. D'acord amb ell, un sol noble podia bloquejar qualsevol decisió de la càmera. L'elecció del sobirà es convertí cada vegada més sovint i obertament en matèria de negociació on els poders estrangers restaven involucrats.

El 1733 la Dieta escollí com a monarca el candidat nacional Stanislas Leczynski. Un grup de nobles no hi estigueren d'acord i elegiren el saxó Augustus II, que també era el candidat de Rússia. El darrer regnà de fet després

d'una nova guerra en la que Rússia, Prússia i Àustria intervingueren per a imposar el seu home.

El segle XVIII fou millor per a l'agricultura polonesa que l'anterior, estimulada per l'expansió de les exportacions. Les sortides de blat per mar augmentaren de 31,330 "laszt" el 1706-1715 a 69,430 "laszt" el 1766-1775 ¹⁹. La població s'expandí de nou.

Malgrat això, la noblesa no es tornà més flexible. L'arrendament s'endurí més, la càrrega de treball de la família pagesa assolí els sis dies per setmana²⁰. La concentració de la propietat de la terra seguí augmentant a favor dels magnats. Creixé la intolerància religiosa i els protestants i els ortodoxes foren exclosos dels càrrecs públics²¹. La noblesa continuà practicant el "liberum veto" i refusant increments significatius en les contribucions fiscals.

Stanislas-August Poniatowski, prtendent amb el suport de la reina Caterina II de Rússia, fou escollit rei el 1764. Al seu projecte inicial d'abolir el "liberum veto" s'hi oposaren Rússia i Prússia. Les tropes russes intervingueren i el Canceller Zamoyski abandonà. El 1768 uns quants nobles organitzaren la Confederació de Bar i es rebel·laren en contra de Poniatowski en nom de la fe catòlica. Rússia instigà la rebel·lió dels pagesos ortodoxes d'Ucraïna. França i Turquia donaren suport a la Confederació, malgrat que aquesta fos incapaç de derrotar els soldats del tsar. El resultat final fou la primerapartició de Polònia el 1772. Rússia s'annexionà els territoris al nord del riu Dvina i les terres de l'Alt Dnieper. Prússia ocupà el territori que limitava amb la Pomerània Oriental. Àustria rebé Galízia.

La imposició per part de Prússia d'un peatge al tràfic

del Vístula produí una forta caiguda de les exportacions de cereals. Malgrat que l'ingrés dels magnats fou seriosament afectat pel declivi, Polònia encara era un país amb un gran potencial, ja que retenia 11 milions d'habitants²². Poniatowski tractà de nou de reformar l'estat preparant la fundació d'una monarquia hereditària, la creació d'un exèrcit de 100.000 homes, la supressió del "liberum veto", la reforma de la Dieta inclonent-hi les ciutats i la introducció d'un impost sobre la terra²³. Alguns magnats que s'oposaven a les reformes convocaren una confederació a Targowica el 1792 i demanaren el suport rus. Novament les tropes del tsar marxaren contra Varsòvia. Com a resultat de la derrota, tingué lloc la segona partició de Polònia. Rússia s'annexionà la resta d'Ucraïna i Prússia Poznània. El territori deixat a Polònia només tenia 4 milions d'habitants. Mesos més tard, la revolució de 1794, que reivindicava l'abolició de la servitud, fou aprofitada per fer desaparèixer l'estat polonés del mapa d'Europa amb la tercera partició.

S'estimà que, cap a 1775, els impostos per càpita eren 1 shilling a Polònia contra 6 shillings a Prússia, 6 shillings a Rússia i 20 shillings a Àustria²⁴. Aquesta feblesa financera, junt amb una noblesa que es negava a renunciar a una part important del seu poder, foren les causes finals del col.lapse de la Unió de Polònia i Lituània.

2.2. L'Imperi Espanyol

L'Imperi Espanyol durant el segle XVI assolí una extensió fabulosa, abarcant les corones de Castella, Aragó i Portugal, una gran part d'Itàlia, Flandes, el Franc-Comptat, la part del lleó d'Amèrica, possessions a l'Àfrica i les Illes Filipines. La dinastia dels Habsburg, que governaven aquesta vasta organització política, basaren el seu poder militar i financer

principalment en els recursos i els homes de la Corona de Castella. La unificació real d'Espanya no arribà fins més tard²⁵. La Corona d'Aragó conservà les seves pròpies institucions i les barreres aranzelàries fins el començament del segle XVIII. El primer sistema fiscal unitari fou un resultat del segle XIX i, encara llavors, les províncies basques conservaren llur estatus fiscal propi. Malgrat la tendència gradual cap a la centralització, l'estat espanyol restà multiètnic, amb tres importants minories nacionals: els bascos, els catalans i els gallecs.

Com abans s'ha dit, la Corona de Castella fou la pedra angular sobre la que es contruí l'imperi. Castella jugà el paper estel·lar en la "Reconquesta" de la terra ibèrica als musulmans. El model de conquesta i repoblació castellà fou ràpid i de marcad orientació militar. Un reduït nombre de famílies aristocràtiques, ordres religiosos militars i grans monestirs emergiren com a grans propietaris de vastos territoris amb una baixa densitat de població²⁶. La concentració de la propietat de la terra augmentà significativament durant els segles XIV i XV a través de l'extensió i generalització del règim senyorial a Andalusia, que portà a la consolidació del sistema latifundista extès pel Sud de la Península Ibèrica²⁷.

Per altra banda, la monarquia fomentà la ramaderia ovina transhumant, una activitat força adient per a un territori amb escassetat de treball i una alta aridesa de moltes de les seves terres. Els ramats que emigraven estacionalment esdevingueren una font important de finançament de la corona gràcies a les exportacions de llana als principals centres industrials d'Europa. Els propietaris dels xaïs transhumants estaven organitzats en el sindicat de "La Mesta", que també era controlat per famílies aristocràtiques i institucions religioses.

Isabel de Castella i Ferran d'Aragó es casaren el 1469. Ella fou coronada reina de Castella durant 1474. Quatre anys més tard, s'establí la Inquisició dins del seu regne. El 1479 Ferran esdevingué rei d'Aragó. Les dues corones mantingueren llurs pròpies institucions, excepte pel que fa al Tribunal del Sant Ofici, que passà a operar també a Aragó. Durant molt temps la Inquisició fou l'únic aparell estatal unitari d'Espanya.

El 1492 les tropes castellanques derrotaven l'últim reialme musulmà de la península Ibèrica i entraven a Granada. El mateix any Colom arribava a Amèrica i prenia possessió de les noves terres en nom de la Corona de Castella. Per últim, durant el mateix any, els anomenats Reis Catòlics signaven l'edicta d'expulsió dels jueus dels seus dominis. El 1502 l'elecció forçada entre expulsió o conversió s'extengué als musulmans derrotats del regne de Granada.

El 1517 Carles de Gant heretà les corones dels seus avis, els Reis Catòlics. Tres anys més tard fou coronat Sagrat Emperador Romà. A més de les seves possessions espanyoles i italianes, Carles V governava un extens territori comprès entre els Països Baixos i Àustria. L'emperador es va involucrar progressivament en una sèrie de conflictes per mantenir la seva hegemonia a Europa i va assumir el paper de paladí del catolicisme.

Les ciutats de Castella central s'oposaven obertament a les aventures militars foranes i als impostos resultants. La revolta dels "Comuneros" reivindicava l'autonomia de les ciutats. La seva derrota a Villalar posava fi als drets comunals de les ciutats castellanques i obria el camí al creixent autoritarisme imperial. Com Anderson afirmà, l'estat absolutista a Espanya tingué els seus orígens no en la derrota de l'aristocràcia sinó en la de les ciutats²⁸.

Des del 1540 les creixents remeses del tresor americà ajudaren a finançar les campanyes dels Habsburgs per tot Europa, incloses aquelles dutes a terme per combatre l'extensió del protestantisme. Malgrat tot, la gran quantitat de metalls preciosos (sobretot plata) no arribava prou aviat o en quantitats suficients per cobrir les necessitats imperials. Tant Carles V com després el seu fill Felip II resolgueren, per una banda, incrementar els impostos i, per l'altra, endeutar-se. S'ha estimat que alguns pagesos castellans, al final de segle, pagaven aproximadament la meitat dels seus ingressos en impostos, delmes i drets senyorials, mentre la noblesa ("hidalgos") estaven exempts de tributació. El tipus d'interès del deute creixé de 0,8 per cent el 1515 a 4,6 per cent el 1598 ²⁹. Els bons del govern tingueren l'efecte de desviar recursos privats d'usos més productius i contribuïren a crear una societat "rendista" ³⁰.

Com a resultat de la ràpida expansió de la importació de metalls es produí la revolució dels preus³¹. Això succeí a Castella abans que a la resta d'Europa. Al principi l'augment de preus estimulà la producció interior. Però el creixement diferencial entre els preus europeus i castellans encoratjà les importacions i Espanya fou envaïda per productes provinents de tot el continent. Alguns d'ells eren reexportats, però la resta arruinaren els productors espanyols³².

Les difícils condicions de vida dels "pecheros" -la gent que no era noble i havia de pagar impostos-, la dura competència dels productes estrangers i les atractives possibilitats de fer-se ric a les Índies o a l'exèrcit, es combinaren per potenciar l'emigració. Des de la darrera dècada del segle XVI la població de les viles manufactureres tradicionals de Castella començà a declinar, ajudada per les

epidèmies. La plata americana atreia els mercaders i banquers europeus a Sevilla i Cadis mentre foragitava els artesans de Burgos, Segòvia o Toledo i els pagesos d'Extremadura i de la Castella interior.

A més, el paper que jugaren els monarques Habsburg com a primers defensors de la fe catòlica tingué el greu efecte d'aïllar Espanya del progrés científic. S'establiren estrictes mesures de censura. El 1559 fou introduïda una severa llista de llibres prohibits. Els estudiants espanyols tingueren prohibit estudiar en universitats estrangeres, fora de Roma o Bolònia. L'escolàstica més ortodoxa fou reforçada al si de les institucions espanyoles. La Inquisició promogué judicis contra els disidents dels dogmes de la Contrarreforma. En el curs del temps, Espanya s'allunyà de la revolució científica.

Durant el segle XVII les coses anaren encara pitjor. El 1609 es decretà l'expulsió dels moriscs, descendents dels musulmans que havien estat forçats a convertir-se al cristianisme. La conseqüència fou una caiguda de la producció agrària en àrees com el País Valencià i Aragó, on constituïen una porció important de la població treballadora de les terres de regadiu. L'agricultura intensiva en sortí perjudicada i la resultant pèrdua d'ingrés senyorial causà un desastre financer.

Per altra part, les importacions de plata començaren a recular. Com els nous Habsburg estaven al front d'un imperi gegant, això feia necessari una gran despesa militar, independentment de la disminució de les arribades del tresor americà. Els impostos augmentaren encara més, dins un sistema fiscal extremadament regressiu on els "hidalgos" conservaven els seus privilegis. L'endeutament públic també augmentà, assolint els tipus d'interès el 9,1 per cent el 1667 ³³. Els últims

recursos foren deixar de pagar i devaluar. Això portà alternativament períodes de depressió dels preus amb d'altres d'inflació violenta³⁴. L'activitat productiva passà per temps difícils i la crisi econòmica del segle XVII fou més llarga i pregona al regne de Castella que a la resta d'Europa³⁵. Així, a Castella la Nova les sèries de baptismes caigueren fins el 1685, mentre que a Catalunya començaren a recuperar-se al voltant de 1650³⁶. La població de la Corona de Castella, que sumava uns 5,9 milions el 1590, era menor el 1715 -només 5,5 milions.

L'intent al segle XVII d'involucrar els altres territoris en el finançament i el reclutament d'homes per a les campanyes militars del rei fou un fracàs. El 1640 Catalunya i Portugal es revoltaren en contra del govern. Foren seguits per Nàpols i Sicília. Portugal tingué èxit en recuperar la independència, però els aixecaments en la resta de territoris foren derrotats. En el darrer terç de segle, l'Espanya dels Habsburgs perdé part de Flandes i el Franc-Comtat.

La Guerra de Successió espanyola acabà el 1716 amb l'establiment definitiu d'una nova dinastia d'origen francès a Espanya, els Borbons. El Duc de Savoia obtingué les antigues possessions italianes. Àustria rebé la resta de Flandes. Anglaterra es quedà Gibraltar i l'illa de Menorca. La Corona d'Aragó, que s'havia unit a les forces aliades que donaven suport al candidat Habsburg, fou diluïda en una Espanya unitària. Les seves institucions representatives foren abolides. Es va imposar la llengua espanyola i prengué forma per primera vegada una unió aduanera amb l'antiga corona de Castella. A més, s'introduí un nou sistema impositiu a les terres derrotades de Catalunya, València i Aragó. La principal innovació fou el Cadastre, una contribució directa que gravava la renda i la propietat de la terra. La introducció d'aquest sistema en el Principat fou un èxit, doncs el volum d'ingressos per al govern s'incrementà substancialment.

Les reformes administratives de Felip V tendiren a substituir el sistema tradicional de govern conciliar per ministres i secretaris, intentant professionalitzar i centralitzar l'aparell de l'estat. A més, els Borbons del segle XVIII intentaren modernitzar l'exèrcit creant una força molt poderosa, separada de la societat i dotada amb molts privilegis corporatius. L'exèrcit i la marina s'ampliaren per a cobrir les necessitats colonials.

Les arribades del tresor americà, novament amb tendència creixent, proporcionaren recursos addicionals per a pagar les despeses militars creixents i la conservació de les colònies continentals d'ultramar. Espanya continuà embolicant-se en els conflictes bèl·lics per l'hegemonia europea entre finals del segle XVIII i principis dels XIX, particularment contra la Gran Bretanya i França.

Durant el Set-cents els pensadors il·lustrats clamaren contra la immobilització de grans extensions de terra sota els règims de "mayorazgo" i amortització eclesiàstica.. La noblesa i l'Església posseïen conjuntament dos terços de la terra vinculada i amortitzada. Aquestes institucions bloquejaven el mercat de la terra i, en conseqüència, l'estímul a la millora dels rendiments. L'existència de la "Mesta" també fou atacada per alguns dels il·lustrats espanyols, especialment pels beneficis injustos derivats de la utilització de terres que s'haurien pogut dedicar al cultiu de gra en una situació de ràpida expansió de la població i d'increment dels preus relatius -de fet, l'Espanya ibèrica creixé dels 7 milions de 1715 als 10,1 de 1787.

A més, hi hagueren diversos intents il·lustrats d'extendre el sistema fiscal del Cadastre als antics territoris de la Corona de Castella. El principal fou el de la "Contribución Única",

bloquejat finalment pel rei Carles III degut a la forta oposició mostrada per la noblesa a l'establiment d'un impost directe que gravés la propietat de la terra. La temptativa del Corregidor d'Extremadura contra la "Mesta", que ocupava terres conreables amb rendes congelades, demostra perfectament que les reformes en l'Espanya il·lustrada acostumaven a ser bloquejades quan s'hi veien involucrats els interessos de la noblesa. La província d'Extremadura perdé el pleit i la "Mesta" continuà amb tots els seus drets íntegres sobre la terra reclamada.

L'estat espanyol es pogué finançar sense cap reforma fiscal global durant tot el segle gràcies a l'increment substancial de les arribades de metall americà i als drets derivats del comerç hispano-americà. Aquest experimentà un llarg període de prosperitat. Malgrat tot, durant les darreres dècades del segle XVIII les guerres contra Anglaterra i França portaren de nou a un increment perillós del deute públic. Després de les Guerres Napoleòniques, Espanya perdé la majoria del seu imperi americà. Quan el tresor americà i els ingressos duaners del comerç colonial espanyol s'acabaren, es produí la fallida de l'estat absolutista³⁷.

2.3.Els orígens comuns de la condició perifèrica en la vigília de la industrialització continental.

L'anàlisi del procés de desenvolupament a llarg termini a Polònia i a Espanya porta a la identificació de cinc grans trets comuns associats amb l'endarreriment, que ja era present als dos països abans del moment en què la industrialització moderna s'escampà per l'Europa continental. Sobresurt la constatació que els orígens de la condició perifèrica en les dues economies es troba en les respectives estructures socials més que en el paper jugat en la divisió europea del treball. Malgrat això, la consolidació de la posició en el mercat

mundial, caracteritzada per una especialització en l'exportació de productes primaris, va poder reforçar el caràcter perifèric d'ambdues economies.

Primer, els dos estats assoliren una enorme extensió de territori als principis de l'era moderna. D'acord amb el mapa conceptual d'Europa de Rokkan, els dos països podien ser definits com a imperis de croada fronterera³⁸. El seu patró de desenvolupament a llarg termini era intensiu en la coerció³⁹. Els nivells de desenvolupament econòmic resultaven pobres en comparació al seu poder militar. Vilar definí l'Imperi espanyol com l'estadi suprem del desenvolupament del feudalisme⁴⁰. L'expansió polonesa fins a Livònia, el Dnieper i les portes del Khananat de Crimea apareix com del mateix tipus, àdhuc si al capdamunt del poder, formalment, no hi havia un emperador sinó un rei.

L'expansió militar gegantina de països relativament subdesenvolupats depenia crucialment o de la conquesta ininterrompuda de nous territoris o de la disponibilitat de fons d'ingressos excepcionals -com el tresor americà. A llarg termini, els costos de la participació creixent en conflictes bèl·lics conduïa a un bloqueig del creixement econòmic. Quan les arribades de metall americà declinaren en el segle XVII, la necessitat de fons creixents per mantenir una despesa militar molt feixuga a Europa i a ultramar, contribuï a la intensificació del declivi econòmic castellà. De manera semblant, a mitjans de segle, la guerra contra Suècia i l'aixecament cossac tingueren conseqüències catastròfiques per a la Unió Polonesa-Lituana⁴¹.

Segon, la històrica supremacia de l'aristocràcia terratinent comportà una capacitat abrumadora d'aquesta classe per modelar el curs de les transformacions econòmiques. A Polònia aquesta capacitat portà a l'extensió de l'economia

senyorial i agravà la servitud durant l'edat moderna⁴². Els interessos de la classe alta nativa, que usava el "folwark" per a promoure les exportacions de gra a l'oest, varen prevaldre per sobre els de la burgesia, els camperols i, fins i tot, l'estat⁴³. A més, la divisió de Polònia entre Prússia, Rússia i Àustria a les acaballes del segle XVIII, tingué com a resultat l'absència d'un aparell estatal fort a Polònia. Els nobles no estaven disposats a renunciar a cap dels privilegis polítics i personals que tenien⁴⁴. Com Kochanowich subratllà, també refusaven pagar impostos: en el moment de la partició de Polònia disfrutaven d'una pressió fiscal molt més baixa de la que tenia qualsevol dels tres estats veïns⁴⁵.

A Espanya les élites aristocràtiques també incrementaren el grau de control sobre els recursos productius usant institucions com els "mayorazgos" i la "Mesta". A més, García Sanz subratllà el reforçament dels drets jurisdiccionals de la noblesa i la creixent concentració de terra que tingué lloc al segle XVII⁴⁶. Hom ha arribat a argumentar que la intensificació de les càrregues feudals obrí el camí de la refeudalització a Castella⁴⁷. Yun apuntà que la Corona fou incapaç de trencar els privilegis fiscals i d'imposar un sistema impositiu que pogués saltar-se la necessitat de mediació amb la noblesa i el patriciat urbà⁴⁸. Durant la següent centúria, l'aristocràcia aconseguí bloquejar els intents de reforma del sistema fiscal castellà.

Fontana oferí dades comparatives que mostren la feblesa relativa de l'Imperi Espanyol: entre 1750 i 1815 els ingressos fiscals a Espanya varen créixer molt més lentament que a la Gran Bretanya, França i Àustria⁴⁹. Això va dur, després de la pèrdua de les colònies continentals, a la fallida de l'estat de l'Antic Règim⁵⁰.

Tercer, l'afebliment de la burgesia i de les ciutats durant la primerenca edat moderna fou una tendència comuna d'ambdues economies⁵¹. En el país eslau, els burgesos tenien prohibit posseir terra. Els mercaders no podien viatjar a l'estranger⁵². S'establiren preus màxims a alguns productes no agraris. La Comunitat de la Noblesa deixà la majoria del poder en les mans dels magnats mentre les ciutats quedaven clarament excloses del sistema polític⁵³. En la terra ibèrica, els jueus foren expulsats i les ciutats derrotades pels exèrcits de l'Emperador. Els gremis i la urbanització declinaren a l'interior de Castella en el moment de màxima extensió dels dominis americans⁵⁴.

Gunst ha subratllat el domini de tres classes de ciutats a l'Est d'Europa: enclaus per al comerç de llarga distància, centres administratius i militars, i pobles grans per al comerç agrari⁵⁵. La mateixa tipologia s'aplica a la xarxa urbana de la corona castellana. A més, en els dos països el poder polític dels burgesos tendí a ser baix i el comerç exterior i l'activitat bancària en els grans nuclis urbans restà en mans de gent estrangera⁵⁶. Com es pot veure en la Taula 2, la disminució en el grau d'urbanització entre 1600 i 1800 fou un tret comú d'Espanya i Polònia, també compartit per altres regions perifèriques com els Balcans, Portugal i Itàlia.

Taula 2. Evolució de les taxes d'urbanització en els primers temps moderns.

	1600	1800	PAUTA
Àustria-Hongria	4.9	7.9	+
Balcans	13.5	11.2	-
Bèlgica	29.3	21.7	-
Alemanya	8.5	9.4	+
França	10.8	12.9	+
Itàlia	22.6	21.9	-
Holanda	34.7	34.1	-/+
Portugal	16.7	15.2	-
Polònia	7.6	4.8	-
Romània	4.4	4.3	-/+
Escandinàvia	3.8	6.2	+
Espanya	21.3	19.5	-
Suïssa	5.5	6.9	+
Regne Unit	7.9	20.8	+
Rússia	5.3	5.1	-/+

Font: Bairoch, Batou i Chèvre (1988): La population des villes européennes de 800 à 1850, Centre d'Histoire Economique Internationale, Université de Genève.

Quart, les dures condicions de vida de la pagesia obstuïren el desenvolupament industrial. Durant el segle XVIII, el deure de treballar de les famílies pageses poloneses augmentà mentre les restriccions a l'emigració continuaren amb força. En visió de Kochanowicz, els senyors eren massa poderosos i els pagesos massa depenents perquè qualsevol força de mercat local que existís pogués dissoldre el lligam de l'economia "folwark". Aquesta situació evità el floreixement d'un "petit capitalisme", excepte a Gdansk i la Petita Polònia del Sud⁵⁷. Seguint Vicens Vives, autors com Fontana i Nadal han insistit en la insuficiència de la demanda agrària de béns de consum com la principal barrera al creixement industrial espanyol⁵⁸. Els treballs de Vilar, Maluquer i Torras donen suport a aquesta tesi centrant la seva atenció en l'excepció catalana: durant el segle XVIII existí a la regió un pròsper mercat agrari i l'activitat manufacturera es

desenvolupà⁵⁹.

Per últim, la relativament feble protoindustrialització va fer també més difícil l'èxit de la industrialització. La poca importància de la producció manufacturera anterior al "factory system" en les dues àrees era, per una banda, conseqüència dels factors fins ara esmentats. Per l'altra, la baixa pressió demogràfica d'acord amb els nivells europeus, va poder contribuir al retard en l'expansió de l'activitat protoindustrial.

D'acord amb Gunst, la gran massa de terra conreable i la suficient disponibilitat de població a l'Europa Oriental resultà en una repetició de les estructures tradicionals de producció⁶⁰. Kochanowicz emfatitza la crisi demogràfica del segle XVII com un element important d'afebliment dels gremis d'artesans a les ciutats i del grau d'urbanització⁶¹. Hi ha multitud d'evidències del declivi paral·lel de la població, gremis i urbanització a la corona castellana des de finals del segle XVI⁶². Nadal ha remarcat la baixa densitat de població d'Espanya en relació al seu potencial com un dels principals costos econòmics a llarg termini de l'Imperi Espanyol⁶³.

Cal afegir que Polònia i Espanya entraren a l'era de la revolució industrial britànica com a exportadors de productes primaris i importadors de béns industrials. El principal producte polonès exportat a l'Europa Occidental era gra, mentre que la llana i el vi jugaren un paper similar a Espanya durant molt de temps. Durant el Vuit-cents l'estat espanyol esdevindria, a més, un gran exportador de minerals. El carbó es convertí en un producte capdal important en les exportacions poloneses. La consolidació d'una posició en el mercat internacional caracteritzada per l'especialització en exportacions de productes primaris de baixa elasticitat-renda pogué reforçar la situació

perifèrica d'ambdues economies, en restar excloses dels avantatges dinàmics connectats amb l'exportació de béns manufacturats. Per això, les aproximacions analítiques exclusivament basades en els avantatges comparatius estàtics -com la de Prados- no semblen gaire rellevants per a explicar les arrels del subdesenvolupament⁶⁴.

3. El primer segle del "factory system", 1814-1914.

3.1. Guerra, deute i taxació.

Tant a l'Imperi Espanyol com a la Unió Polonesa-Lituana, la màxima extensió territorial coincidí amb el principi del declivi econòmic⁶⁵. La participació contínua en guerres tingué, a llarg termini, conseqüències negatives en les economies basades en l'expansió militar, no només perquè s'esmerçaren molts recursos sinó també degut a que l'aristocràcia aconseguí desplaçar la càrrega de les finances públiques a classes més productives.

Durant els segles XVI i XVII l'esforç de guerra dels Habsburgs fou finançat principalment pel indis americans que treballaven a les mines colonials, pel deute i pels alts impostos recaptats de la població no noble de Castella. El resultat final fou la ruïna de l'economia domèstica espanyola. En el Set-cents l'aristocràcia bloquejà les reformes orientades a gravar de forma substancial la propietat de la terra, excepte en els territoris derrotats de l'antiga Corona d'Aragó. A finals de segle, Espanya es va tornar a veure immersa en un gran nombre de conflictes amb uns ingressos públics ordinaris menors que els de rivals com Gran Bretanya i França. Les colònies americanes i un creixent volum de deute foren de nou usats per finançar aquests conflictes. Quan, després de les Guerres Napoleòniques, es perdé l'imperi continental, els ingressos públics caigueren en picat, portant

a la fallida del Tresor⁶⁶. L'expropiació i venda en subhasta de les terres de l'Església i dels municipis fou duta a terme per a resoldre els problemes financers més aguts de l'estat. Aquesta opció però, comportà conseqüències negatives a llarg termini, com van ser la consolidació del latifundisme o la pèrdua d'ingressos de les administracions locals.

De manera similar, Polònia assolí la seva màxima extensió territorial a principis del segle XVII, però les guerres amb Rússia i Suècia portaren a una dramàtica davallada de la població i la urbanització. Una menor densitat de població, una creixent ruralització i un afebliment de la burgesia tingueren un efecte molt negatiu en el desenvolupament industrial a llarg termini⁶⁷.

L'estat polonès mantingué la política d'impostos baixos per a la noblesa durant el segle XVIII, tot i que la Unió no comptava amb recursos extraordinaris del tipus del tresor americà. El país eslau s'anà involucrant en guerres consumidores de molts recursos, enfrontant-se als exèrcits més poderosos i millor equipats dels països veïns. A més, els magants i altres faccions de nobles reberen sovint amb entusiasme, àdhuc promogueren, intervencions militars estrangeres en les disputes successòries interiors. El resultat final va ser la pèrdua de la independència del país després de la tercera partició de Polònia en el 1794.

El Regne de Polònia conservà el seu propi exèrcit i un alt grau d'autonomia política fins el 1830. El període 1815-30 es revelà com a positiu per al desenvolupament a llarg termini de Polònia gràcies a les polítiques industrialistes adoptades pel Príncep Lubeki-Drucki. A més, introduí un sistema extensiu d'imposició directa, del qual els terratinents no n'estaven exempts⁶⁸. Malgrat tot, sembla que el poder de les élites tradicionals va romandre fort i que l'esforç fiscal dels senyors

de la terra seguí sent dèbil.

Taula 3. Ingressos tributaris per càpita als estats europeus pels volts de 1830 (en 'reales').

Regne Unit	304
França	138
Holanda	114
Suècia	83
Hessen Darmstadt	62
Prússia	61
Hessen Cassel	60
Dinamarca	53
Baden	52
Brunswick	50
Espanya	45
Baviera	44
Wertenburg	41
Toscana	42
Nàpols	42
Àustria	32
Polònia	24
Rússia	23
Estats Pontificis	23

Font: Malthus (1830), citat a Canga Argüelles (1840): Suplemento al Diccionario de Hacienda, Madrid. Reproduït a Fontana (1980).

Gràcies a Malthus, tenim una estimació de l'esforç fiscal en diferents països a principis del segle XIX. A la Taula 3 es pot veure que l'ingrés per habitant obtingut a Espanya i Polònia era baix en relació no només a les principals potències del moment, Gran Bretanya i França. L'ingrés fiscal per càpita també era significativament més baix que a Suècia i Prússia.

Tenint en compte les estimacions existents de producte per càpita al 1830, les diferències en termes de producte per càpita en els països perifèrics no són tan grans com les d'ingrés fiscal. La comparació amb les dades de la Taula 1 indiquen que al 1830 les élites espanyoles havien tingut més

èxit en evitar els impostos que les de Gran Bretanya, França, Prússia i Suècia.

El 1845 Espanya adoptà un nou sistema fiscal unificat, però aquesta reforma liberal no fou suficient per solucionar el problema de llarg termini de l'estat espanyol de tenir suficient recursos públics i d'evitar enormes deutes corrents de nou⁶⁹. Durant la segona meitat del segle XIX el pressupost tornà a estar permanentment en dèficit excepte per alguns anys⁷⁰. Les campanyes militars -primer contra els carlins i després contra els moviments independentistes de Cuba, Puerto Rico i Filipines- absorviren la majoria dels recursos públics. L'exèrcit i el servei del deute constituïen la part del lleó del pressupost espanyol de 1900 ⁷¹.

Per tant, la història de les finances públiques espanyoles durant el segle passat va ser, per un cantó, la de baixa tributació dels propietaris rics, i, per l'altre, la de grans despeses militars. Això no només provocà un endeutament permanent i una tendència a expulsar la inversió privada. També implicà nivells molt baixos d'inversió pública en àrees productives a llarg termini com la construcció d'infraestructures i l'educació. A més, portà a una preferència per la protecció alta degut a les necessitats fiscals.

Polònia també comptava amb una tradició de baixa pressió fiscal sobre els béns patrimonials de la noblesa i gaudia igualment d'una llarga tradició de pesades càrregues en les despeses bélliques. Contràriament, després de la rebel·lió de 1830 contra el domini rus del Regne de Polònia, foren abolits la Dieta i l'exèrcit polonès⁷². A més, es confiscaren les propietats dels nobles revoltats. L'aristocràcia supervivent va experimentar una altra sèria i definitiva derrota després de l'aixecament de 1863, amb la conseqüent abolició de la servitud i l'expropiació de substancials quantitats de terra⁷³.

El resultat fou que el Regne de Polònia passà la major part del segle XIX sense exèrcit i, en conseqüència, el país estigué parcialment lliure de les despeses de guerra. Donat que el nivell d'impostos de l'Imperi Rus eren molt baixos per a la mitjana europea, sembla plausible assumir que, particularment després de 1830, el Regne de Polònia va ser capaç de dedicar una porció més gran dels seus recursos a finançar el desenvolupament a llarg termini que Espanya. L'estat ibèric esmerçà més recursos en usos no productius.

3.2. Institucions i condicions de vida al camp.

L'èxit inicial de la industrialització durant el segle XIX va estar relacionat amb les institucions reguladores de l'activitat agrària i amb les condicions de vida al camp. Aquests factors determinaren el grau de poder de les élites i varen ser parcialment responsables de la intensitat de la demanda de béns de consum. El desenvolupament d'un mercat per a productes manufacturats en massa depenia principalment del nombre de consumidors i del seu ingrés mitjà. Donat que el gran nombre de potencials consumidors estaven localitzats al camp, la productivitat mitjana per home a l'agricultura i la distribució de la renda derivada de l'activitat agrària tenien un efecte decisiu en el mercat de béns de consum. És més, l'estructura institucional en la que tenia lloc la producció agrària era igualment important: quan reforçava el grau de monopoli de les élites sobre els recursos productius, podia inhibir un ràpid desenvolupament de les manufactures.

L'economia "folwark", basada en el treball obligatori i en les restriccions al lliure moviment pagés, no només desencoratjà la intensificació de la producció agrària sinó que també introduí rigideses en l'oferta de treball per a les

manufactures⁷⁴. A més, l'explotació senyorial polonesa, com senyalà Kula, no podia fer fallida⁷⁵. Aquesta situació evità que els empresaris agraris ineficients quedessin fora dels negocis. Quelcom similar es pot dir del "mayorazgo" castellà. Les finques sota aquest règim de propietat no podien ser embargades. Els seus amos no podien ni vendre-se-les ni dividir-ne la terra. Per tant, la institució del "mayorazgo" tendia a reforçar la tendència a la concentració de la terra en mans d'unes poques famílies nobles. Els drets monopolístics de La Mesta sobre les pastures impediren un millor ús de la terra per part dels seus propietaris⁷⁶. Finalment, el delme desvià recursos d'usos productius dels pagesos a mans de l'església catòlica.

Aquest conjunt d'institucions en les que estava basada l'economia de l'Antic Règim entrà en crisi durant la primera meitat del segle XIX, particularment a causa de les Guerres Napoeòniques. La servitud va ser abolida en el Ducat de Varsòvia. Els pagesos recuperaren la llibertat personal i es desempallegaren de la jurisdicció de la noblesa⁷⁷. Encara que la servitud i l'autoritat dels senyors fos restaurada sota el tsarista Regne de Polònia, els pagesos resistiren millor la jurisdicció de la noblesa. Això permeté a Kula dir que els canvis experimentats per l'economia polonesa en el període 1780-1850 eren molt més importants que els que s'havien produït entre 1580 i 1780⁷⁸. De manera similar, a Espanya, com a resultat de la invasió napoleònica, els pagesos es negaren a pagar rendes i delmes. La restauració de Ferran VII invertí aquest procés. Tot i això, institucions com la "Mesta", els "mayorazgos" i el delme i altres deures feudals foren definitivament abolits durant les reformes liberals posteriors a 1833.

Durant el primer terç del segle XIX el poder de les élites patí una erosió en els dos països. El conflicte napoleònic afeblí

la noblesa i l'Església, i portà a una redistribució parcial de l'ingrés a favor dels camperols. A més, malgrat la restauració de la servitud en el Regne de Polònia, el Príncep Ksawery Lubecki-Drucki emprengué una política orientada cap a la industrialització: s'instaurà un aranzel molt proteccionista el 1823 i s'establiren plantes estatals de producció de ferro⁷⁹. La supressió de la "Mesta" féu que els pagesos d'Extremadura fossin lliures d'utilitzar la seva terra per conrear cereals, amb el resultat de l'expansió de la població d'aquesta regió agrària molt per sobre de la mitjana espanyola durant les primeres dècades del segle. L'abolició del delme i dels drets senyorials també va ser beneficiós per a la majoria dels pagesos espanyols. De fet, el conjunt de la població espanyola va créixer més ràpid durant la primera meitat del segle XIX que en els períodes 1750-1800 i 1850-1900.

Tenint en compte aquests fets, es pot concloure que l'erosió del poder de les élites de l'Antic Règim va ser positiu per al desenvolupament de la industrialització tant a Polònia com a Espanya. Com veurem, el creixement industrial ràpid va tenir lloc en ambues àrees a l'entorn de 1830.

Per altra banda, hi hagué una involució parcial. Encara que d'una manera menys intensa que durant el període pre-napoleònic, la noblesa anà restaurant el treball obligatori en el Regne de Polònia. Els desnonaments i les càrregues de renda eren usades com a instruments per a l'expropiació dels camperols de les seves terres⁸⁰. Sembla que, entre 1816 i 1848, prop del 40 per cent de la terra esdevingué propietat dels senyors⁸¹. Cap a 1860 només un 16 per cent de la terra conreada estava en mans dels pagesos⁸². La servitud va sobreviure en els territoris polonesos sota govern rus fins el 1864. Malgrat tot, com que el treball esdevingué menys escàs, la 'corveé' fou gradualment substituïda per pagaments de renda en metàl·lic⁸³. Durant la primera meitat del segle XIX els

senyors usaren una combinació de treball obligatori i remuneració pagada en metàl·lic⁸⁴.

De manera similar, a Espanya es reconegueren els títols de plena propietat de la vella noblesa. Els pagesos perderen els beneficis associats a les rendes baixes pagades a les terres de l'Església i municipis a resultes de les desamortitzacions. A la meitat meridional de la península es consolidà una estructura agrària basada en el gran latifundi i els salaris baixos⁸⁵.

El paper del latifundi en el desenvolupament econòmic és controvertit. Referint-se a Polònia, Kolodziejczyk subratllà que els pioners de la industrialització de l'agricultura van ser terratinents⁸⁶. Landau i Tomaszewski evaluaren positivament les reformes agràries a Prússia, donat que feren possible mantenir les grans hisendes ben explotades i liquidar les petites explotacions camperoles de la Gran Polònia i Pomerània⁸⁷. Nadal afirmà que els primers en adoptar a Espanya les màquines de batre pertanyien al grup de grans propietaris d'Andalusia⁸⁸. Bernal apuntà que els latifundis del Sud d'Espanya eren molt rendibles. D'acord amb això, concentraren la major part de la inversió perquè els latifundis oferien els beneficis més alts i un tipus d'actiu que protegia la riquesa contra la inflació⁸⁹.

Per altra part, Gunst destacà que les explotacions dels terratinents rics representaven un enclau en l'economia de l'Est d'Europa a principis del segle XIX comparables a la indústria moderna en les colònies europees⁹⁰. D'acord amb Radice, el progrés a l'Europa de l'Est va ser obstaculitzat per una estructura de possessió de la terra caracteritzada per la presència de molts pagesos pobres subsistint en un nivell molt baix de consum junt amb un petit grup de grans propietaris que contractaven treballadors sense terra⁹¹. Els senyors sovint assolien càrrecs administratius, mentre que la classe treballadora estava mal organitzada i de capitalistes

pròpiament dits n'hi havia molt pocs -molts d'ells jueus. Segons Fontana, l'agricultura latifundista a Espanya implicava salaris baixos i ineficiència. Això creà un mercat de potencials consumidors amb uns nivells de vida força baixos⁹². Nadal també atacà globalment la concentració de terra en molt poques mans conseqüència de la revolució burgesa ja que tendí a bloquejar la formació del mercat interior⁹³. En la visió de Tedde, els latifundis junt amb l'excés d'oferta de treball, deprimiren els salaris i desencoratjaren la inversió en indústries de béns de consum a Andalusia⁹⁴.

Maluquer insistí en el fet que el diferent èxit en el desenvolupament que tingueren dues regions com Andalusia i Catalunya, que estaven especialitzades en la mateixa activitat agrària -la producció de vi-, podia ser la conseqüència de pautes molt diferents de distribució de l'ingrés. La menys igualitària societat andalusa estava associada amb una demanda més alta de béns de luxe i importacions i, per tant, no s'industrialitzà⁹⁵. A més, Garrabou va mostrar de manera convincent que des del punt de vista del desenvolupament agrari, una regió de pagesos petits i mitjans com el País Valencià tingué més èxit que l'Espanya del Sud⁹⁶. Palafox afirmà que el conreu de cítrics a l'horta valenciana era una activitat econòmica molt eficient i que féu que la regió arribés a ser la zona agrària més dinàmica d'Espanya⁹⁷. Lluch i Nadal assenyalaren que aquest model de desenvolupament, en el llarg termini, obrí el camí a la industrialització⁹⁸.

Com s'ha indicat abans, Landau i Tomaszewski suggeriren que el latifundi jugà a la Polònia alemanya un paper positiu en el procés de desenvolupament de la regió⁹⁹. D'acord amb les dades referides al tombant de segle, els rendiments de blat a Pomerània (22 Qm. per hectàrea) o Poznània (17 Qm.) eren significativament més alts que a la Polònia russa (11 Qm.), la Galízia austríaca (10 Qm.) i Espanya (8 Qm.). Malgrat tot, pot

ser perillós concloure que això era merament el resultat de la major eficiència de les grans propietats explotades pels antics junkers. Kochanowicz sembla que l'encerta quan fa responsable de l'èxit de l'agricultura del segle XIX de la Prússia polonesa a la gran demanda d'aliments del mercat alemany¹⁰⁰. Ni Rússia ni Àustria s'industrialitzaren tan intensament com l'Imperi Alemany. Per tant, ni el Regne de Polònia ni Galízia reberen el mateix estímul per modernitzar les seves agricultures.

S'ha de destacar que la major concentració en la propietat de la terra a la Polònia russa no comportà una agricultura més eficient. Els rendiments de blat al Regne de Polònia a finals de segle no eren molt més elevats que els d'Espanya, que estaven entre els pitjors d'Europa. A més, s'ha de tenir en compte que les condicions ecològiques per al desenvolupament de l'agricultura eren més dramàtiques a la Península Ibèrica sobretot per l'escassetat d'aigua i l'abundància de terrenys rocosos -es va calcular que al voltant del 50 per cent de la terra podia ser conreada al Regne de Polònia mentre que a Espanya aquesta proporció només era del 23 per cent¹⁰¹. Aquestes condicions feien més difícil l'adopció de les innovacions de la revolució agrària a l'Europa del Sud que a l'Europa Central i de l'Est. Per altra banda, els models alternatius d'especialització requerien inversions més altes, particularment si tenim en compte les obres d'irrigació o la xarxa de transport. Aquestes inversions eren difícils de finançar sota les condicions de pauperisme en el camp i de pressupostos públics gravats per l'alt endeutament.

Kochanowicz subratlla un altre important paper del mercat alemany que explica millor l'èxit agrari de la Polònia prussiana que la contribució dels terratinents: l'alta demanda de treball derivada de la ràpida industrialització. Això salvà l'agricultura d'un problema, la sobre població, que arribà a

ser dramàtica a regions com la Galícia austríaca. La sobrepoblació al camp al final del segle XIX anava correlacionada amb la baixa productivitat del treball en l'agricultura, el pauperisme i la baixa capacitat de consum de productes industrials. Respecte a Espanya, es pot defensar la tesi d'una sobrepoblació en el camp correlacionada amb poques oportunitats per a la industrialització. La Galícia Atlàntica sembla corroborar força correctament aquesta teoria a la Península Ibèrica.

En contra del latifundisme es podria afegir que, des del punt de vista de l'educació, la concentració de la terra era perjudicial per al desenvolupament a llarg termini. Williamson ha destacat que la gent pobre i les societats amb grans desigualtats tendeixen a invertir menys en coneixements pràctics assenyalant el contrast entre les experiències d'Amèrica Llatina i d'Àsia Oriental en les taxes d'assistència a l'escola primària¹⁰². De manera semblant, al segle XIX l'analfabetisme a Espanya va romandre molt més alt a la meitat sud de la Meseta que a la meitat nord. El grau de concentració de la propietat de la terra era significativament més baix en aquesta darrera àrea¹⁰³.

Per altra banda, les institucions eren també importants per a evitar la sobrepoblació rural. La indivisibilitat de l'herència va poder ser un factor positiu per a l'èxit de la industrialització a Catalunya donat que evità la fragmentació excessiva de les explotacions pageses. Els factors institucionals que hi ha darrera de la primerenca caiguda en les taxes de fertilitat en la costa mediterrània, que contrasten amb el patró de l'Espanya atlàntica i l'Europa de l'Est s'haurien d'investigar més. El matiner declivi de la taxa de natalitat afavorí la millora de la renda per càpita i, per aquesta via, ajudà el procés d'industrialització.

En resum, la reducció inicial del poder de les élites de l'Antic Règim va ser positiva per a la industrialització de Polònia i Espanya donat que va permetre una millor assignació dels recursos agraris i proporcionà nivells més alts de consum per als pagesos. Amb tot, a llarg termini, la consolidació d'una estructura de la propietat de la terra força elevada va ser un tret característic d'ambdós països. Aquesta tendència sembla que ha estat globalment negativa per al desenvolupament, sobretot perquè impedí un ràpid creixement de la demanda interior de béns industrials de consum massiu i, també, perquè comportà un patró lent d'expansió de la qualificació de la mà d'obra. Per altra part, el pauperisme resultant de l'excés de població en el camp fou també negatiu per a l'èxit de la industrialització, ja que anava correlacionat amb pobres nivells de productivitat per home en l'agricultura i nivells baixos d'ingrés gastats en béns industrials.

3.3. Inestabilitat en el procés d'industrialització.

En termes comparatius a nivell europeu, Polònia i Espanya varen experimentar uns pobres resultats econòmics durant el segle XIX. No obstant això, en les dues economies hi hagué un primer brot d'industrialització moderna a l'entorn de 1830. A Catalunya la mecanització de la indústria tèxtil del cotó i la introducció de la màquina de vapor començà el 1833, encara que l'acceleració en el creixement industrial s'estava produint des de 1826 ¹⁰⁴. Les manufactures s'expandiren força ràpid fins el 1860 ¹⁰⁵. Segons els càlculs de Carreras, la producció industrial espanyola augmentà a una mitjana anual del 4,6 percent durant les tres dècades posteriors a 1830 ¹⁰⁶. Aquesta taxa era superior a les de la Gran Bretanya, França i Hongria en aquell període. De manera similar, la producció de teixits de cotó de Lodz va experimentar un ràpid creixement durant el segon quart del segle XIX ¹⁰⁷. Segons les dades de Mitchell, la població de

la ciutat industrial va créixer a la dramàtica taxa del 9,2 per cent anual entre 1800 i 1850 ¹⁰⁸. Com a resultat d'això, al Regne de Polònia la proporció de les importacions en el consum de productes tèxtils acabats caigué del 51,5 per cent el 1825 al 5,5 per cent el 1850 ¹⁰⁹.

Tanmateix en ambdues economies el procés d'industrialització perdé força en un segon moment posterior a l'arrencada inicial. Aquest fet fou assenyalat aviat per Kula i Nadal per als seus respectius països, i confirmat posteriorment per altres investigadors¹¹⁰. Nadal subratllà que la revolució industrial espanyola fracassà en les darreres dècades del segle XIX i a principis del XX¹¹¹. Segons les seves dades, a mitjans del segle XIX la indústria tèxtil espanyola estava en una millor posició que la de països com Àustria, Suècia i Itàlia¹¹². Per contra, a finals de segle, la manufactura del cotó d'Espanya havia quedat enrera de tots el països anteriors. La taxa de creixement de la producció industrial espanyola davallà al 2,2 per cent anual durant el període 1860-1900 ¹¹³.

Sembla que hi hagué desacceleració en el procés de creixement industrial a la Polònia russa durant el tercer quart del segle XIX. Les conclusions han de ser tentatives, ja que Polònia no era un estat unificat durant el segle passat i les dades estadístiques són fins i tot més escasses que per a Espanya. Des de Kula hi ha, però, un conjunt força remarcable d'evidències, proporcionades pels investigadors que s'han dedicat a la història econòmica polonesa, que indiquen que la industrialització avançà a salts -'leaps'- i que aquest procés va experimentar una fase descendent en algun moment entre 1840 i 1880 ¹¹⁴. La taxa d'increment de la població en el principal centre tèxtil del Regne de Polònia pot donar suport a aquesta idea: de fet, va baixar al 3,8 per cent anual entre 1850 i 1870, abans d'augmentar de nou al 6,4 per cent durant el període 1870-1910 ¹¹⁵.

Un punt central per a seguir investigant hauria de ser, doncs, intentar saber per què el primer impuls per a superar la condició de perifèria es va esvair i no dugué a un desenvolupament industrial complert. Relacionat amb aquesta qüestió, és necessari explicar per què després de 1870 s'experimentà un nou salt a Polònia sense correspondència en l'economia espanyola.

Una hipòtesi que cal verificar és que la intensitat de la demanda real de béns de consum massiu jugà un paper bàsic en determinar el grau d'èxit en el procés de desenvolupament. Aquesta intensitat de la demanda de béns depèn molt del tamany i el dinamisme del mercat interior. A Espanya la intensitat en el creixement de la demanda de teixits de cotó tendí a caure aviat i en major mesura que en la majoria de països de l'Europa Occidental perquè les condicions de vida de la gran majoria de la població -aquells que treballaven en l'agricultura-, eren molt pitjors. En el Regne de Polònia, on la servitud encara persistia, la pagesia també entrà en l'era de la revolució industrial sent molt pobre i, per tant, no podia constituir un mercat interior fort per al consum massiu. És per això que, després d'alguns anys de creixement ràpid com a conseqüència de les innovacions productives bàsiques, la demanda començà a saturar-se, i l'expansió de la indústria del cotó a la Polònia russa tendí a alentir-se.

Malgrat tot, el Regne de Polònia experimentà un nou auge a finals del segle XIX sense parió a Espanya. Tres aspectes del procés de desenvolupament semblen explicar la divergència en el creixement entre les economies espanyola i polonesa en el darrer quart de segle: els càlculs de la producció industrial agregada, l'actuació del sector manufacturer líder i els índex de mortalitat.

Pietrzak-Pawloska va estimar una taxa de creixement de la producció industrial per al Regne de Polònia d'aproximadament el 5,3 per cent anual durant el període 1870-1913 ¹¹⁶. Encara que aquesta taxa fos massa optimista, és significativament superior que l'espanyola per al mateix interval de temps, que només fou del 2,5 per cent ¹¹⁷.

La trajectòria de la manufactura de cotó a Polònia al tombant de segle fou igualment impressionant -si ens creiem les dades de Fijalek, Pus i Pelka ¹¹⁸. El consum aparent de cotó en floca per habitant augmentà de 0,38 Kg. el 1870 a 6,38 Kg. el 1913. En el mateix període l'espanyol augmentà de 1,67 Kg. a 4,34 Kg.. Això implica que a la vigília de la Primera Guerra Mundial, el consum aparent de cotó per càpita a la Polònia russa assolí un nivell superiopr en un 70 per cent a l'espanyol, mentre que menys de mig segle abans era només el 22 per cent d'aquest ¹¹⁹. Cap a 1875 la indústria tèxtil del Regne de Polònia era comparable a la de Portugal. En canvi, just abans de la Primera Guerra Mundial s'assemblava molt més a la d'Alemanya. Per contra, la indústria espanyola, que no era molt lluny de França el 1875, havia caigut per sota del nivell italià el 1913.

Per últim, però no menys important, les taxes de mortalitat en el Regne de Polònia mostraren una clara tendència a millorar entre 1861-70 i 1891-95 mentre que romanien estancades o àdhuc augmentaven a Espanya. En el primer país la mortalitat bruta disminuí del 30,4 per mil al 25,3 per mil. En canvi, a Espanya passà del 30,6 per mil al 30,7 per mil. Durant aquest període la Polònia russa registrà una pauta de mortalitat força semblant a la d'Itàlia i Finlàndia. Espanya divergia dels tres països anteriors. Fins la primera meitat dels anys 1890, l'estat espanyol tingué un alt nivell de mortalitat, semblant al de països balcànics com Romània.

Taula 4. Taxes de mortalitat en els països perifèrics,
1861/70-1891/95 (Morts mitjanes anuals per 1,000 habitants).

Període	Regne de Polònia	Espanya	Itàlia	Imperi Austro- Hongarès	Finlàndia	Suècia	Romània
1861/70	30.4	30.6	30.9	31.5	32.6	20.2	?
1871/80	28.3	?	30.0	35.6	22.2	18.3	?
1881/90	25.8	31.8	27.1	30.6	21.1	16.9	27.7
1891/95	25.3	30.7	24.1	29.5	20.2	16.4	30.2

Nota: La taxa mitjana de mortalitat a Espanya durant el període 1878-80 era 30.4 per 1,000. Font: Sundbärg (1908).

Sembla doncs, que la idea d'un nou salt en la Polònia de finals de segle s'ajusta a les dades. El següent pas és tractar d'explicar-ne les raons. D'acord amb la teoria assumida més amunt, el canvi hauria d'estar relacionat amb les transformacions radicals en la demanda real de béns de consum. Dos fets semblen rellevants. Primer, el 1864, com a resultat d'una rebel·lió de la noblesa polonesa, el tsar va abolir definitivament la servitud en el Regne de Polònia. Els pagesos que eren possessió de la corona, l'església i la noblesa, esdevingueren plens propietaris de la terra que treballaven. Al voltant de 4,4 milions d'hectàrees foren redistribuïdes¹²⁰. El nombre de camperols sense terra disminuï de 1,4 milions el 1861 a 0,2 milions el 1870 ¹²¹.

Segon, i possiblement més important, la indústria en el Regne de Polònia va poder treure partit de pertànyer a l'Imperi Rus. Les barreres aranzelàries entre el Regne de Polònia i la resta de l'imperi foren eliminades a mitjans del segle XIX¹²². Això significà la lliure entrada a un mercat de més de cent milions de persones. Donat que Rússia era un país més endarrerit, la indústria polonesa va poder conquerir gran quotes d'un mercat protegit de l'exterior amb barreres força importants, sobretot després que fos construïda la xarxa ferroviària. El gegantí mercat rus constituï un estímul

fabulós per a l'expansió de les manufactures. Lodz esdevingué un dels centres tèxtils de l'imperi i el Regne de Polònia, una de les seves regions més industrialitzades¹²³.

Els canvis permeteren que la Polònia russa, a l'entorn de 1900 ¹²⁴, tingués una proporció d'actius masculins en la indústria del 19.7 per cent. Encara que la taxa fos baixa per als nivells de l'Europa Occidental, era força millor que la de l'Espanya contemporània, on només s'assolia una taxa d'activitat secundària masculina del 14.5 per cent.

Caldria afegir que el principal centre industrial en terres poloneses no era a la zona russa, sinó a la prussiana. Segons Misztal, cap a 1910 l'Alta Silèsia tenia 207.000 treballadors industrials, contra 118.000 a la regió de Lodz i 90.000 a la de Varsòvia¹²⁵. Tanmateix, el procés d'industrialització a l'Alta Silèsia sembla menys enigmàtic: com Misztal assenyala, va venir de l'abundància de matèries primeres, principalment d'hulla. Això féu el districte especialment adient per a la indústria pesada. A més, l'Alta Silèsia es beneficià ampliament de la grandària del mercat alemany, que generà una gran demanda interior de productes de ferro i acer. El contrast amb el principal districte d'indústria pesada d'Espanya és agut: el 1910 la província de Biscaia tenia només 23.297 treballadors industrials¹²⁶. La manca d'una oferta suficient de carbó barat, junt amb el raquitisme de la demanda interior del mercat espanyol, pot explicar la pobre actuació del districte de Biscaia en comparació amb el de l'Alta Silèsia¹²⁷.

És a dir, com a resultat de la millora en les condicions de vida d'una part substancial de la població pagesa i de l'avantatge de pertànyer a la unió russa, a finals del segle XIX el procés d'industrialització evolucionà millor en el Regne de Polònia que a Espanya. A més, l'existència d'un mercat interior

gran i dinàmic -afegit a una generosa oferta de carbó-, comportà l'èxit de la indústria pesada de l'Alta Silèsia dins l'Alemanya imperial.

3.4. La lenta millora en la qualificació.

Una altra causa important de l'aprofundiment de la condició perifèrica de Polònia i Espanya durant el segle XIX fou els nivells força baixos de qualificació de la mà d'obra en ambdós països. De fet, tenien més del 50 per cent d'analfabetisme en el moment crucial de l'arrencada de la segona revolució industrial¹²⁸. El creixement potencial d'indústries com l'enginyeria mecànica i la química depenia molt més del nivell mig d'instrucció que el de les indústries típiques de la primera revolució industrial, com la tèxtil. Hi ha evidència convincent de models significativament diferents de millora en les qualificacions en l'Europa del segle XIX, i en el paper clau que jugà l'educació en les especialment exitoses trajectòries industrials d'Alemanya o Escandinàvia entre 1850 i 1914¹²⁹. Com Berend i Ranki subratllaren, el paper de l'educació en les parts Sud i Oriental de la perifèria europea va ser un aspecte decisiu en el seu retard en el desenvolupament¹³⁰.

Segons Flora, una combinació de tres grans factors explica les diferències nacionals en el desenvolupament educacional: la influència de les religions, la institucionalització de la participació política i l'esforç per l'autodeterminació nacional¹³¹. Max Weber assenyalà que l'expansió del protestantisme afavorí l'educació formal, abans que tingués lloc la revolució industrial. De fet, a principis del segle XIX, tots els països protestants tenien proporcions clarament més altes de població alfabetitzada que els catòlics. La religió doncs, pot explicar bé la raó per

la qual una societat rural com l'escandinava disfrutava d'uns nivells d'analfabetisme inferiors al 30 per cent el 1850, mentre Espanya i Itàlia tenien més de tres quartes parts de la població que no sabia ni llegir ni escriure. Una proporció similar pot ser atribuïda a Polònia. Els tres països són presentats a vegades com a conformadors de la típica pauta catòlica d'evolució força lenta de l'alfabetització¹³². Les dades de la Taula 5 suggereixen que Hongria podria ser inclosa en aquesta pauta.

La millora en l'alfabetització en els quatre països anteriors estava significativament endarrerida respecte d'altres nacions catòliques com França, Àustria o Irlanda. Segons Flora, en el cas dels dos primers països, el desenvolupament d'una administració pública eficient i de burocràcies militars com una manera d'autoafirmació nacional, podria haver estat la clau per a explicar un major esforç en aquest camp. El mateix autor caracteritza Irlanda com un dels primers casos de gran correspondència entre el creixement de l'alfabetització i la lluita per a l'expressió cultural pròpia i la independència nacional¹³³.

Cap dels tres països esmentats en primer lloc tenia més del 20 per cent d'analfabetisme el 1890. En canvi, a Espanya i Portugal, així com a Itàlia i Hongria, no menys de la meitat de la població era analfabeta.

Taula 5. Taxes d'analfabetisme en la Perifèria Europea

Proporció de la població que no sabia ni llegir ni escriure (en %)

	Espanya	Polònia	Itàlia	Hongria	Finlàndia	Suècia	Romània	Portugal
1850	77	?	77	75	<30	10	>90	>85
1870	68	?	69	64	<25	7	>85	?
1890	61	?	52	47	12	3	82	77
1910	52	45	30	31	1	1	65	69
1930	32	25	23	10	1	0	43	60
1950	17	7	14	5	1	1	17	42
1965	10	2	7	2	1	1	4	34

Font: Flora (1973): 'Historical Processes of Social Mobilization: Urbanization and Literacy 1850-1965', a Eisenstadt i Rokkan (Eds.).

La política de les élites orientada a l'educació i el grau de compromís de l'estat han d'ésser tinguts en compte per a explicar els resultats obtinguts en la qualificació. S'ha dit més amunt que l'analfabetisme a la Península Ibèrica tendia a ser més elevat en les àrees de latifundis¹³⁴. Les élites espanyoles d'origen aristocràtic, que tradicionalment controlaren l'estat, no donaren gaire prioritat a l'educació pública. El servei del deute i les despeses militars no deixaven gaire espai en el pressupost públic per a aquests temes.

La concentració de riquesa en mans de l'élite d'origen aristocràtic junt amb l'alt grau de control que exercien aquestes en l'aparell estatal ajuden a explicar el baix punt de partida de països com Polònia, Hongria i també Itàlia. Tot i això, tal com indica la Taula 5, tant Hongria com Itàlia evolucionaren molt millor que Espanya en termes de reducció de l'analfabetisme a finals del segle XIX. Easterlin demostrà que la taxa espanyola d'assistència a l'escola primària s'estancà durant el darrer quart de segle¹³⁵.

Podem trobar dues raons per explicar el millor

comportament d'Itàlia i Hongria en relació a Espanya a les acaballes del segle XIX. La primera confirmaria la interpretació de Flora: l'impuls cap a l'autodeterminació nacional donà passes decissives a ambdós primers països. Per una banda, el 1861 tingué lloc la creació del Regne d'Itàlia. Àustria abandonà el Veneto el 1866 i les tropes del Vaticà foren derrotades definitivament a Roma quatre anys més tard. Per l'altra, la nació hongaresa augmentà marcadament la seva autonomia política dins de l'Imperi Austríac per mitjà de l'"Ausgleich" de 1867: com a conseqüència immediata, el 1868 una nova Llei d'Ensenyament proporcionà recursos per a la construcció d'una ambiciosa xarxa d'escoles primàries¹³⁶.

La segona raó té a veure amb la pròpia intensitat del procés d'industrialització. Itàlia i Hongria s'industrialitzaren més ràpid que Espanya a finals del segle XIX. El desenvolupament industrial erosionà el poder de les élites tradicionals i augmentà la demanda d'educació. Les pautes regionals corroboraren aquesta interpretació. A principis del segle XIX Catalunya tenia un nivell d'alfabetització inferior a la mitjana espanyola. Tot i això, entre 1860 i 1900 experimentà la reducció més dramàtica d'analfabetisme de tota la Península Ibèrica¹³⁷. El País Basc, el País Valencià i Astúries, que eren les altres tres zones que s'estaven industrialitzant durant aquest període, experimentaren també una pauta de reducció de l'analfabetisme més intensa que la mitjana.

L'experiència polonesa il·lustra la importància de la política pública en el desenvolupament de l'educació donat que era el cas d'una única nació dividida en tres estats amb diferents formes d'organització política i de prioritats de govern. Segons Hauner, el 1914 la taxa d'analfabetisme al Regne de Polònia arribava al 80 per cent, a Galízia al 40 per cent i a la Polònia prussiana només al 2,5 per cent¹³⁸. La taxa

rusa sembla exagerada, si es té en compte que per a tot el país Flora estimà una taxa entre el 50 i el 60 per cent. Tot i així, deixant marge per a una correcció a la baixa de les dades de Hauner per a la Polònia russa, les diferències amb Àustria i Prússia són suficientment significatives. Semblen suggerir que la política de l'estat aristocràtic tsarista va ser responsable de l'extrema lentitud en la millora de les qualificacions de la major part de la població en el Regne de Polònia.

L'educació de masses a la Polònia austríaca funcionà molt millor que a Rússia, però els nivells d'alfabetització a Galízia romangueren molt per sota dels dels territoris de la futura República d'Àustria. Això indica que els beneficis de construir unes eficients burocràcies civil i militar en el si d'un gran imperi com l'Àustriac podrien haver estat menors per les minories nacionals. S'hauria d'afegir que la millora en l'educació tendí a evolucionar més lentament a Galízia que en les regions industrialitzades de la Monarquia Dual, degut al lent desenvolupament de les manufactures en l'àrea polonesa sota govern austríac.

En canvi, Prússia pràcticament eliminà l'analfabetisme en la Polònia alemanya. El cas prussià apareix com el d'un país protestant amb una política pública orientada a l'erradicació de l'analfabetisme des del segle XVIII¹³⁹. L'educació pública elemental fou introduïda el 1763¹⁴⁰. Segons algunes estimacions, en el Regne de Prússia aproximadament el 90 per cent dels nens en edat escolar visitaven la "Volkschule" tan aviat com al 1810¹⁴¹.

Aquesta anàlisi sobre l'alfabetisme ha de ser considerada com una evidència parcial per a una discussió més general sobre la millora en la qualificació de les persones. L'evolució d'altres variables crucials com la difusió de

l'experiència en el treball industrial, la preparació dels enginyers o el stock de coneixement científic, també s'han de tenir en compte. Segons Landes, les anteriors qualificacions addicionals esdevingueren bàsiques per a l'èxit del procés d'industrialització durant la segona revolució industrial¹⁴². Les evidències existents semblen suggerir que l'esforç fet pels estats espanyol i tsarista en aquests camps fou també significativament inferior al que realitzaren Prússia o, fins i tot, Àustria¹⁴³.

4.Els anys d'entreguerres: divergència econòmica i convergència política.

4.1. Divergència en les pautes de desenvolupament econòmic.

Polònia va reaparèixer en l'escena internacional al final de la Primera Guerra Mundial. Tanmateix, en els anys d'entreguerres la nova República de Polònia es revelà incapaç de millorar significativament la condició perifèrica del país, mentre que Espanya experimentà un nou rebrot industrialitzador fins el 1936. Segons les dades de Svennilson -utilitzades també per Teichova- la producció industrial per càpita polonesa va romandre per sota de la de 1913 fins el 1937 ¹⁴⁴. En el mateix sentit, Landau conclou que la indústria en la Polònia d'entreguerres no va créixer prou ràpidament per mantenir el mateix ritme que la producció mundial¹⁴⁵. Les dades sobre activitat manufacturera mostren també uns pobres resultats. A la fi del segle XIX, el Regne de Polònia tenia un 19,7 per cent de la seva població treballadora masculina en la indústria¹⁴⁶. Unes dècades més tard, la proporció de la república polonesa era pràcticament la mateixa: l'activitat industrial suposava només el 22,4 per cent de la població treballadora masculina cap a 1931 -veure Taula 6-.

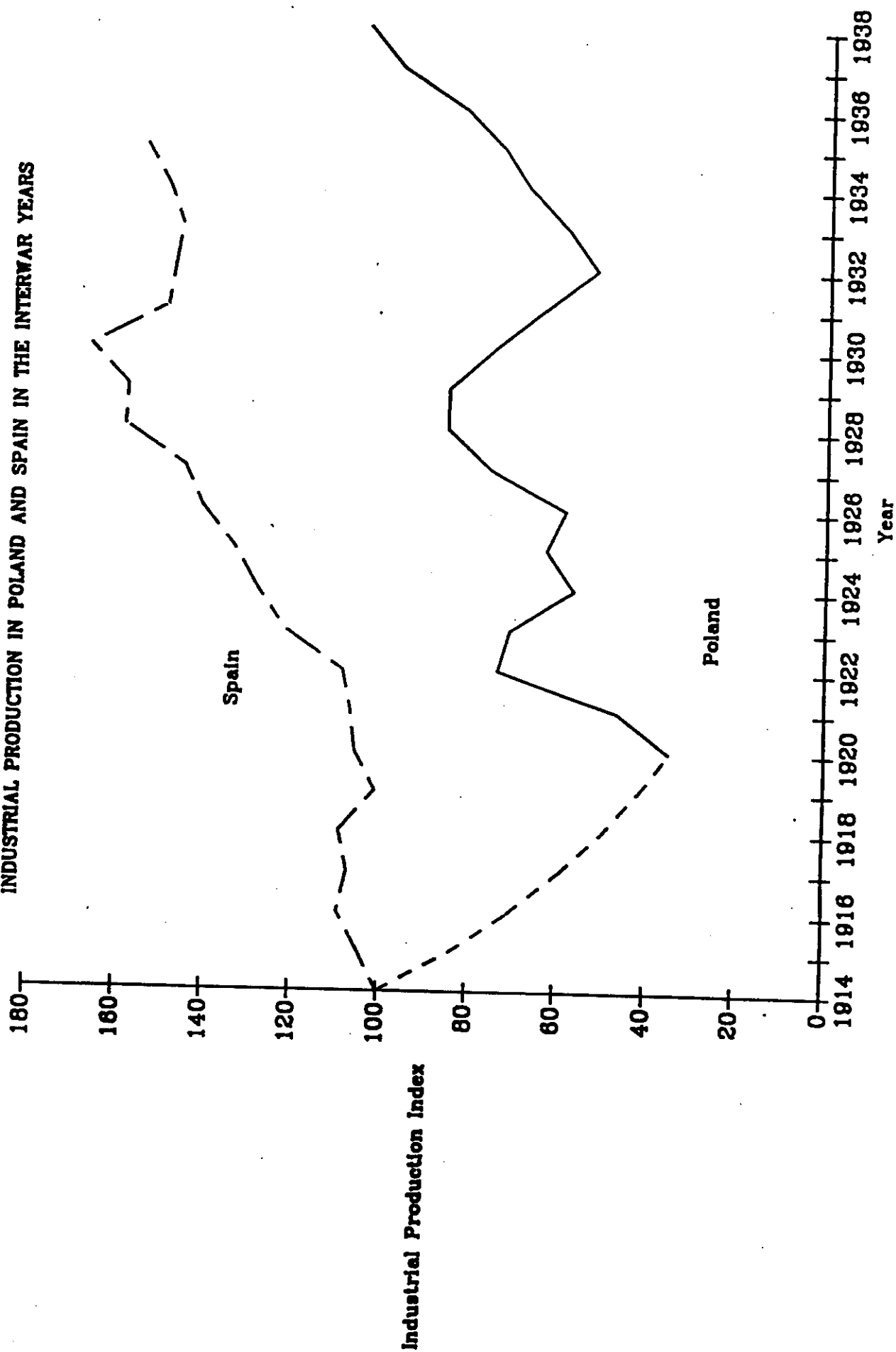
Taula 6. Taxes d'activitat industrial masculina a Europa.

Força de treball industrial com a percentatge dels homes actius

	1910	1930	1950	1960	1970	1980@	1989@
Àustria	(31,6)	38,8[1934]	46,3 [1951]	50,4 [1961]	50,1 [1971]	49,3	47,7[1988]
Bèlgica	49,5	51,8	51,6 [1947]	52,5 [1961]	49,1	42,9	37,0[1988]
Bulgària	12,5	12,0[1934]	14,5 [1946]	24,5 [1956]	41,2 [1965]	-	-
Execoslov.	-	42,8	43,2 [1947]	54,4 [1961]	-	55,9	56,6[1988]
Dinamarca	27,3	33,1	39,0	41,9	43,4	40,5[1981]	37,4[1986]
Finlàndia	12,5	18,5	32,4	37,7	41,8	43,7	42,1
França	33,5[1911]	37,5[1931]	41,6 [1951]	43,9 [1962]	48,0 [1968]	43,9	38,5
Alemanya	(48,7) [1907]	(49,4) [1933]	52,7*	56,2*[1961]	55,1	53,1	49,6
Grècia	-	17,0	18,3	22,4 [1961]	30,1 [1971]	33,9[1981]	32,8 [1988]
Hongria	(19,2)	26,4	26,0 [1949]	38,5	49,0	45,1	42,9[1988]
Irlanda	(19,6)	16,7[1936]	25,9 [1951]	26,6 [1961]	33,7 [1971]	34,4 [1983]	31,6[1988]
Itàlia &	23,6[1911]	25,4[1931]	31,0 [1951]	39,8 [1961]	46,5 [1971]	41,6	36,6
Noruega	27,8	29,3	39,7	40,8	44,4	39,9	35,6
Holanda	37,4	41,8	43,0 [1947]	48,0	43,3	38,7 [1981]	34,9
Polònia	(19,7) [1897]	&22,4[1931]	30,4	38,4	43,6	40,0 [1981]	37,7[1988]
Portugal	21,7[1911]	18,9	25,2	28,6	30,5	43,5 [1981]	41,3[1987]
Romània	11,4[1913]	13,8	-	24,3 [1956]	36,1 [1966]	43,8	44,5[1985]
Rússia	15,6[1897]	8,7 [1926]	-	46,8 [1959]	54,9	-	-
Espanya	14,4	25,3	25,6	30,1	38,0	41,8	40,1
Suecia	30,2	37,1	46,3	52,7	50,5	45,4	43,1
Suïssa	46,2	48,4	51,0	56,3	55,9	47,9	47,1[1986]
Regne Unit	54,4	49,6	53,6	53,2 [1961]	49,4 [1971]	46,8	39,4[1987]
Iugoslàvia	-	13,5[1931]	20,6 [1953]	27,4 [1961]	30,2 [1971]	-	-

Notes: (@) Les dades de 1980 i 1989 es refereixen a la taxa de població treballadora ocupada en activitats industrials (manufactures, construcció, energia i mineria). (*) Les dades entre parèntesis corresponen als territoris anteriors a 1914. Les dades alemanyes sense parèntesis es refereixen a la part occidental. (&) Les dades de 1897 es refereixen al Regne de Polònia. Les següents dades corresponen a l'estat polonès contemporani. Fonts: Mitchell B.R. (1978): European Historical Statistics, 1750-1970, Macmillan, London. Les dades del Regne de Polònia són de Bairoch P. (1968): La Population active et sa structure, Université Libre de Bruxelles, Editions de l'Institut de Sociologie. Les dades italianes estan basades en les estimacions de Zamagni V. (1987): "A Century of Change: Trends in the Composition of the Italian Labour Force, 1881-1981", Paper presentat a la conferència 'Crecimiento y cambio estructural en Italia y España': tendencias históricas', Universidad de Alcalá. The Spanish data are those of Nicolau (1989). Les dades dels anys 1980 provenen de les U.S. (1992): Statistical Yearbook, New York.

INDUSTRIAL PRODUCTION IN POLAND AND SPAIN IN THE INTERWAR YEARS

Per altra banda el procés d'industrialització espanyol s'havia accelerat des de la segona dècada del segle XX: el creixement mig anual de la producció industrial augmentà del 1,76 per cent de 1885-1910 al 2,96 per cent de 1910-30. A la vigília de la Guerra Civil, el 1935, el producte industrial per càpita era un 28 per cent superior al de 1913 ¹⁴⁷. La proporció de població treballadora masculina en el sector secundari havia augmentat del 14,4 per cent el 1914 al 25,3 per cent el 1930, superant Espanya a Polònia.

Altres indicadors tendeixen a confirmar els pobres resultats del procés de desenvolupament polonès en relació a Espanya durant el període d'entreguerres. Bairoch estimà que el PNB per càpita de Polònia era un 24 per cent inferior a l'espanyol el 1929 ¹⁴⁸. Les dades de Landau sobre la participació de la indústria en la producció total també donen una porció significativament menor per a Polònia que la corresponent a Espanya ¹⁴⁹. Per acabar, el consum de cotó en floca per càpita en l'Espanya d'entreguerres fou sempre molt superior al de la República Polonesa ¹⁵⁰. La situació, doncs, havia canviat completament en relació a les darreres dècades del Regne de Polònia.

4.2. El fracàs polonès.

És temptador fer responsable de la involució del procés de desenvolupament en la Polònia d'entreguerres a les conseqüències de la Primera Guerra Mundial i a la pesada càrrega heretada després d'un segle de domini de tres poders estrangers. Diversos autors subratllaren els problemes de Polònia en el comerç produïts per la manca de connexió directa del sistema de transport, degut a les decisions preses pels

antics governs imperials¹⁵¹. A sobre, Polònia va ser un dels països més severament afectats per la guerra. Hi hagueren fortes destruccions en els establiments industrials. Els alemanys mantingueren una política deliberada de desmantellar plantes productives en llocs com Lodz i Bialystok. El front de guerra estable afectà un 22 per cent dels territoris polonesos. La producció agrícola en l'antic Regne de Polònia fou el 1919 de només el 55 per cent de la de preguerra¹⁵². Per últim, però no menys important, els primers governs polonesos de la postguerra van haver de tractar amb problemes com el de la circulació de quatre monedes diferents en el seu territori, la pèrdua dels ingressos ferroviaris o la creació d'un nou sistema fiscal sobre la base de tres ja pre-existents¹⁵³.

Els anteriors factors ajuden a explicar la gran caiguda que experimentà l'activitat industrial el 1920: en aquell moment, la producció manufacturera era només el 35 per cent de la de 1913. Tot i així, les destruccions de guerra i els costos de la reunificació no són una explicació satisfactòria de les pautes de creixement posteriors a 1920. S'ha de tenir en compte que es produí una clara millora fins el 1922, quan el producte industrial assolí un nivell del 74 per cent respecte al d'abans de la guerra. Des de llavors, però, l'economia caigué en una profunda recessió i el producte industrial es mantingué per sota del nivell de 1922 fins el 1927 (-veure Gràfic 1). A més, la crisi dels anys 1930 fou particularment intensa a Polònia. Ambdues depressions tingueren poc a veure amb les destrosses de la guerra o els costos de la unificació.

Després de 1922, els efectes més dramàtics de la Primera Guerra Mundial ja s'havien superat. Malgrat això, el procés polonès de desenvolupament evolucionà en una trajectòria força traumàtica i la pauta de creixement de les manufactures no fou gens impressionant. En el període 1922-1935, la producció

industrial a Polònia s'expandí a una taxa mitjana anual del 0,92 per cent mentre que a Espanya ho feia al 2,6 per cent¹⁵⁴.

Les causes reals d'aquests pobres resultats poden resumir-se així:

Primer, la forta reducció del mercat de béns manufacturats de consum massiu.

Segon, la superpoblació del camp polonès i el resultant baix nivell d'ingrés per càpita de la mà d'obra agrària.

Tercer, les fortes despeses militars dels primers anys de la República Polonesa i la incapacitat de finançar d'una manera no inflacionària els alts dèficits públics resultants.

Quart, el manteniment d'una política contractiva extrema durant la crisi dels anys trenta.

La principal causa de la reducció del mercat de manufactures fou la contracció de les importacions russes de teixits polonesos¹⁵⁵. A principis de segle el Regne de Polònia exportava pels volts d'un 75 per cent de la seva producció tèxtil, principalment a l'Imperi Rus¹⁵⁶. Com a conseqüència de la revolució soviètica i de la confrontació militar directa, la majoria de les importacions russes de Polònia foren cancel·lades. Les exportacions poloneses a l'URSS eren només de 14 milions de dòlars el 1930, una quantitat extremament baixa comparada amb les exportacions de pre-guerra a l'Imperi Rus del Regne de Polònia, que eren de més de 400 milions de dòlars¹⁵⁷. La pèrdua del mercat rus no va poder ser compensada per l'augment del grau de penetració en altres mercats com els dels països balcànics, l'Orient Mitjà o l'Amèrica Llatina. La conseqüència fou que la indústria tèxtil polonesa no recuperà mai el nivell d'activitat del que havia disfrutat: el 1913 el consum de cotó en floca per càpita en el Regne de Polònia era de 6,4 Kg. En canvi, durant els millors temps de la República Polonesa, el consum de cotó fou d'uns 2 Kg per

habitant. Polònia esdevingué, en conseqüència, un dels pocs països de l'Est d'Europa on es reduí la mà d'obra en el tèxtil durnat els anys d'entreguerres¹⁵⁸. Com es pot veure a la Taula 7, la notable posició en el rànkig europeu de la indústria tèxtil del cotó que assolí el Regne de Polònia entre 1875 i 1910 es va perdre completament després de la guerra. A mitjans

Taula 7. Consum de cotó en floca en kilograms per càpita (Mitjana triennal).

	1875		1910		1934
	kgs.p.c.		kgs.p.c.		kgs.p.c.
1.Regne Unit	20.44	1.Regne Unit	17.87	1.Bèlgica	14.16
2.Suïssa	10.52	2.Bèlgica	11.49	2.Regne Unit	12.75
3.Bèlgica	3.61	3.Suïssa	6.93	3.Suïssa	7.72
4.Alemanya	2.92	4.Alemanya	6.51	4.França	6.42
5.França	2.70	5.Regn.Polon.	6.12	5.Alemanya	5.61
6.Espanya	2.24	6.França	5.71	6.Holanda	4.85
7.Suècia	1.99	7.Itàlia	5.38	7.Suècia	4.45
8.Holanda	1.85	8.Holanda	3.99	8.Itàlia	4.39
9.Àustria-Hon.	1.41	9.Espanya	3.91	9.Espanya	4.06
10.Finlàndia	1.10	10.Àustria-Hon.	3.82	10.Àustria-Hon	3.38
11.Regn.Polon.	1.01	11.Suècia	3.49	11.Finlàndia	3.36
12.Rússia	0.92	12.Portugal	2.74	12.Portugal	3.10
13.Itàlia	0.85	13.Finlàndia	2.56	13.Rússia	2.56
14.Portugal	0.43	14.Rússia	2.20	14.Repub.Polon.	1.93
15.Bulgària	?	15.Bulgària	0.21	15.Bulgària	1.06
16.Romània	?	16.Romània	0.05	16.Romània	0.29

Nota: Els valors de consum de cotó en floca en el Regne de Polònia per als anys 1875 i 1910 han estat extrapolats amb les dades corresponents a 1870, 1880, 1900 i 1913. Les dades anteriors a la Primera Guerra Mundial d'Àustria-Hongria es refereixen a Cisleitània i Transleitània. Les dades d'entreguerres resulten d'agregar les corresponents als estat independents d'Àustria i Hongria. Fonts: Calculades amb Mitchell (1978). Dades del Regne de Polònia de Fijalek, Pus i Pelka (1974).

dels anys 1930 la indústria tèxtil cotonera de la Polònia independent estava pitjor, fins i tot, que la portuguesa o la russa.

La guerra comercial contra Alemanya entre 1925 i 1934 contribuï, encara més, a reduir el mercat per als béns industrials polonesos¹⁵⁹. Aquest impacte fou menor que el de la pèrdua del mercat rus perquè Alemanya importava menys productes manufacturats de Polònia i les seves restriccions al comerç mai no van ser comparables a les soviètiques. Tot i així, l'augment de les barreres comercials havia de tenir un efecte particularment pervers a àrees com l'Alta Silèsia que estaven força integrades al sistema industrial alemany. Com Zweig subratllà, fins i tot en els seus millors anys les fonderies de ferro poloneses treballaren per sota dels nivells de pre-guerra -excepte el 1939¹⁶⁰. A més, la reducció d'exportacions a Alemanya de productes primaris com carbó, aliments i fusta tingueren un efecte negatiu addicional també en el mercat interior de la indústria polonesa, pel seu efecte pervers en la renda.

La segona barrera remarcable que alentí el desenvolupament industrial en el nou estat polonès fou la superpoblació del camp i el baix dinamisme de l'ingrés pagès. Segons Taylor, l'evolució del poder adquisitiu de l'agricultura va ser la clau de la dinàmica del desenvolupament econòmic entre les dues guerres. De manera semblant, Landau considerà que el principal obstacle a l'expansió va venir d'un mercat interior limitat i amb minsa capacitat d'absorpció, constituït per pagesos tan pobres que no podien estimular suficientment la demanda, tal com un ràpid desenvolupament industrial exigia¹⁶¹. En el seu estudi sobre l'agricultura de l'Est d'Europa en el període d'entreguerres,

Berend conclou que aquest sector es convertí en el punt més vulnerable de l'economia i en la principal restricció al creixement¹⁶².

La superpoblació en el camp sembla que fou dramàtica en aquest període, contribuint a reduir l'ingrés agrari per càpita. Ludkiewicz estimà que el nivell d'atur encobert en el camp polonès era de dos milions de persones el 1921 ¹⁶³. Moore calculà que l'excés de població agrària, amb les tècniques productives contemporànies, era del 57,3 per cent de la mà d'obra agrària en la Polònia dels primers anys 1930 ¹⁶⁴. La consegüent tendència cap a l'alta desocupació no només deprimí de forma directa la demanda de productes industrials. Segons Berend, també arruinà els salaris agraris i creà un obstacle a l'avenç tecnològic, fent més cara la substitució de treball per màquines¹⁶⁵.

Entre les dues guerres, en molts països de l'Est d'Europa foren endegades reformes agràries amb l'objectiu de millorar l'ingrés mitjà dels pagesos i reduir l'atur encobert. El Parlament polonès decidí portar a terme la seva pròpia reforma tan aviat com el 1919. Tot i així, els terratinents aconseguiren paralitzar les expropiacions de terra, malgrat que es produí la parcel·lació voluntària. L'aprovació de la Llei de Reforma de la Terra pel Sejm es posposà fins a finals de 1925. El text final preservava els interessos dels terratinents més poderosos: les compensacions havien de cobrir el preu de mercat de la terra i les grans finques de les províncies orientals només perdrien terra per sobre de les 300 hectàrees¹⁶⁶. Segons Roszkowski, en els anys 1919-1939 foren redistribuïdes 2.654.800 hectàrees de terra¹⁶⁷. Aquesta quantitat suposava un 23 per cent de la superfície total de les grans finques privades de Polònia. La intensitat de la redistribució de terra disminuí després de 1927, sota el règim de Pilsudski, i assolí el nadir durant la depressió¹⁶⁸.

La reforma moderada adoptada per Polònia es revelà insuficient per millorar l'ingrés mitjà per càpita en l'agricultura. Berend subratllà que càlculs contemporanis assenyalaven que només les granges entre 5 i 15 hectàrees tenien bases sòlides per a funcionar¹⁶⁹. De fet, el 1931, un 64 per cent de les explotacions poloneses estaven per sota d'aquest nivell¹⁷⁰. La dimensió li.liputenca de les granges familiars constituïa un obstacle remarcable contra la mecanització i la intensificació de la producció a través de la utilització de fertilitzants. Roszkowski ofereix dades que indiquen que els rendiments agraris eren més alts en les zones conreades de les hisendes superiors a 50 hectàrees que en les explotacions pageses¹⁷¹.

Els grans dèficits públics, conseqüència de les fortes despeses militars i la insuficient tributació gravant la propietat, estigueren darrera de la hiperinflació soferta per l'economia polonesa en els anys 1920. Les dades de Taylor demostren que la guerra contra Rússia de 1919-20 coincidí amb els desequilibris pressupostaris més grans de tot el període 1919-39¹⁷². Segons Landau i Tomaszewski, les despeses militars assoliren un 62 per cent del pressupost de 1920¹⁷³. Per altra banda, com assenyalà Zweig, les empreses i els terratinents aconseguiren evitar d'haver de pagar la guerra malgrat que es produí un canvi substancial en el sistema de tributació¹⁷⁴. Es calculà que mentre els impostos per càpita en els territoris polonesos eren d'uns 7 dòlars el 1914, esdevingueren de només 1,42 dòlars el 1923¹⁷⁵. L'altra cara de la moneda foren unes creixents emissions de paper moneda i l'acceleració del ritme de creixement del nivell de preus fins el 1923. L'alta inflació acabà erosionant les rendes reals i obrint, cap a 1923, les portes de la recessió. Les mesures estabilitzadores adoptades pel Gabinet de Grabski contribuïren a la contracció de la producció real.

L'estabilització de 1924 fou possible, per la banda dels ingressos públics, gràcies a la revisió impositiva i la creació d'un tribut extraordinari sobre la propietat. Per la banda de la despesa, el saldo pressupostari fou sanejat via retallades en la despesa militar i en els subsidis destinada a la companyia de ferrocarrils controlada per l'estat¹⁷⁶. No obstant, el dèficit pressupostari augmentà novament en el transcurs de 1925. El govern rebutjà el suport financer condicionat de la Lliga de Nacions en nom de la sobirania política¹⁷⁷. El 'zloty' es deprecià i Polònia començà a experimentar una segona onada d'inflació alta. Finalment, el Mariscal Pilsudski portà a terme el seu cop d'estat el Maig de 1926. El seus publicitats eslògans eren la neteja moral de la vida pública, l'estabilització de la moneda i l'equilibri del pressupost¹⁷⁸. De fet, el pressupost tingué superàvit el 1926. El següent any fou proclamada l'estabilització legal i el 'zloty' esdevingué una divisa convertible en or. Tanmateix, la producció manufacturera romangué per sota del nivell de 1922 fins el 1927.

La política econòmica equivocada seguida en els anys 1930 pot ser considerada una raó bàsica addicional del retrocés sofert pel procés d'industrialització en el nou estat polonès. La principal errada fou el manteniment de la paritat amb l'or de la moneda fins el 1936. Aquesta prioritat suprema del règim de Pilsudski implicà una política de molt alt preu del diner i una despesa pública contractiva. La conseqüència fou una de les més llargues i pregones depressions d'Europa.

L'índex de producció manufacturera de Svernilson recull una caiguda del 39 per cent entre 1929 i 1932 ¹⁷⁹. L'índex de producció industrial de compromís de Landau recull una contracció del 41 per cent per al mateix període¹⁸⁰. En ambdós índexos la producció industrial va romandre molt per sota del nivell de 1929 fins el 1936. La crisi agrària fou encara més dramàtica: els

preus dels béns venuts pels pagesos caigueren un 65 per cent entre 1928 i 1935, mentre que els preus pagats pels pagesos només disminuïren un 34 per cent¹⁸¹. La compressió de preus erosionà tant l'ingrés dels camperols que el nivell de consum de la població agrària caigué un 57 per cent en el període 1929-35. D'altra banda, la reducció experimentada per la població no agrària fou del 44 per cent¹⁸². La moneda sobrevalorada tingué un efecte particularment perjudicial, ja que féu que el país continués important deflació quan tots els països europeus propers havien abandonat el patró or. Zweig sembla que té raó quan culpabilitza l'estat polonès per imposar uns sacrificis massa pesats a la seva gent fins a la mort de Pilsudski¹⁸³.

4.3. La millora espanyola.

El relatiu èxit en el desenvolupament econòmic espanyol entre la Primera Guerra Mundial i la Guerra Civil es pot relacionar amb quatre causes principals:

Primer, l'ampliació del mercat interior de béns industrials, gràcies a la intensificació de l'agricultura en algunes regions i a la difusió de noves fonts d'energia.

Segon, l'efecte beneficiós que tingué la neutralitat en la Primera Guerra Mundial en la transformació estructural a llarg termini de l'economia espanyola.

Tercer, el paper més positiu que jugà l'estat en fomentar el desenvolupament, particularment per la reorientació de la despesa cap a les obres públiques i l'educació.

Quart, l'afebliment de les élites tradicionals, particularment després de la Primera Guerra Mundial i durant els primers anys 1930, que va fer impossible per als governs seguir una política econòmica molt contractiva.

Segons les dades recollides pel G.E.H.R., la superfície conreada amb productes no tradicionals -sobretot, cítrics, remolatxa, productes d'horta i fruits secs- augmentaren un 47 per cent en els vint anys posteriors a 1910 ¹⁸⁴. Les taronges experimentaren l'èxit més remarcable, esdevenint el principal producte d'exportació: el seu pes en el total de les exportacions espanyoles es duplicà entre els primers anys de la dècada de 1910 i els darrers anys 1920 ¹⁸⁵. L'adopció de productes més rendibles per petits i mitjans productors eixamplà la demanda tant de béns de consum com de capital. Encoratjà l'expansió i la diversificació de les activitats manufactureres.

La difusió de l'electricitat i el motor de combustió interna tingueren un impacte revolucionari sobre l'oferta i la demanda de béns manufacturats. D'una banda, el transport més barat per carretera féu baixar els preus de venda i engrandí el mercat -el nombre d'automòbils registrats anualment augmentà de 999 vehicles el 1910 a 21.369 el 1935 ¹⁸⁶. L'electricitat reduí els costos de producció i augmentà el nombre de consumidors -les dades de Sudrià indiquen que el pes de la hidroelectricitat en el consum espanyol d'energia primària passà del 3,6 per cent el 1910 al 22,8 per cent el 1935 ¹⁸⁷. D'altra banda, els nous productes demanaren una llarga sèrie d'imputs i crearen una demanda addicional per a la diversificació de la indústria: motors, cotxes, pneumàtics, ciment, oli refinat, equipament elèctric, metalls, màquines-eines, etc. Es desenvoluparen activitats manufactureres per a oferir tots aquests nous productes.

Alguns autors han insistit en els efectes depressius a curt termini de la Primera Guerra Mundial ¹⁸⁸. Tanmateix, és problemàtic intentar explicar les transformacions estructurals experimentades per la indústria espanyola durant els anys 1920

sense tenir en compte l'impacte positiu a llarg termini de la Primera Guerra Mundial¹⁸⁹. La guerra encoratjà les exportacions industrials i creà incentius per a la substitució d'importacions. Les exportacions de teixits de llana i cotó, armes i calçat, es dispararen. Les navilieres assoliren també guanys excepcionals. Una part significativa dels guanys caiguts del cel foren reinvertits en activitats manufactureres. S'experimentà la producció de nous productes químics i béns d'equip. L'escassetat relativa del carbó accelerà l'adopció de l'electricitat. L'alta inflació no esperada erosionà significativament els salaris reals de diverses indústries durant la guerra, però des de 1917 es produí un canvi de tendència: encara que controvertides, les dades de Maluquer indiquen que el 1919 els treballadors industrials havien aconseguit un augment permanent en els salaris reals d'un 20 per cent per sobre el nivell de 1913¹⁹⁰. Aquesta millora clara es mantingué i àdhuc s'amplià durant els anys vint, contribuint a l'enfortiment real de la demanda de béns manufacturats.

Taula 8. Percentatge de despesa pública dedicada al servei del deute i a la despesa militar, 1907/8.

	Deute	Defensa	Deute i Defensa
Àustria-Hongria	18.3	13.5	31.8
Bèlgica	28.1	9.2	37.3
Bulgària	26.4	23.6	50.0
Dinamarca	8.6	17.9	26.5
Finlàndia	5.6	0.2	5.8
França	32.2	28.4	60.6
Alemanya	9.2	15.2	24.4
Grècia	25.8	21.2	47.0
Itàlia	29.2	21.5	50.7
Holanda	18.7	24.1	42.8
Noruega	13.6	16.2	29.8
Portugal	42.4	18.2	60.6
Romània	34.1	19.6	53.7
Rússia	15.4	18.4	33.8
Sèrbia	26.3	22.7	49.0
Espanya	40.3	19.5	59.5
Suècia	8.0	39.6	47.6
Suïssa	8.0	15.2	23.2
Turquia	35.0	35.3	70.3
Regne Unit	14.3	29.8	44.1

Font: Sundbärg G. (1908), Aperçues Statistiques Internationaux, Gordon i Breach.

A més, durant els anys d'entreguerres, hi hagué un canvi positiu en el paper jugat per l'estat espanyol en el foment del desenvolupament econòmic. Aquesta discontinuïtat s'ha de relacionar amb les demandes creixents de la classe treballadora organitzada i dels moviments regionalistes de les zones industrialitzades. Les organitzacions socialistes i anarquistes, així com els moviments autonomistes de Catalunya i el País Basc, extengueren el seu suport polític i feren més urgent per al govern el dedicar recursos a camps que tinguessin un impacte directe en els nivells mitjans de vida de les masses com l'educació, els regadius, la construcció d'habitatges, les

comunicacions i l'assegurança laboral.

Fins el 1935 la despesa pública mostrà una tendència contínua en la reducció de la importància relativa dels capítols no productius, sent parcialment substituïts per aquells ministeris més estretament relacionats amb la construcció d'infraestructures i la millora de la qualificació professional. Des dels anys 1890 fins la Primera Guerra Mundial, els pes del servei del deute més defensa suposava el 60 per cent de la despesa pública mentre que els ministeris d'obres públiques i educació junts absorvien menys del 20 per cent del pressupost¹⁹¹. Com es pot veure en la Taula 8, a la fi de la primera dècada d'aquest segle, Espanya estava entre els estats europeus amb una càrrega agregada més gran de despeses en servei del deute i defensa en el pressupost públic. Darrera Turquia, el grup format per França i els dos països ibèrics estava situat a dalt de tot del "ranking" resultant de sumar les despeses relatives a endeutament i defensa.

En el període dels governs constitucionals dels primers anys vint s'albirava ja un canvi destacable en les finances públiques espanyoles. Les dades de Comín suggereixen que cap a 1920-23 el pes del servei del deute i defensa havia baixat al 50 per cent del pressupost, mentre que la proporció en obres públiques i educació havia augmentat al 26 per cent¹⁹². El cop d'estat del General Primo de Rivera va interrompre aquest procés, però no el va invertir en un grau significatiu -els pesos respectius quedaren en un 49 per cent i un 24 per cent durant el període 1924-29.

El 1929 la posició espanyola en el "ranking" europeu de proporció de despesa pública en deute i defensa era molt millor que la d'abans de la Gran Guerra. Molts dels estats europeus, França, el Regne Unit, Bèlgica i Itàlia, estaven gastant una major quantitat relativa de recursos en el servei

del deute i en preparar-se per la guerra que Espanya.

El 1929, les proporcions agregades de servei del deute i defensa en els pressupostos dels governs centrals de Polònia i Espanya eren força similars, ambdues al voltant del 40 per cent de la despesa total. La despesa militar era més alta a Polònia, on absorbia el 29 per cent del pressupost, que a Espanya -amb un pes del 21 per cent. La despesa espanyola no productiva era més gran degut als deutes acumulats en períodes previs -especialment per prioritats militars. En canvi, la càrrega del deute era molt menor en el pressupost polonès, degut a la curta vida de l'estat esclau.

Taula 9. Percentatge de despesa del govern central dedicada als interessos del deute i a la despesa militar, 1929.

	Deute	Defensa	Deute i Defensa
Albània	0.9	47.3	48.2
Àustria	12.4	7.6	20.0
Bèlgica (1931)	34.5	10.0	44.5
Bulgària	11.6	18.6	30.2
Txecoslovàquia	18.6	18.6	37.2
Dinamarca	-	14.2	14.2
Finlàndia	8.9	15.4	24.3
França	27.8	28.0	55.8
Alemanya	7.7	9.4	24.4
Hongria	6.6	10.5	17.1
Irlanda	?	7.1	?
Itàlia	21.1	22.2	43.3
Holanda	24.2	11.8	36.0
Noruega	25.4	12.1	37.5
Polònia	8.0	29.0	38.0
Romània (1928)	16.0	21.5	37.5
Iugoslàvia	11.8	33.3	45.1
Espanya	20.4	21.0	41.4
Suècia (1928)	-	24.1	24.1
Regne Unit	43.3	17.6	60.9

Fonts: Europa Occidental , Flora, Alber, Eichenberg, Kohl, Kraus i Pfenning, Seeböhm (1983): State, Economy, and Society in Western Europe 1815-1975. Volume 1, Campus Verlag, Frankfurt. Europa Oriental, Spigler (1986): 'Public Finance', Kaser i Radice (Eds.): The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Volume II, Clarendon, Oxford. Espanya, Comín (1989): 'Sector público', Carreras (Ed.).

Després de la caiguda de la dictadura de Primo de Rivera i, especialment, sota la Segona República Espanyola, els canvis seguiren en la mateixa direcció. Durant el període 1930-35, el servei del deute i la defensa constituïren el 39 per cent de la despesa pública, mentre que el pes de les obres públiques i l'educació eren del 31 per cent. En conjunt, la composició de la despesa pública mostrà una transformació significativa en relació a principis de segle.

La proporció de les obres públiques en el pressupost augmentà del 11 al 25 per cent entre els períodes 1899-1906 i 1930-35. L'increment substancial de la inversió relacionada amb obres d'irrigació, ferrocarrils, construcció de carreteres, electrificació, construcció d'habitatges i altres programes productius amb grans externalitats, estimulà la demanda de béns d'equip i afavorí la diversificació de la manufactura. Segons Carreras, Espanya assolí el segon estadi d'industrialització de la tipologia de Hoffmann entre 1924 i 1930 ¹⁹³.

El pes de l'educació en el pressupost passà del 3 al 6 per cent entre 1899-1906 i 1930-35. La despesa pública per càpita en educació primària mesurada en termes reals, que havia augmentat a una taxa mitjana de només el 0,3 per cent anual durant el període 1880-1911, assolí un creixement anual del 5,7 per cent en el període 1911-35 ¹⁹⁴. La major implicació pública en l'educació tingué un impacte significatiu en la qualificació de la mà d'obra. La tendència negativa en les taxes d'escolarització estimada per Easterlin es trencà durant el període d'entreguerres: l'escolarització

primària, que havia disminuït de 1.049 per 10.000 habitants el 1882 a 1.026 per 10.000 habitants el 1910, arribà a 1.535 per 10.000 habitants el 1930 ¹⁹⁵. El canvi de tendència en l'escolarització contribuï a l'acceleració de les taxes de creixement d'alfabetisme calculats per Flora i Zapf¹⁹⁶. Entre 1910 i 1935 l'analfabetisme a Espanya es reduí de forma comparable a Polònia, que disfrutà de l'estímul de les nacions recentment independitzades -veure Taula 5. En aquest període, la taxa espanyola d'analfabetisme davallà més ràpid que a Itàlia i Portugal, però més lentament que a Hongria -un altre nou estat. La universitat espanyola també experimentà millors resultats entre la Primera Guerra Mundial i la Guerra Civil: la taxa anual de creixement del nombre d'estudiants passà de créixer a un ritme del 0,8 per cent anual en els anys 1883-1914 a un del 1,7 per cent en el període 1914-35 ¹⁹⁷.

L'afebliment de les élites tradicionals fou, parcialment, un resultat del desenvolupament industrial: d'una banda, l'ingrés tendia a ser més alt en les regions industrialitzades i els interessos de la burgesia d'aquestes àrees anava estant més ben representats pel govern; per l'altra, l'ampliació del nombre d'assalariats ajudà a consolidar un poderós moviment de la classe treballadora que lluità per la millora de les condicions de vida . Aquestes dues forces esdevingueren més i més autònomes en els anys d'entreguerres, especialment durant els períodes democràtics. Després d'una onada de vagues, els sindicats aconseguiren obtenir la jornada de treball de 8 hores i increments salarials importants: les dades de Maluquer indiquen que el 1923 els salaris reals en la indústria havien assolit un nivell 31 per cent superior al de 1913¹⁹⁸. El 1923 el salari real dels treballadors tèxtils a Espanya era més d'un quart superior al de deu anys abans. Per contra, el salari real dels teixidors polonesos era més d'un terç inferior al del nivell de pre-guerra¹⁹⁹.

Entre 1923 i 1929, com succeí en altres esferes, la dictadura de Primo de Rivera alentí l'anterior procés però no l'invertí. El règim de Primo de Rivera, que tenia molts trets en comú amb el de Pilsudski, era autoritari però la repressió contra el moviment obrer i l'oposició política resultà moderada comparada amb la que exerciren els règims totalitaris dels anys 1930. Part de les d'obres públiques programades pels governs constitucionals foren dutes a terme sota Primo. Encara que el règim tingués entre les seves prioritats l'apreciació de la moneda, el pressupost no va estar mai equilibrat, degut a la forta expansió de la despesa pública. Durant el període dictatorial de 1924-29 els salaris reals no augmentaren, però tampoc es reduïren significativament.

El 1930, després de la caiguda de Primo, el pressupost fou temporalment equilibrat i això contribuí a deprimir l'economia²⁰⁰. La proclamació de la República el 1931, però, portà una nova expansió de la despesa pública i nous dèficits sotinguts que contribuïren a moderar l'impacte de la depressió internacional. Les autoritats republicanes es mostraren a favor de l'estabilització del valor en or de la moneda i contra els dèficits públics. Malgrat tot, en contrast amb els governs autoritaris de la Polònia contemporània, no estaven disposats a sacrificar tota la resta d'objectius polítics en favor d'aquest. De fet, durant el període 1931-35, la despesa pública no es reduí en cap moment a Espanya mentre que ho féu en quatre ocasions a Polònia -en els anys 1931, 1932, 1934 i 1935²⁰¹.

Com Fontana i Nadal assenyalaren fa temps, la depressió dels anys 1930 fou força suau a Espanya gràcies a la gran redistribució de la renda que hi hagué en favor dels treballadors, que estimulà la demanda de béns de consum²⁰². Maluquer i Palafox estan d'acord en caracteritzar el període com el d'una expansió dels salaris reals²⁰³. A més, l'increment

dels salaris nominals evità que els preus industrials caiguessin i contribuïren a moderar l'impacte deflacionari de la depressió mundial.

Finalment, els governs republicans intentaren tirar endavant reformes estructurals com la redistribució de la terra, la introducció d'un impost sobre la renda, una reducció del tamany de l'exèrcit, la descentralització del poder polític, la millora en l'educació i la creació de tribunals laborals. Totes aquestes mesures afebliren la posició de les tradicionals élites agrària i militar.

Alguns errors de política econòmica llastraren la recuperació, en particular l'apreciació real de la moneda des de 1933 i la reducció de la inversió pública duta a terme durant el bienni negre. Tot i això, en termes comparatius, el període encara roman com a èxit econòmic de l'estat espanyol. El 1935 la producció industrial espanyola se situava només un 2 per cent per sota del nivell de 1929 ²⁰⁴. En canvi, la producció manufacturera polonesa era un 25 per cent inferior al nivell d'abans de la depressió ²⁰⁵.

4.4. El tomb cap a la centralització econòmica i la coerció política: la Polònia de Kwiatkowski i l'Espanya de Franco.

!

Des de 1935-36 Espanya i Polònia experimentaren una creixent centralització en els processos de decisió econòmica i un augment de la repressió política. En el país eslau, el procés es produí amb tres episodis: el règim autoritari de la segona meitat dels trenta, l'ocupació nazi i la monopolització del poder pel Partit Comunista. A Espanya, el dirigisme econòmic i la persecució brutal dels opositors polítics en la zona rebel començaren ja en els inicis de l'aixecament militar de 1936, i esdevingueren components fonamentals del

nou règim sorgit de la Guerra Civil el 1939. És més, ambedós països començaren l'època daurada del capitalisme amb règims caracteritzats per una gran propensió a centralitzar l'economia i a utilitzar la coerció política.

El tomb cap al dirigisme econòmic i la repressió política que tingué lloc entre mitjans dels trenta i els primers cinquanta tingué orígens exògens i endògens. D'entre els primers, els més importants n'eren dos. D'una banda, la depressió econòmica mundial creà, en el països capitalistes, desconfiança social respecte d'algunes de les receptes ortodoxes en política econòmica que fallaren en la primera meitat dels trenta. Per l'altra, els èxits a curt termini de la Itàlia de Mussolini i l'Alemanya de Hitler, atragueren a moltes de les tradicionals élites de govern en les economies perifèriques. Entre els factors domèstics, a Polònia sobresurt la creixent intervenció de l'exèrcit en política -especialment des de la mort del carismàtic Marshall Pilsudski el 1935-, i el particularment fort impacte de la depressió econòmica. A mitjans de la dècada Polònia era una de les economies europees amb pitjor evolució del PIB en relació dels nivells anteriors a la depressió. El compromís amb el bloc de l'or ajornà la plena recuperació de l'economia polonesa fins a finals dels anys trenta. Per altra part, les raons internes del triomf de l'autoritarisme a Espanya estaven relacionades amb l'oposició fonamental de l'exèrcit i de les tradicionals élites dirigents a les reformes agrària i militar i al seu descontentament amb la descentralització de l'estat que havia estat aprovada pel parlament de la Segona República. El fracàs dels partits feixistes en les eleccions de 1936 i la perllongada resistència armada dels pobles ibèrics contra l'exèrcit rebel, anaren seguits d'uns alts graus de violència per a consolidar el règim franquista.

Les connexions entre la Polònia post-Pilsudski i el

primer franquisme foren subratllades en unes quantes anàlisis comparatives de règims autoritaris. Andreski, per exemple, destacà que el règim polonès de la segona meitat dels trenta tenia molt més en comú amb l'Espanya de Franco que amb l'Alemanya nazi o la Itàlia feixista per la seva burocràcia autoritària, la forta orientació militar i els dèbils components ideològics feixistes²⁰⁶.

La Polònia anterior a la Segona Guerra Mundial i l'Espanya posterior a la Guerra Civil tenien en comú cinc grans característiques:

1. Règims polítics basats en l'aliança de l'exèrcit i de les élites tradicionals, sobretot terratinents i funcionaris.
2. Exclusió d'una part important de la burgesia del poder polític.
3. Autoritarisme, recurs a la repressió contra els oponents polítics i forta propensió a l'ús de la violència institucionalitzada.
4. Alts nivells de centralització econòmica.
5. Foment d'un programa d'industrialització guiat per objectius militars.

Segons Korbonski, els militars polonesos es comportaren com un típic grup d'interès entre 1926 i 1935, però esdevingueren l'oligarquia dirigent el 1936. A mitjans dels trenta l'exèrcit començà a monopolitzar la presa de decisions en totes les esferes de la vida pública²⁰⁷. El Camp d'Unitat Nacional, que era el principal partit que donava suport al règim, estava format fonamentalment per funcionaris²⁰⁸. A més, la majoria de la "intelligentsia" polonesa tenia les seves arrels en l'aristocràcia i la noblesa²⁰⁹. Landau i Tomaszewski relacionaren l'alentiment de la reforma agrària amb el fet que l'administració polonesa se n'adonà que el seu principal

suport en la major part de les províncies orientals eren els terratinents. El principal obstacle a la reforma agrària radical era l'estreta relació entre l'élite governant i els interessos de les grans explotacions agràries²¹⁰. En qualsevol cas, la renúncia a una redistribució radical de la terra obstruí la recuperació de les indústries de consum en la Polònia d'entreguerres i impedí l'acceleració del procés de desenvolupament.

L'aliança entre l'exèrcit i els grans propietaris era encara més transparent a Espanya. Tan aviat com el 1932, el General Sanjurjo dirigí un cop d'estat fallit contra la reforma agrària i l'autonomia de les regions. De nou el 1936, els militars rebels atacaren la redistribució de la terra²¹¹. No només es paralitzaren les expropiacions, sinó que els antics propietaris recuperaren la major part de la terra perduda per la reforma realitzada pels governs republicans²¹². Durant les primeres dues dècades que seguiren la Guerra Civil una gran majoria dels ministres pertanyeren a l'exèrcit. El segon major grup sobre-representat en el consell de ministres entre 1939 i 1959 foren els membres de la plana major burocràtica de Falange Española i uns pocs funcionaris professionals.

El segon tret comú dels dos règims en consideració era la posició subordinada de la burgesia respecte al poder polític, especialment la de la fracció dedicada a la manufactura dels béns de consum. Per una banda, això era el resultat de l'alt grau de poder exercit per l'exèrcit i la burocràcia. Per l'altra, la burgesia industrial restava sota sospitosa a Polònia ja que era majoritàriament jueva a les antigues regions russes²¹³. A l'Alta Silèsia els interessos alemanys eren percebuts també com a perillosos.

No només s'aprovà una nova llei electoral que imposava fortes restriccions a la representació de les minories, sinó que el

Partit Nacional engegà una virulenta campanya antisemita²¹⁴. Algunes de les propietats alemanyes foren expropiades pel govern. A més, es començà a imposar una polonització forçada, contribuint a distanciar més el govern d'un acord amb els grans interessos industrials privats²¹⁵. A l'estat espanyol, l'exèrcit va suprimir immediatament el parlament i l'autonomia política de les regions on la burgesia havia estat històricament forta. A més, va promoure un programa d'autarquia que fou nociu pels interessos econòmics de les branques manufactureres de béns de consum en àrees on aquestes activitats constituïen una font fonamental d'ingrés²¹⁶.

El recurs creixent a la coerció contra els oponents polítics fou la tercera semblança important entre la Polònia anterior a la Guerra Mundial i l'Espanya de Franco, tot i que la repressió política fou molt més moderada en el país eslaus, on l'exèrcit disfrutava d'un ampli suport popular, que en el país del sud, on els militars assoliren el poder contra la voluntat de la majoria del poble mitjançant una guerra civil sagnant. El govern polonès, però, creà un camp de concentració, on la majoria de presoners eren jueus²¹⁷. El partit comunista fou proscrit i els militants s'arriscaven a cinc anys de presó. El 1938 fou limitat el dret de vaga²¹⁸. A finals d'any Polònia s'annexionà la Silèsia Txeca.

Per altra banda, Franco prohibí tots els partits polítics i els sindicats de classe. La presó o fins i tot la pena de mort podia ser aplicada per haver militat en el passat en una organització d'esquerra o regionalista. Al voltant de mig milió de persones prengueren el camí de l'exili el 1939. Durant l'interval 1939-45 foren executats més de 25.000 presoners polítics. El nombre de gent a la presó i en camps de concentració a la fi de 1940 era superior a les 270.000 persones, mentre que la xifra normal en temps de la República havia estat d'uns 12.000²¹⁹.

Segons Taylor, el capitalisme d'estat fou desenvolupat a Polònia en major mesura que en qualsevol altre país de l'Est d'Europa, excloent-hi la URSS, abans de la Segona Guerra Mundial²²⁰. L'estat acabà sent propietari de més del 80 per cent de la indústria química, el 50 per cent de la metal·lúrgia i el 100 per cent de la indústria d'armament el 1939²²¹. Ranki i Tomaszewski coincideixen en el fet que durant la segona meitat dels trenta, el govern polonès féu el primer intent genuí d'establir una planificació centralitzada a l'Est d'Europa, altra vegada exceptuant la Unió Soviètica²²². El 1936 foren adoptats un Pla Quatriennal d'Inversió i un Pla Sexennal d'Expansió de la Defensa. La creació del Komitet Obrony Rzeczypospolitej i el primer Pla Quatriennal polonès es modelà segons les institucions i polítiques alemanyes contemporànies²²³. Les relacions econòmiques internacionals també anaren en la direcció d'una creixent centralització. Com altres règims autoritaris, el govern polonès rebutjà les devaluacions i adoptà formalment una alta paritat de la moneda, condemnant la producció a una recuperació lenta i el treball a una massiva desocupació. A més, el manteniment de la paritat amb l'or creà problemes en la balança de pagaments i dugué a l'adopció de controls de canvis exteriors l'abril de 1936. El comerç exterior va haver de ser regulat centralment per mitjà de llicències, quotes, acords de 'clearing' i règims bilaterals. El servei del deute exterior fou, primeraament, suspès. Després, passà a servir-se en comptes bloquejats²²⁴. Per últim, els nivells creixents d'importacions lligades als plans industrialistes del govern, portaren al control del consum i a l'estalvi forçat²²⁵.

Finalment, la concentració de la inversió pública en la construcció d'una zona d'indústria pesada -la Regió Industrial Central- fou el principal projecte dut a terme pel vice-primer ministre Kwiatkowski el 1937. El programa incloïa la

construcció de plantes d'energia, fàbriques de ferro i acer, fàbriques d'armament, màquines-eina, aeronaus, camions i plantes químiques. Això absorbí el 60 per cent de la inversió pública²²⁶.

L'experiència franquista cap a una centralització econòmica començà durant la Guerra Civil espanyola en la zona nacional²²⁷ i assolí el seu clímax en la dècada dels quaranta²²⁸. La centralització tingué lloc principalment a través de preus obligatoris fixats pel govern per la majoria de béns i la intervenció administrativa en l'assignació de les matèries primeres. El comerç exterior fou orientat cap a l'autosuficiència, usant controls de canvis, llicències, quotes i acords bilaterals²²⁹. El govern mantingué durant més de dues dècades un elevat tipus de canvi, gens realista²³⁰. Aquesta política fou la causa principal de la lenta millora de les condicions de vida després de la Guerra Civil. A més, les indústries que produïen béns de consum eren discriminades en la concessió de llicències per a importar matèries primeres i béns d'equip. Des de 1938 la inversió industrial requeria permisos administratius del Ministeri d'Indústria. S'aprovà una llei que establia subsidis i exempcions fiscals per a les indústries declarades d'interès nacional i s'efectuaren plans per al desenvolupament de determinades branques. Les principals empreses declarades d'interès nacional produïrien béns bàsics i intermedis amb l'objectiu d'assolir l'autarquia. L'Institut Nacional d'Indústria, un "holding" públic inspirat en l'IRI italià, fou creat el 1940²³¹. Les inversions inicials es dirigiren cap a la producció de combustible sintètic, alumini, vaixells, aeronaus, fibres artificials i nitrogen. Per últim, la política econòmica franquista portà a la conversió de la província de Madrid en la segona regió industrial d'Espanya²³².

El cinquè tret característic entre els dos règims tenia a veure amb llurs esforços per promoure un programa

industrialitzador subordinat als interessos de l'exèrcit. Hauner subratllà que la Polònia anterior a la Segona Guerra Mundial féu el màxim per a incrementar la despesa militar²³³. Drozdowski estimà que la despesa total de Polònia en defensa sumava el 50 per cent del pressupost públic i al voltant del 10 per cent de la renda nacional durant els anys 1936-39²³⁴. Les dades donades per Spigler mostren un increment substancial del pes de la defensa en el pressupost polonès, passant del 26 per cent el 1924 al 33 per cent el 1937/38. En la majoria dels anys, la proporció era superior que als altres països de l'Est d'Europa, amb l'excepció d'Albània²³⁵. A la fi de 1938 Kwiatkowski presentà un programa per als següents 15 anys, que estava dividit en tres plans Quinquennals. En el primer, al voltant del 60 per cent de la despesa governamental prevista estava dedicada a finalitats militars. La majoria d'aquesta havia de ser gastada en el desenvolupament de la Regió Industrial Central.

L'esmentada estratègia implicava la necessitat d'importar matèries primeres i maquinària sense haver generat suficients ingressos d'exportació. El desequilibri resultant hauria dut a majors restriccions en el consum²³⁶. Com Landau i Tomaszewski assenyalaren, aquesta estratègia era lluny de solucionar els problemes més urgents d'una economia amb una agricultura endarrerida i una xarxa insuficient de transports. Segons ells, les indústries civils, especialment en les regions agràries, començaven a experimentar una recessió ja cap a 1939.

Un programa similar d'industrialització guiada per prioritats militars fou aplicat a Espanya des de finals de la guerra civil. Franco i el president de l'INI, Suanzes, tingueren més temps que Kwiatkowski per a desenvolupar un conjunt d'indústries que eren considerades essencials per a la guerra. La proporció de la despesa pública dedicada a la defensa augmentà del 16 per cent el 1935 al 45 per cent el 1943, i fou mantinguda

per sobre del 30 per cent fins a mitjans dels cinquanta²³⁷. La inversió de l'INI en la dècada dels quaranta estigué orientada principalment a l'oferta de béns industrials considerats essencials en cas de guerra. I encara més important, l'assignació centralitzada dels imputs donà prioritat a les empreses que estaven treballant per a l'exèrcit o en projectes militars²³⁸. També foren afavorides en la concessió de llicències d'importació o en els permisos d'inversió. El preus energètics també eren beneficiosos per als seus interessos²³⁹. La política de centralització econòmica descrita anteriorment era coherent amb aquesta estratègia d'industrialització. Les indústries de consum tradicionals foren sacrificades en favor de les branques vinculades a l'exèrcit. Aquesta política contribuï a retardar la plena reconstrucció després de la guerra civil, generant colls d'ampolla dramàtics en l'oferta tant d'inputs agraris com industrials i bloquejant la millora de la productivitat. El resultat fou que la recuperació de les condicions de vida d'abans del 1936 fou aplacada prop d'un quart de segle.

5. Centralització i coerció durant l'"era daurada" de la postguerra.

Les conseqüències de les polítiques adoptades en la Polònia post-Pilsudski no foren plenament aparents degut a la invasió alemanya del país. Tot i així es pot afirmar que tanta inversió militar no resultà gaire útil. Com a resultat de la ràpida derrota, Polònia fou de nou dividida. Sota l'administració nazi, el país eslav experimentà una centralització addicional orientada a reorganitzar l'economia polonesa d'acord amb les necessitats del Tercer Reich. La repressió política es convertí en holocaust. El conflicte produí grans pèrdues en l'equipament productiu i en vides humanes. Al voltant de sis milions de persones moriren com a resultat de la guerra, cinc milions d'aquests com a resultat directe del terror nazi. Aquesta significà la major pèrdua

relativa de població en qualsevol dels països que participaren en la guerra -segons Landau i Tomaszewski la població disminuï en un 22,2 per cent en relació a la de 1939 com a resultat del conflicte²⁴⁰. Per altra part, el país va perdre els territoris orientals però guanyà Silèsia, Pomerània, i la major part de la Prússia Oriental.

5.1. Polònia i Espanya al final de la Segona Guerra Mundial.

L'alliberament deixà Polònia dins l'esfera d'influència de la Unió soviètica. Amb la gradual monopolització del poder per part de les organitzacions vinculades al partit comunista, el sistema productiu seria convertit en una economia de planificació central. La consolidació d'un sistema econòmic de tipus soviètic es produí després de 1948. La història de la Polònia socialista durant els anys compresos entre l'alliberament del 1944 i la creació del Partit Obrer Unificat Polonès al final de 1948, no fou simplement la d'una completa centralització econòmica de tipus stalinista. Cinc característiques principals d'aquest període inicial de socialisme semblen rellevants per al procés de desenvolupament a llarg termini:

1. Reforma agrària ràpida i radical. Això implicà una massiva redistribució en favor dels pagesos sense terra, creant les condicions per a un mercat massiu de béns de consum. Les élites tradicionals perderen en favor de la democratització de la propietat. El gener de 1949 cinc milions de famílies havien rebut terra. La propietat de tamany mitjà en el camp es convertí en la norma: 75 per cent de la terra de propietat privada estava en el grup de 5-50 hectàrees²⁴¹.

2. Massiva mobilització de recursos ociosos. La inversió

pública en el sector industrial nacionalitzat i la prioritat donada a la plena ocupació i a la industrialització, ocasionaren un fort creixement de tipus extensiu. L'ús d'importantes reserves de treball fins llavors en atur o ocupat en activitats agràries de baixa productivitat marginal alimentà una expansió de la producció, millorà el nivell d'utilització de la capacitat productiva existent i creà les bases per a una ràpida recuperació de les conseqüències de la guerra²⁴².

3. Prioritat donada a l'augment dels nivells de consum. Un dels objectius principals del Pla Triennal (1947-49) era sobrepassar els nivells de consums mitjans de 1938. Els mètodes de planificació encara eren lluny de l'estalinisme dels anys trenta en la Unió Soviètica: els objectius del pla eren previsions i les empreses encara operaven motivades per les vendes²⁴³. El pla proclamava la necessitat d'un ràpid augment dels nivells de vida, no preveia la construcció de noves plantes industrials sinó la reconstrucció de les destruïdes, assenyalava la necessitat d'ampliar la capacitat de les indústries de consum i considerava el recurs a fonts exteriors per al finançament de les despeses de capital.

4. Gran esforç educatiu. El decret de novembre de 1945 reorganitzà el sistema educatiu, amb l'objectiu d'arreglar les destrosses de guerra en les escoles. Tots els nivells d'educació esdevingueren gratuïts²⁴⁴. El nombre d'escoles primàries augmentà de 18.397 el 1945 a 22.870 el 1950²⁴⁵. La ràtio d'alumnes per professor caigué de 51 a 39. El nombre d'estudiants en la universitat passà de 55.988 a 125.096²⁴⁶.

5. Pluralisme limitat. Malgrat que el poder del partit comunista tendí a incrementar-se durant el període, la situació política encara era la d'una competència entre projectes polítics. Hi hagué un referèndum sobre les reformes i la constitució el 1946, seguit per unes eleccions generals el 1947. El Partit Agrari Polonès constituí una forta organització d'oposició durant la major part del període. Per altra banda, el bloc en el poder estava format per quatre

partits. Fins el 1948, el moviment cooperatiu restà independent. Abans de la unificació forçada de desembre de 1948 la social-democràcia lluità amb els seus propis objectius polítics, i controlà el Consell Central de Planificació. La seva influència fou clara en el disseny del Pla Triennal.

Moltes d'aquestes característiques contrasten amb l'Espanya franquista de la segona meitat dels quaranta. En l'estat ibèric, el nou règim havia consolidat el seu poder i no dugué a terme canvis significatius en les seves opcions socio-econòmiques:

1. Enfortiment de les élites tradicionals. La posició dels grans propietaris en el camp va ser reforçada amb la retirada de la reforma agrària i amb els alts beneficis obtinguts en el mercat negre de productes agraris²⁴⁷. L'exèrcit i la burocràcia milloraren la seva posició gràcies a la continuïtat de l'assignació central dels recursos i la promoció d'indústries d'interès militar. A més, es preferí finançar les noves indústries mitjançant el recurs directe i indirecte al Banc d'Espanya. Això significava una opció per un finançament inflacionari, en lloc de continuar la política de reforma fiscal iniciada per la República amb la introducció de l'impost sobre la renda.
2. Pèrdua de recursos potencials per la sub-utilització de la capacitat productiva²⁴⁸. La profusió de controls de preus i l'assignació central de les matèries primeres i les importacions portà a colls d'ampolla recurrents en la producció. Això a la vegada produí un alt nivell d'atur temporal i un creixement lent. El resultat final fou una desindustrialització parcial: la proporció de població activa treballant en la manufactura disminuí del 17 per cent el 1930 al 16 per cent el 1950 ²⁴⁹.
3. Sacrifici del consum²⁵⁰. Les fortes restriccions a les

importacions junt amb la preferència donada a les indústries d'interès militar en la concessió de llicències limitaren en gran mesura l'oferta de béns de consum²⁵¹. Pel cantó de la demanda, l'erosió experimentada pels salaris reals significà una reducció radical del poder de compra d'una gran majoria de la població. El nivell de consum per càpita a Espanya el 1950 era un 30 per cent inferior al nivell de 1935²⁵².

4. Reducció de la quantitat de recursos dedicats a l'educació i alentiment en la tendència a millorar la qualificació productiva de la població. Aquestes eren les conseqüències de la gran part de recursos absorvits per l'exèrcit i el reforçament de les activitats tradicionals. El 1950, amb el 32,3 per cent del pressupost dedicat a defensa, Espanya era l'estat d'Europa Occidental amb la major proporció de despesa militar²⁵³. El pes de l'educació en el pressupost espanyol caigué del 6,8 per cent el 1936 al 2,1 per cent el 1948²⁵⁴. El nombre d'alumnes en les escoles públiques primàries disminuí de 2,5 milions el 1935 a 2,1 milions el 1950²⁵⁵. El nombre d'estudiants a les universitats s'estancà en la dècada posterior a 1939²⁵⁶.

5. Dictadura política i forta coerció sobre el treball. El poder polític es concentrà en les mans de Franco i el règim de partit únic es consolidà. Els sindicats de classe restaren fora de la llei, i el Ministeri de Treball passà a fixar els salaris nominals. Aquests no augmentaren suficientment ràpid per a compensar la inflació. La malnutrició esdevingué comú per a la majoria de la classe treballadora. Les condicions de vida eren tant dolentes que els incentius a millorar la productivitat foren extremadament baixos²⁵⁷.

L'anàlisi prèvia porta a la formulació de la hipòtesi que la reconstrucció de postguerra tingué més èxit a Polònia que a Espanya. Algunes evidències quantitatives poden corroborar-ho. Com indica la Taula 6, el 1950 la proporció de la població masculina polonesa que treballava a la indústria assolí el 30,4 per cent, mentre que només era del 22,4 per

cent el 1931. La corresponent proporció espanyola s'estancà a un nivell proper al 25,5 per cent. Segons Bairoch, el PNB real per càpita passà dels 420 \$ el 1929 als 545 \$ el 1950 ²⁵⁸. En canvi, l'espanyol caigué de 520 \$ a 430 \$. Com es pot veure a la Taula 1, aquesta evolució implica que el 1950 Espanya havia perdut nivell en relació a la mitjana d'Europa Occidental mentre que Polònia havia millorat clarament la seva situació. Summers i Heston, així com Maddison, també donen un producte real per càpita de 1950 substancialment més alt per a Polònia que per a Espanya²⁵⁹. Finalment, el racionament perdurà durant més temps al país mediterrani: fou abandonat en el país eslau durant 1948/49, mentre que no passà el mateix a Espanya fins l'interval de 1951/52 ²⁶⁰.

Donat que la destrucció física de béns de capital i les pèrdues en vides humanes havien estat molt més severes a Polònia que a Espanya, la principal responsabilitat pel pobre desenvolupament en el país ibèric ha de ser atribuït a les eleccions socio-econòmiques fetes per l'Espanya franquista.

5.2. El primer franquisme i l'estalinisme polonès.

Durant els darrers quaranta tingué lloc a Polònia un tomb definitiu cap a la centralització econòmica i la repressió política. L'octubre de 1947 Mikolajczyk, líder del Partit Agrari Polonès, deixà el país. Socialistes i comunistes foren obligats a unificar-se el desembre de 1948. L'autonomia dels pagesos desaparegué amb la fusió de les dues organitzacions competidores prèvies dins el Partit Pagès Unificat, concebut com un satèl·lit del Partit Obrer Unificat Polonès. El Consell de Planificació, que havia estat purgat de socialistes reacis i tècnics en un primer moment, fou dissolt el febrer de 1949. El nou Pla Sexennal (1950-55) anuncià el naixement d'un nou sistema

econòmic de tipus soviètic. Els seus tret principals eren els següents:

1. Assignació central dels recursos²⁶¹. Les decisions econòmiques ja no dependrien més de les escassetats relatives assenyalades pel mercat, sinó de les preferències de l'autoritat central. Els preus es fixaven sense tenir en compte els canvis en la demanda que expressessin les diferents necessitats dels consumidors. Eren assignats a les empreses objectius físics de producció obligatoris. El diner es convertí en un instrument passiu de la xarxa d'assignacions determinades centralment.
2. Sacrifici del consum. La planificació es considerà que havia d'estar guiada pel principi de prioritat de la producció i la inversió sobre el consum. D'acord amb això, l'increment el pes relatiu de la inversió es convertí en la primera prioritat, particularment en les branques productores de béns de capital. El racionament fou reintroduït a Polònia el 1950. La inversió neta en capital fix per càpita augmentà un 50 per cent el 1949 ²⁶². La taxa agregada d'acumulació de l'economia polonesa s'incrementà del 15,6 per cent el 1949 al 27,9 per cent el 1953 ²⁶³.
3. Alta propensió a l'autarquia ²⁶⁴. Tot i que les tendències autàrquiques podrien haver estat reforçades per l'embargament imposat per l'Oest, hi havia també una tendència endògena contra la dependència del comerç exterior. L'estructura de preus interior fou considerada com independent de les escassetats internacionals. El comerç exterior es convertí en un monopoli de l'estat i les empreses industrials foren privades del dret a mantenir relacions comercials directes amb l'exterior. Les importacions poloneses de països no socialistes sobre el total d'importacions caigueren del 57 per cent el 1949 a només el 28 per cent el 1953.
4. La preparació per a la guerra tornà a ser un prioritat fonamental. L'opció per una industrialització accelerada a través d'una concentració de les inversions en la indústria

pesada pot ser entesa com una estratègia per a un ràpid desenvolupament de la capacitat de defensa. De fet, les primeres versions dels Plans Sexennals foren revisades per tal de tenir en consideració la possibilitat de transformació de la guerra freda en calenta²⁶⁵. Com a resultat d'això, foren adoptats uns objectius de creixements molt més ambiciosos.

5. La coerció substituï els incentius econòmics²⁶⁶. Donada la manca d'incentius i de correctius de mercat com els beneficis, nous béns de consum o les fallides, aparegueren creixents colls d'ampolla en diferents esferes de l'activitat productiva. La resposta a la manca de forces autoreguladores en el sistema econòmic fou el recurs massiu a la coerció per tal de complir els objectius del pla. S'imposaren als pagesos entregues obligatòries. Les hores extraordinàries forçades i el treballar en diumenge esdevingueren la norma en la indústria. Addicionalment, l'estat actuava contra qualsevol tipus d'organització de la classe treballadora que pogués posar en perill la seva situació privilegiada de monopsonista en el mercat de treball.

6. La centralització econòmica creixent junt al recurs massiu a la repressió organitzada contra qualsevol tipus de dissidència portà a l'emergència d'unes noves élites²⁶⁷. El renaixement de les élites vingué afavorit per una confusió entre el partit i l'estat, que reforçà el poder de les autoritats centrals. Els alts funcionaris del partit i de l'estat, amb el suport de l'exèrcit, constituïrien el nucli de la 'nomenklatura'.

A l'observar la situació d'inicis dels cinquanta, es pot postular un procés de convergència de sistemes entre l'estalinisme a Polònia i l'Espanya del primer franquisme. En ambdós estats la burocràcia política del partit únic i els militars disfrutaven d'una situació de privilegi en la piràmide social, gràcies a la consolidació de dos sistemes caracteritzats per la centralització econòmica i la gran repressió de l'oposició política organitzada. Els treballadors

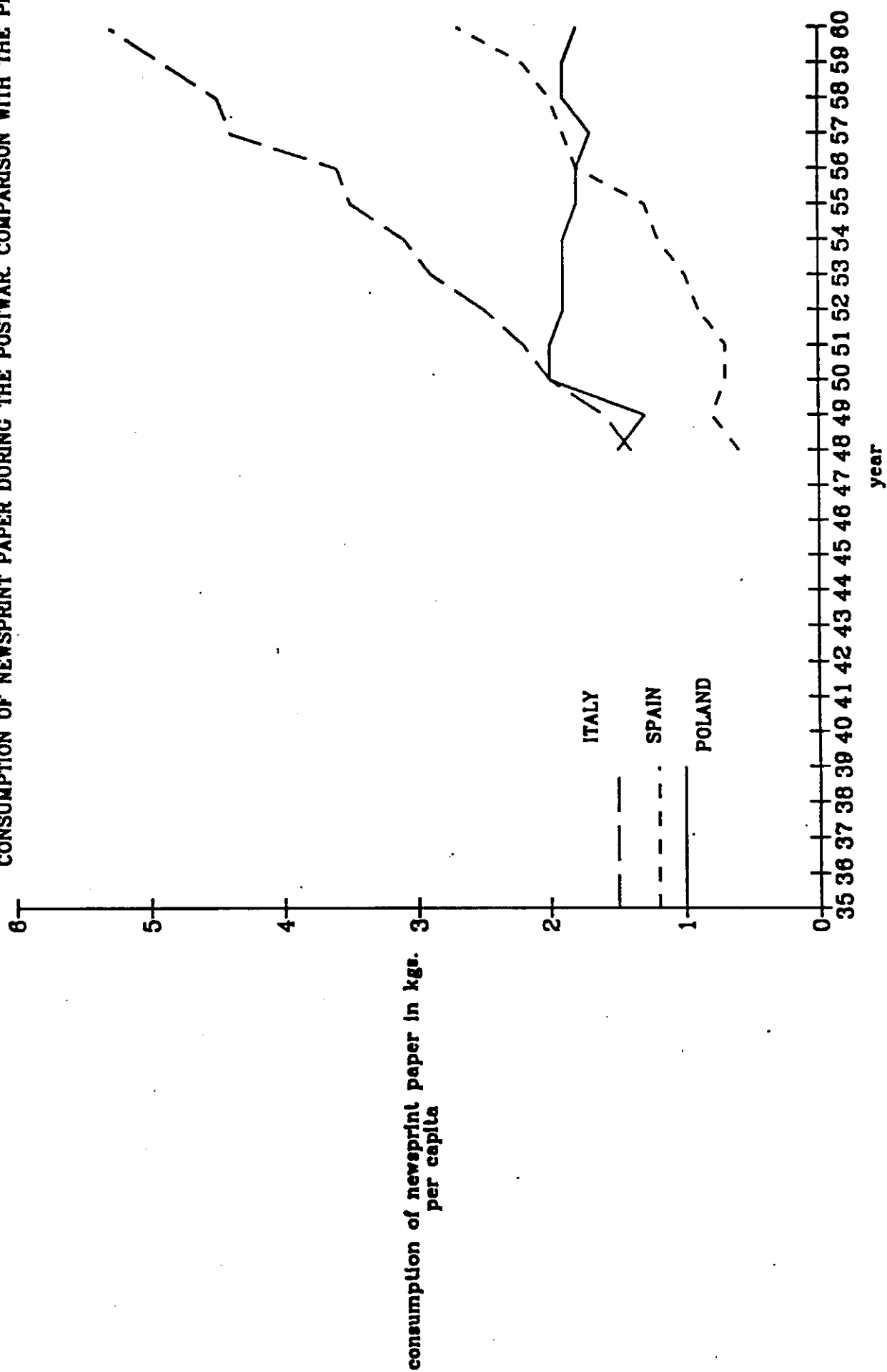
i gran part de la burgesia d'abans de la guerra havien experimentat una derrota en els dos llocs. A Polònia la desgràcia de la burgesia fou total degut a la nacionalització, mentre que la del treball havia estat molt menys important -les estadístiques de salaris reals mostren una disminució del 8 per cent entre 1950 i 1954. Per contra, a Espanya la principal força perdedora fou la classe treballadora industrial -el poder de compra dels salaris havien caigut el 1950 un 25 per cent per sota del nivell de 1936 ²⁶⁸. Les pèrdues per a la burgesia eren generals en l'aspecte polític, però en l'esfera econòmica foren principalment per alguns dels industrials productors de béns de consum.

La convergència en la repressió del primer franquisme i l'estalinisme polonès resultà addicionalment perjudicial per a un aspecte fonamental de la transmissió del coneixement: els nivells de lectura. Es pot veure en el Gràfic 2, que abans de la Guerra Civil espanyola el consum de paper de diari per càpita era més alt al país ibèric que a l'eslau. Als darrers quaranta el nivell de consum de diaris havia esdevingut substancialment més gran a la Polònia revolucionària que a l'Espanya franquista. El triomf de l'estalinisme bloquejà l'expansió de la lectura de diaris a Polònia. Durant els cinquanta el consum de paper de diari en el país eslau s'estancà. A mitjans dels cinquanta ambdós països consumien quantitats similars de paper de diari. El gràfic mostra, a més, la creixent divergència en els nivells de lectura de premsa en relació a Itàlia, una nació democràtica amb un nivell d'ingressos comparable al d'Espanya i Polònia.

5.3. Els intents de reforma dels anys cinquanta.

A principis de la dècada de 1950 Polònia i Espanya tenien sistemes productius caracteritzats per un alt grau de

CONSUMPTION OF NEWSPRINT PAPER DURING THE POSTWAR. COMPARISON WITH THE PRE WAR LEVEL

centralització econòmica. Llurs élites s'havien imposat mitjançant una gran repressió política contra els opositors i estaven disposades a utilitzar la violència massivament per tal de retenir el poder. Al capdamunt, ambdós sistemes conservaven l'estabilitat, ja que era beneficiosa per a les élites. A Espanya, la coexistència de la propietat privada de les empreses amb els controls estatals massius havia generat un gran mercat negre on funcionaris, membres del partit únic, terratinents, buròcrates i alguns empresaris pogueren ampliar fàcilment les seves fortunes. A Polònia, que originàriament havia esdevingut una societat més igualitària, els incentius per al renaixement de les élites prengué forma en una ràpida mobilitat social per mitjà de la pertineça al partit i privilegis en l'accés a béns de consum específics i a la vivenda.

Els dos sistemes eren força inestables en la base de la piràmide social. Com s'ha fet notar, el 1950 els salaris reals industrials estaven força lluny de recuperar el nivell de l'època republicana a Espanya. A Polònia, començaren a declinar amb l'augment forçat de la taxa d'acumulació. A més, les entregues obligatòries mai foren gaire populars entre els pagesos polonesos, que optaren per incrementar l'autoconsum amb el resultat d'una només lenta millora en l'oferta d'aliments. Les entregues forçades també es posaren en pràctica a Espanya, amb similar resultat. Els baixos preus relatius per als béns alimentaris bàsics tingueren efectes negatius en el cantó de l'oferta: segons Barciela un 58 per cent del blat produït a Espanya el 1949-50 anà dirigit al mercat negre ²⁶⁹.

En conjunt, el balanç no és gaire positiu. En el país ibèric, després de més d'una dècada de pau, el PIB real i el consum per càpita no superaven el nivell de pre-guerra. En l'economia eslava, un règim que proclamava l'exercici de la dictadura en nom de la classe treballadora estava erosionant les condicions de vida del proletariat. A més, l'èxit polític de les

noves élites en assolir un creixent poder contrastava amb el seu fracàs en el vessant econòmic. La necessitat de canviar alguns dels elements constitutius del primer franquisme i de l'estalinisme polonès semblava bastant clara, àdhuc per a alguns membres de les élites. Això portà a alguns intents de reforma des de dalt. Com a resultat, els anys cinquanta foren l'escenari de diversos moviments cap a la reorganització del sistema econòmic en ambdós països. El grau d'èxit, com veurem ara mateix, fou diferent.

Formulem ara algunes de les hipòtesis sobre les causes que hi havia darrera dels esforços reformistes dels cinquanta. Quatre diferents factors semblen els més importants:

1. Paràlisi econòmica. Com ha estat apuntat, tant el primer franquisme com l'estalinisme polonès fracassaren en l'esfera econòmica. Un dels principals resultats negatius comú als dos règims fou la incapacitat per millorar ràpidament les condicions de vida de la majoria de la població. D'altra banda, en el cas espanyol, l'esgotament de les reserves de divises a principis de l'any 1959 fou decisiva en l'adopció del pla d'estabilització ²⁷⁰.

2. Mobilització social. La primera onada reformista a Espanya vingué després de l'èxit d'una protesta massiva en els carrers de Barcelona l'any 1951 ²⁷¹. El conflicte social s'estengué després a Astúries. El mateix any els miners polonesos donaren el primer avís al govern al fer vaga en contra de les hores extraordinàries forçoses ²⁷². Un nou i més dramàtic episodi de malestar social tingué lloc el març de 1956, quan a Poznan els treballadors atacaren la presó i els quarters generals de l'Oficina Pública de Seguretat ²⁷³. La lluita acabà amb la mort de molts dels assaltants, i tingué com a conseqüència la dimissió del cap de la Comissió per a la Planificació Econòmica i home fort del règim polonès, Hilary Minc. En l'Espanya de 1958, els

miners asturians tornaren a anar a al vaga, seguits pels treballadors industrials catalans i bascos. El programa d'estabilització s'aplicaria l'any següent.

3. Canvis en l'entorn internacional. Els crèdits i les donacions americanes ajudaren a incrementar el volum d'importacions de l'Espanya dels anys 1950, especialment des de la firma del Tractat de Defensa amb els Estats Units el 1953. Espanya ingressà a la OECE el 1957, i al FMI i al Banc Mundial el 1958. Al final d'aquest any s'adoptà la convertibilitat exterior de les monedes europees. La missió del FMI que visità Madrid el febrer de 1959 contribuï decisivament a dissenyar el pla d'estabilització espanyol d'aquell any ²⁷⁴. El FMI, la OECE i els Estats Units li donaren suport donant nous crèdits al govern espanyol. Per altra banda, la mort de Stalin el 1953 i la subsegüent desestalinització de la Unió Soviètica encoratjà inicialment l'evolució polonesa²⁷⁵. La revelació per part de Khrushchev dels crims de Stalin durant el XXè Congrés del Partit Comunista Soviètic el 1956 obrí la porta a les protestes massives²⁷⁶. El mateix any el Cominform fou dissolt. El deute extern de Polònia amb la URSS fou cancel·lat i la Unió Soviètica proveí suport financer de nou. Després del Tractat amb els Estats Units de 1957, foren concedits crèdits americans a Polònia per a la compra de cereals ²⁷⁷.

4. Substitució parcial en les élites governants. A Espanya els canvis de govern de 1951 i 1957 foren significatius, ja que estigueren relacionats amb els canvis en política econòmica de 1951/52 i 1957/59. L'exèrcit i l'anomenat Movimiento Nacional tendiren a perdre importància dins del gabinet en favor dels tècnics de carrera i industrials -l'organització catòlica Opus Dei emergí com el més influent grup organitzat burgès que donava suport al règim. A Polònia, la renovació de 1956 portà a Wladyslaw Gomulka al capdamunt del partit comunista. Ell havia estat cessat de la secretaria general del POUP el 1948, acusat

de desviacionisme de dretes.

El canvi de polítiques a Espanya tingué lloc en dues etapes. La primera la realitzà el nou gabinet. El cap del recent creat Ministeri de Comerç, Manuel Arburúa, permeté un increment substancial de les importacions, particularment de matèries primeres utilitzades en la producció de béns de consum. L'àmbit d'actuació de l'assignació centralitzada de matèries primeres, com l'acer, disminuí radicalment. El racionament d'aliments fou definitivament abolit el 1952. Els preus agraris es feren més remuneratius per als productors.

Una major disponibilitat de matèries primeres i energia, junt amb una disminució dels controls centrals, alimentaren el creixement econòmic espanyol ²⁷⁸. Mentre la taxa mitjana de creixement de la producció industrial havia estat només del 1,3 per cent anual en el període 1944-49, augmentà al 7,9 per cent anual durant l'interval 1950-55. Les estimacions de la renda per càpita espanyola suggereixen que el nivell de pre-guerra fou superat l'any 1954. Els salaris reals industrials havien augmentat al voltant d'un 22 per cent des de 1950.

Tanmateix, l'èxit portà a una frenada de l'impuls del canvi. La despesa militar el 1954 encara absorbia el 31,7 per cent del pressupost, mentre l'educació només en representava el 6,6 per cent. El manteniment del sistema de tipus de canvis múltiples abocat a la corrupció, junt amb la preferència per una moneda molt sobrevalorada, impedié l'expansió de les activitats exportadores més dinàmiques. La manca de canvis substancials en el sistema impositiu creava les condicions per l'acceleració de la inflació, mentre l'INI tirava endavant un ambiciós programa d'inversions. Finalment, un pressupost desbocat i un gran augment dels salaris decretat centralment pel ministre de Treball, Girón, deixà fora de control la inflació a partir de 1956.

L'increment anual dels preus de venda al major passà d'un 5,8 per cent el 1955 al 10,1 per cent el 1956 i al 16,5 per cent el 1957. Un nou govern prengué possessió el febrer de 1957, on dos membres de l'Opus Dei ocuparen els ministeris de Finances i Comerç. Davant una inflació accelerada, el nou govern adoptà unes polítiques monetària i de despesa restrictives i introduí alguns canvis en el sistema tributari orientats a un augment de l'ingrés fiscal. Hi hagué un intent l'abril de 1957 d'unificar tots els tipus de canvi en una sola paritat de 42 pessetes, però fracassà. El dèficit comercial fou menor durant el 1957, però tornà a augmentar el 1958. Les reserves d'or i de divises caigueren dels 225 milions de \$ el desembre de 1955 als 65 milions de \$ el desembre de 1958. La darrera quantitat no podia pagar ni tan sols les importacions corrents d'un sol mes²⁷⁹. La situació a principis de 1959 arribà a un punt proper a la suspensió de pagaments²⁸⁰. Això portà a l'adopció del pla d'estabilització, inspirat pel FMI i preparat per Joan Sardà, un competent economista del Banc d'Espanya que havia tingut importants responsabilitats en temps de la República.

El programa d'estabilització de 1959, malgrat el seu nom, combinava mesures severes orientades a la deflació de la demanda interna amb polítiques estructurals que tenien la finalitat de promoure un procés més equilibrat de creixement. Bona part dels controls de preus se suprimiren. Foren eliminades les quotes d'importació. Es desmantellà l'assignació central de les matèries primeres. Desaparegué el comerç estatal d'importacions industrials. Es cancel·là el dret de pignoració automàtica en el Banc d'Espanya dels títols de deute públic. S'adoptà la convertibilitat exterior de la pesseta, acabant per sempre amb el sistema de tipus de canvis múltiples. La pesseta fou devaluada a 60 pessetes per dòlar, esdevenint aquesta la primera paritat realista des del final de la Guerra Civil. La major part de les restriccions a la inversió estrangera directa foren eliminades²⁸¹.

Els moviments cap a un relaxament d'alguns dels principis de l'estalinisme econòmic foren adoptats a Polònia a partir de 1953. L'octubre de 1953 el POUP començà a reconèixer la necessitat d'augmentar els nivells de vida de la classe treballadora²⁸². Durant l'any següent va adoptar-se un nou procés d'arbitratge per a resoldre els conflictes laborals i els consells s'establiren en les grans empreses²⁸³. Foren revisades les entregues obligatòries dels pagesos, per tal d'incentivar les granges privades a incrementar la producció²⁸⁴. La taxa d'acumulació baixà del 27,9 per cent el 1953 al 23,2 per cent el 1954 i al 22,2 per cent el 1955²⁸⁵. El borrador del Pla Quinquennal per al període 1956-60, que fou elaborat el 1955, proclamava la necessitat de posposar algunes de les inversions prèviament programades en la indústria pesada. La proporció de l'agricultura en la inversió total estatal passà del 10 per cent el 1953 al 15 per cent el 1955²⁸⁶. El pes de les importacions provinents de països no socialistes sobre el total de les importacions augmentà del 28 per cent de 1953 al 35 per cent de 1955²⁸⁷. La Comissió Especial per a Combatre el Malbaratament i el Sabotatge Econòmic, que havia estat dotada del poder d'imposar fins a dos anys de treballs forçats, fou dissolta el 1955²⁸⁸. Es reduí la quasi-obligatorietat de treballar en diumenge a les mines. Les dades de salaris reals mostren un augment del 19 per cent entre 1953 i 1955²⁸⁹.

Aquests canvis es convertiren en d'altres de més radicals com a resultat de la revolta de Poznan de 1956. Després que Gomulka tornés al poder, el nou "model econòmic" polonès començà a ser assajat. Es reforçà l'autonomia de les empreses reduint el nombre d'objectius obligatoris fixats per les autoritats centrals. La nova Llei de Fons de les Fàbriques lligava la remuneració de la mà d'obra als resultats financers de l'empresa. La Llei de Consells dels Treballadors preparà l'elecció d'òrgans representatius dels treballadors amb co-responsabilitat en la gestió. Les col·lectivitzacions forçades en l'agricultura

s'aturaren, la proporció de granges públiques es reduí del 24 per cent el 1955 al 13 per cent el 1957 sobre el nombre total de granges ²⁹⁰. L'èmfasi en la industrialització pesada i la indústria d'armament va disminuir²⁹¹. La taxa d'acumulació assolí el mínim el 1956, amb una proporció de només el 20,2 per cent. El valor real de la inversió industrial romangué inferior al de 1954 ²⁹².

Amb aquestes reformes, les condicions de vida de la classe treballadora mostraren una destacada millora. Les dades de salaris reals indiquen un augment del 20 per cent entre 1955 i 1957. L'ingrés pagès per càpita augmentà de forma comparable²⁹³.

Com a culminació de la fase reformista el 1957 es creà un nou Consell Econòmic per aconsellar al govern. Aquest òrgans contaven amb la presència entre els seus membres d'alguns economistes reconeguts - Oskar Lange, Michael Kalecki, Eduard Lipinski i Wlodzimierz Brus. Com en el cas de Sardà a Espanya, tècnics qualificats no connectats directament amb el sistema polític tingueren l'oportunitat de proposar un conjunt de mesures que profunditzaven les reformes.

El Segon Congrés d'Economistes Polonesos, celebrat el Juny de 1956, ja havia suggerit alguns canvis en la política econòmica. Encara que les anomenades 'Tesis Poloneses' acceptaven la planificació central, recomanaven, tanmateix, que fos aplicada sobretot en el mitjà i llarg termini. El finançament de la inversió des del pressupost públic s'havia d'abandonar i ésser substituït pel recurs a l'autofinanciació de les empreses i el recurs als préstecs bancaris. S'havia de garantir l'autonomia de les empreses per a capacitar-les per a actuar segons els seus propis plans. La creació de consells de treballadors fou proposada com un mitjà de democratització que podria induir a una major descentralització. Els incentius materials i els beneficis havien de guiar les decisions econòmiques. Calia aproximar-se

cap a preus d'equilibri i que reflectissin l'evolució dels preus mundials²⁹⁴.

Oskar Lange sembla haver estat el principal inspirador de les 'Tesis Poloneses'²⁹⁵. Ell havia concebut un model de socialisme de mercat a finals dels trenta. Segons aquest model, els mitjans de producció havien de ser nacionalitzats, els preus al consumidor determinats per el mercat, i l'elecció de llocs de treball havia de ser lliure²⁹⁶. Lange esdevingué el director del Consell Econòmic. En els darrers cinquanta defensà la idea que la planificació centralitzada era només un fenomen transitori degut a la industrialització. El procés de centralització que es produí en la primera etapa del socialisme havia estat el resultat de l'economia de guerra. Però els mètodes administratius no eren una característica necessària de l'economia socialista. El socialisme havia d'abandonar, després del període transitori, els mètodes administratius i burocràtics.

Michael Kalecki, sots-director del Consell Econòmic, assenyalà que els principals errors de política econòmica havien estat l'excessiva inversió, l'oblit de l'eficiència en les inversions i l'excessiu optimisme en el creixement de l'agricultura i el comerç exterior. Donà suport a la creació dels consells de treballadors com una garantia davant la burocratització i la centralització²⁹⁷. El consum havia d'ocupar un lloc important en el pla.

Una tercera anàlisi influent de l'experiència dels cinquanta fou la de Wlodzimierz Brus. Era Professor de Economia Política a la Universitat de Varsòvia i també sots-director del Consell Econòmic. El llibre que publicà en polonès el 1961 tractava sobre el funcionament d'una economia socialista i es convertí gairebé en una guia per a les reformes econòmiques que s'adoptaren a Txecoslovàquia i a Hongria durant els seixanta²⁹⁸. Ell defensava la possibilitat de combinar la planificació i el mercat. Segons

ell, les empreses havien de tenir autonomia a l'hora de determinar el volum i la qualitat de la seva producció, els salaris i el nivell de reinversió dels beneficis després d'impostos. Les empreses també havien de tenir llibertat per escollir els seus subministradors de matèries primeres. Les decisions de les autoritats centrals s'havien de referir a la distribució de l'ingrés i a l'assignació de la inversió entre les branques.

5.4. Paràlisi de les reformes, immobilitat institucional i prosperitat econòmica durant els seixanta

El programa d'estabilització de l'economia espanyola de 1959 fou un èxit. La immediata recessió va esdevenir efímera, l'inflació va remetre i el saldo comercial amb l'exterior va enregistrar un superàvit el 1960. Després de l'estabilització, Espanya va experimentar una acceleració substancial del seu creixement econòmic. La taxa promig del creixement del PNB per càpita, en termes reals, va pujar del 4,0 per cent de l'interval 1950-1960 al 6,0 per cent en el període 1960-1974.

El remarcable esforç per promoure la descentralització econòmica de finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta va fomentar el procés de desenvolupament. Espanya restà entre les economies mundials que creixien més ràpid durant els anys

seixanta i principis dels setanta, la qual cosa va possibilitar una significativa convergència amb l'Europa occidental. D'acord amb estimacions recents, el PNB espanyol per càpita representava el 54 per cent del francès el 1960, pujant al 65 per cent el 1974. Del 46 per cent de l'alemany (RFA) al 66 per cent, i del 49 per cent de l'anglès a l'inici de la dècada dels seixanta al 77 per cent en el moment del pimer shock petrolier ²⁹⁹.

Aquest escurçament de distàncies que va tenir lloc en el període 1960-74 no pot ésser del tot explicada sense referir-nos a les condicions canviants de la perifèria meridional del continent. Grècia i Portugal també van experimentar taxes excepcionals de creixement durant els anys seixanta -van créixer, de fet, lleugerament més ràpid que Espanya. L'expansió econòmica fou, per tant, particularment intensa a l'Europa del Sud. Tot plegat estava fortament relacionat amb les conseqüències del boom que els països del cor d'Europa experimentaren des de finals de la Segona Guerra Mundial. Llurs excepcionals taxes de creixement incrementaven la demanda de treball, i de béns i serveis comercialitzables. Ja que la renda s'expandia ràpidament i de forma sostinguda, la demanda de béns no bàsics guanyava terreny, dirigint-se cap al turisme de masses a les costes de la Mediterrània. A més a més, l'edat d'or' de l'Europa Occidental implicava un increment sostingut de la demanda de treball estranger, ja que l'oferta domèstica esdevenia cada cop menys elàstica. Això va oferir moltes oportunitats a l'emigració des de les àrees més subdesenvolupades del continent. La demanda de béns importats també va incrementar a l'Europa occidental, donant una oportunitat per a l'exportació i no només als tradicionals béns mediterranis. Finalment, l'internacionalització creixent de les economies capitalistes combinada amb l'existència de mercats protegits va encoratjar les companyies europees a establir filials dins dels països perifèrics per a beneficiar-se dels consumidors potencials.

El número de visitants estrangers a Espanya va passar dels 4 milions el 1959 a uns 33 milions el 1973. El promig anual de l'ingrés net agregat en moneda estrangera derivat per aquest motiu va ésser de 1.191 milions de dòlars durant el període 1960-73 ³⁰⁰. Aquesta quantitat podia cobrir un 78 per cent del dèficit comercial durant el període. Les remeses dels emigrants es van disparar, passant de 100 milions de dòlars a quasi 1.000 milions el 1973, la mitjana d'aquells anys va pujar a 366 milions de dòlars, és a dir, un 24 per cent de la mitjana del desequilibri comercial exterior dels anys 1960-73. Durant el mateix període, la inversió neta estrangera a Espanya pujava a 346 milions de dòlars de mitjana, que representaven un 22 per cent de dèficit comercial exterior.

Els ingressos del turisme, les remeses dels emigrants i la inversió estrangera van contribuir significativament a evitar problemes de balança de pagaments quan el creixement industrial s'estava accelerant. Les exportacions espanyoles, encara que menys dinàmiques que les importacions, també van jugar un paper important a l'ampliar la capacitat de compra de matèries primeres i equips estrangers. Al voltant d'un 55 per cent de les exportacions espanyoles anaven a les economies de mercat europees ³⁰¹.

Amb aquestes condicions externes favorables, la reducció de les diferències en relació a l'Europa Occidental va ésser possible, ja que el sector manufacturer espanyol tenia un potencial per el desenvolupament a llarg termini. El procés d'industrialització havia estat extremadament distorsionat per les polítiques adoptades des de la guerra civil, però malgrat les greus crisis experimentades per moltes indústries de consum durant els primers anys del franquisme, hi havia porta oberta per a una ràpida millora una vegada s'abandonessin aquestes polítiques obstinades. Al començament dels seixanta moltes indústries podien importar lliurement l'equip necessari per

renovar o expandir la seva capacitat productiva, per primera vegada des del final de la guerra civil. Per a molts industrials aquesta va ésser la primera oportunitat de treure profit de les innovacions que molts països europeus havien estat guadint des de mitjans dels anys trenta. Això va permetre forts augments de productivitat i creixement. La taxa de creixement de la productivitat en el sector manufacturer va arribar al 7,3 per cent anual durant els seixanta. D'aquesta manera, l'expansió de la indústria va ésser significativament més gran que la de l'agricultura o els serveis ³⁰².

El mercat espanyol continuava essent un dels més protegits de l'Europa Occidental, però ara els aranzels havien substituït les prohibicions, les quotes i els comerç d'estat. Entre 1960 i 1965 la proporció de les importacions estatals respecte al total importat havia disminuït del 19 per cent al 2 per cent. El pes del comerç bilateral havia passat del 20 per cent al 7 per cent respecte el comerç exterior. Les importacions liberalitzades van incrementar passant del 40 per cent al 67 per cent. La producció industrial, la qual havia estat augmentant a un 6,6 per cent anual a la dècada dels cinquanta, va arribar a una taxa del 10,0 per cent anual durant el període comprès entre 1960-1974. El percentatge de productes agraris dins dels total de les exportacions espanyoles va caure del 60 per cent, el 1959, al 24 per cent de 1974. Això va suposar que el 59 per cent de l'increment de les exportacions espanyoles entre 1962 i 1972 fos degut a una millora de la competitivitat dels productes espanyols³⁰³.

L'accelerat creixement industrial d'Espanya durant els seixanta estigué principalment basat en l'expansió del mercat domèstic. Els béns de consum tradicionals foren complementats per la massiva difusió del vehicle privat i dels electrodomèstics. Per exemple, el nombre de cotxes privats va passar dels 281.400 el 1960 als 4,3 milions el 1974, cosa que va incrementar la taxa

de motorització des dels 9 per 1.000 habitants als 123 per 1.000 habitants. La gran part d'aquest cotxes foren produïts per filials de companyies estrangeres. Aquestes firmes es beneficiaven de l'increment ràpid del poder de compra que la població espanyola va experimentar durant els anys seixanta. En un segon terme, aquestes empreses van començar a exportar.

Si des del punt de vista del creixement econòmic, l'experiència espanyola dels anys seixanta i principis dels setanta va esdevenir excepcional, aquesta fou menys impressionant en termes d'un concepte més ampli de desenvolupament. Després de l'ímpetu inicial de liberalització econòmica entre el moment de l'estabilització i els primers anys seixanta, cap altra reforma significativa va tenir lloc. D'aquesta manera, poden identificar-se els punts febles següents en el procés de desenvolupament dels seixanta.

En primer lloc, la tradicional superpoblació de les àrees menys desenvolupades es va solucionar amb l'emigració massiva. La reforma agrària no va tenir lloc en les regions latifundistes i minifundistes les quals es convertiren en el principal suministrador d'emigrants de l'Europa Occidental. Tal solució va ésser positiva a curt i mitjà termini, ja que això ajudava a elevar els salaris i encoratjava la mecanització agrària per la via de la reducció de l'oferta de treball³⁰⁴. També va contribuir a incrementar el consum intern per càpita per mitjà de les remeses dels emigrants. Malgrat tot, això va fer augmentar la dependència de l'àrea a llarg termini. Quan la crisi dels anys seixanta va colpejar l'ocupació industrial a Europa, el retorn dels emigrants va contribuir a incrementar l'atur a la regió d'origen. En el període 1975 i 1983 les regions meridionals i Galícia varen patir les pitjors situacions d'ocupació dins d'Espanya³⁰⁵. Avui en dia l'Andalusia latifundista té una de les taxes d'atur més altes d'Europa -un 30 per cent.

En segon lloc, el model de desenvolupament dels turisme va estar lluny d'ésser òptim. Espanya va optar per una estratègia de preus barats i baixa qualitat. Els ingressos privats en les zones turístiques creixeren molt ràpid gràcies a una demanda generada per les instal·lacions hoteleres, l'allotjament en apartaments i campings i les activitats de lleure. Aquest procés, en millorar l'ingrés, també va ajudar a reforçar la demanda de productes industrials i va contribuir a l'expansió del sector manufacturer. Malgrat això, hi hagué un alt cost en termes de pol·lució visual i de degradació dels ecosistemes auctòctons i del llegat cultural. L'especialització d'Espanya en el turisme de renta més baixa pot tornar-se una barrera més que un estímul en el desenvolupament futur. Espanya va tenir èxit en esdevenir un des països que rebien més turistes del continent, però mai encapçalà el ranking de païos que més ingressos rebien per turista ³⁰⁶.

En tercer lloc, la industrialització va tenir lloc amb una qualificació de la força de treball i de l'empresariat més baixa que la de la resta de l'Europa capitalista ³⁰⁷. Com a resultat, una aclaparadora quantitat de la tecnologia usada a la indústria espanyola tingué origen estranger. Normalment era importada incorporada en les pròpies màquines, via adquisició de llicències o mitjança acords d'associació amb firmes estrangeres. Alguns cops arribava en forma d'inversió directa. Moltes altres vegades, reflectia la simple còpia de patents estrangeres. Aquest panorama tecnològic tan pobre fou, principalment, resultat d'un extremadament insuficient esforç educatiu i científic. Encara que les despeses públiques en educació com a percentatge del PNB s'incrementaren moderadament durant els anys seixanta a causa de les demandes socials en augment, el nivell espanyol romania significativament per sota de quasi tots els països europeus, inclosos els capitalistes perifèrics. Els recursos dedicats a l'educació per l'Estat espanyol pujaven al 2,1 per cent del PNB cap a 1973. El percentatge era meys de la meita dels d'Italia o

Irlanda. Només Grècia tenia un percentatge menor al d'Espanya.

Com també podem veure en la taula 10, el nombre de volums en les biblioteques públiques d'escoles i universitats era a Espanya extremadament baix. D'acord amb les dades de la UNESCO, hi havia 0,7 volums per habitant a Espanya a les biblioteques no privades, el pitjor registre entre els països si comparem les xifres. En contrast, la taxa de Polònia era de 6,4 volums per càpita, nivell situat entre el suec i el finlandès. Fins i tot a Irlanda i a Itàlia la disponibilitat pública de llibres era més de tres vegades superior que a Espanya.

Una de les conseqüències de la falta de prioritat donada a l'educació per les dictadures del sud d'Europa la podem també constatar a la taula 10: el percentatge de científics, enginyers i tècnics ocupats en la recerca personal i el desenvolupament científic era quasi ridícul. La taxa espanyola, per exemple, era de 3,3 per 10.000 habitants, tres vegades més baixa que la italiana o la irlandesa. Fins i tot era més de 10 vegades inferior a la polonesa, malgrat que hagim de tenir en compte que aquesta xifra, com moltes de les provinents de les economies planificades centralment, està segurament inflada. L'enorme distància vindria a corroborar la hipòtesi d'un esforç científic i educatiu més alt als països socialistes. Finalment, un altre resultat del pobre nivell d'inversió en formació humana a Espanya seria la baixa circulació de diaris. El nombre d'exemplars diaris no arribava a 100 per cada 10.000 habitants. Només Portugal tenia una taxa inferior dins del grup de països capitalistes de l'Europa perifèrica.

En quart lloc, el baix nivell impositiu i el caire regressiu del sistema fiscal espanyol van constituir una càrrega feixuga per al desenvolupament a llarg termini. Com es pot veure a la taula 11, el 1975 Espanya encara era el país europeu capitalista amb la pressió fiscal més baixa. D'altra banda, se situava entre

les economies on l'imposició directa -és a dir, impostos sobre la renda de les persones i sobre els beneficis de les empreses- tenia menys importància dins del total dels ingressos públics corrents ³⁰⁸. Simultaniament era un dels estats on l'increment de l'esforç fiscal havia estat més feble entre 1960 i 1975. Els ingressos públics insuficients generats per la via de la imposició fiscal foren una de les claus principals que expliquen els baixos nivells de despesa en educació, recerca i desenvolupament, així com la pobre xarxa d'infraestructures que

Taula 10. Inversió en recursos humans a Europa.

	Despesa pública en educació com a percentatge del PNB	Volums en biblioteques per càpita	Científics que participen en R+D per 10,000 hab.#	Circulació de diaris 10,000 hab.
	1973	1973	1973	1973
Àustria	6.2	4.6	6.2	305
Bèlgica	5.1	-	23.7^	268
Bulgària	5.1	-	37.6	215
Txecoslovàquia	4.7	8.0	68.4	269
Dinamarca	7.4	5.4	24.1	364
Finlàndia	6.3	-	-	-
França	3.6*	-	27.4+	231*
R.F.Alemanya	4.1	3.0	29.7	301
Grècia	1.6	-	2.1^	101
Hongria	-	5.5	46.1	-
Irlanda	5.3	2.5	10.8	234
Itàlia	5.4	2.8	11.0	120
Holanda	7.8*	2.5	39.4	311
Noruega	7.3	5.6	29.8	391
Polònia	4.9	6.4	45.7	234
Portugal	2.1	1.3	4.7	86
Romània	-	-	18.6	179
Espanya	2.1	0.7	3.3	97
Suècia	7.7	6.8	41.6	564
Suïssa	4.7	-	29.4+	385
Turquia	5.6	-	-	-
Regne Unit	-	-	28.2*	438
Iugoslàvia	5.8	1.8	13.0	87

Notes: (#) Científics, enginyers i tècnics participants en recerca personal i desenvolupament experimental. (^) Any 1969. (+) Any 1971. (*) Any 1972. Fonts: UNESCO, Statistical Yearbook, 1975, Louvain.

seguí hipotecant el desenvolupament. També va contribuir a l'alta propensió cap el creixement inflacionari de l'economia espanyola. De fet, l'acceleració en el ritme de creixement dels preus va tornar a produir-se cap a mitjans dels anys seixanta. El govern va optar per aplicar restriccions monetàries a curt termini en lloc d'emprendre una reforma fiscal que podria haver proveït de nous ingressos públics, i va devaluar la moneda una altra vegada al final de 1967.

Taula 11. Variacions de la pressió fiscal en l'Europa de l'OCDE 1960-75.

	Ingrés tributari com a percentatge del PIB		Variacions 1960-75 en punts %
	1960	1975	
Àustria	30.6	38.6	+ 8.0
Bèlgica	26.5	41.8	+15.3
Dinamarca	25.4	41.4	+16.0
Finlàndia	27.7	35.1	+ 7.4
França	-	36.9	-
Alemanya	31.3	36.0	+ 4.7
Grècia	-	25.5	-
Irlanda	21.9	31.5	+ 9.6
Itàlia	-	26.2	-
Holanda	30.1	42.6	+12.5
Noruega	31.1	44.9	+13.8
Portugal	16.3	24.7	+ 8.4
Espanya	14.0	19.5	+ 5.5
Suècia	27.2	43.6	+16.4
Suïssa	21.2	29.6	+ 8.4
Turquia	11.5	20.7	+ 9.2
Regne Unit	28.5	35.5	+ 7.0

Font: OCDE (1993): Revenue Statistics of OECD Member Countries, 1965-1992, Paris.

En cinquè lloc, les relacions industrials van continuar essent autoritàries. Els sindicats seguien prohibits i els partits polítics van haver d'actuar com a organitzacions clandestines. Encara que els salaris reals van pujar durant els anys seixanta, continuaven molt més baixos que a l'Europa Occidental degut a la restricció del dret de vaga i la pròpia intervenció directe dels cossos policials en la repressió dels conflictes laborals.

Van romandre molts residus de la política interventora dels franquisme durant el període. S'ha calculat que fins un 50 per cent dels recursos financers totals de l'economia estaven canalitzats a sectors subsidiats³⁰⁹. Un gran nombre d'aquest fons anaven a fomentar els projectes de la indústria pesada i de l'INI. Aquesta política va servir per mantenir molts sectors altament intensius en capital i energia. A més, la forta protecció aranzelària va continuar. També hi va haver una falta permanent de recursos financers a l'administració dels cossos territorials intermedis i als ajuntaments.

Polònia no va créixer tan ràpid com Espanya durant els seixanta, però també va experimentar una expansió molt elevada en relació amb la dècada anterior. Cal subratllar que les estimacions del PNB de les economies centralment planificades presenten moltes més dificultats que les dels països capitalistes³¹⁰. Malgrat tot, les diferents fonts estan d'acord en mostrar una acceleració en el creixement del producte per càpita durant els seixanta. Les dades dels PNB per càpita compilades per Summers i Heston mostren una expansió promig del 3,2 per cent anual durant el període 1960-70 enfront del 2,8 per cent del període 1950-60³¹¹. Les estimacions de Bairoch donen un increment promig anual del 5,2 per cent els anys seixanta en comparació al 4,5 per cent dels cinquanta³¹². Dels càlculs de Gomulka en resulta una taxa de creixement del PNB polonès per càpita del 4,7 per cent anual als anys seixanta, enfront d'un 4,1

per cent de la dècada anterior ³¹³.

L'economia polonesa no va patir cap any recessiu entre 1957 i 1961. Tot i gaudir d'un creixement de la renda ràpid i d'una estabilitat relativa, els analistes tendeixen a estar d'acord en que les reformes econòmiques foren capgirades entre finals dels cinquanta i principis dels seixanta ³¹⁴. La taxa d'acumulació va pujar quasi 5 punts percentuals entre 1956 i 1961 ³¹⁵. La producció de béns de capital, que estava creixent al 7.8 per cent el 1957, assolí una taxa del 13,3 per cent durant 1959. L'increment anual de la inversió que havia estat del 2,2 per cent durant 1957, va pujar al 17.5 per cent en el transcurs de 1959.

El més de març de 1958, un ple del Comité Central del POUP havia decidit accelerar l'expansió de la inversió ³¹⁶. Després de 1957 el número d'objectius obligatoris imposats a la indústria, els quals havien baixat a set, es van incrementar novament fins que l'any 1959 ja pujaven a uns vint ³¹⁷. El Comité Central va confirmar la intenció de re-centralitzar l'economia el novembre de 1959. Es va retallar l'autogestió dels obrers. Els consells de treballadors foren integrats en la Conferència d'Autogestió Obrera, on el partit i els sindicats oficials també hi estaven representats. Aquesta estratègia limitava l'autonomia dels consells gràcies al control creixent per mitjà del govern i l'aparell del partit. Cal afegir que el paper de la Conferència en la presa de decisions va anar disminuint ³¹⁸. L'estructura burocràtica del partit va treballar per minar el nucli de les propostes reformistes, és a dir, el Consell Econòmic. Durant 1958/59 la influència del Consell en la política econòmica es va anar esllanguint, fins que formalment va deixar d'existir l'any 1962 ³¹⁹.

El nombre de béns centralment assignats es va mantenir al voltant d'uns quatre-cents els primers anys de la dècada dels seixanta ³²⁰. Les associacions d'empreses, les quals havien estat

concebudes com a organitzacions horitzontals, foren convertides en part de la jerarquia burocràtica. Els beneficis retinguts per les empreses van ésser novament sotmesos a regulació central. Els plans anuals que contenien instruccions extremadament detallades per les empreses esdevingueren novament una pràctica corrent.

La involució en la política econòmica va anar de bracet amb un augment de restriccions a la llibertat d'expressió. Entre 1959 i 1965 va tenir lloc dins del partit i les institucions una purga gradual. La participació de les masses en la política va ésser retallada i la coerció va tornar a augmentar per mitjà de les accions de la policia de seguretat.

Cal remarcar que la intensitat de la involució no fou suficient per a reestablir el model estalinista de començament dels cinquanta. Per exemple, la taxa d'acumulació va pujar gradualment després de 1958 però la proporció de 1953 no fou sobrepassada fins el 1968. No hi va haver cap intent de tornar a imposar les col·lectivitzacions agràries. Les hores extraordinàries forçades no tornaren a esdevenir una pràctica corrent. Durant 1960 es va efectuar un canvi moderat en els preus dels béns de producció, adaptant-los parcialment a les escassetats corrents. Tot i això, podem concloure que l'intent reformista derivat de l' 'Octubre Polonès' fou arxivat en prevaldre un sistema que es basava principalment en la centralització econòmica i la coerció política. Sistema que tenia trets molt perjudicials pel procés de desenvolupament a llarg termini.

Per començar, l'assignació obligatòria dels recursos via la planificació centralitzada continuava essent el mecanisme bàsic que regulava l'economia. Aquest mecanisme resultava útil per promoure el creixement extensiu, és a dir, per a expandir l'economia per mitjà de la mobilització quantitativa del capital

i el treball. Malgrat tot, a causa de la falta d'incentius, el mecanisme va topar amb molt problemes per a promoure el creixement intensiu, és a dir, l'expansió derivada de la utilització més eficient dels recursos existents ³²¹. D'acord amb algunes estimacions, el percentatge d'increment de la productivitat en l'augment de la renda nacional va fins i tot disminuir ³²². Així, en el període 1960-70 la indústria polonesa va continuar creixent ràpidament per la via d'utilitzar una oferta de treball agrari encara gran, gràcies a la qual Polònia es va estalviar patir les escassetats de mà d'obra que experimentaren altres països de l'Est europeu. Malgrat tot, aquesta oferta relativament elàstica de treball agrari va reduir els incentius a la innovació i al canvi tecnològic.

En segon lloc, la preferència per un ràpid creixement de la inversió implicava una millora extremadament lenta de les condicions de vida de la majoria de la població. Com s'ha apuntat, la taxa d'acumulació va passar del 20,2 per cent el 1956 al 28,5 per cent el 1968 i va romandre al voltant d'aquest nivell fins el 1970. La renda real dels treballadors augmentà molt més lentament que durant el període anterior. La taxa anual de creixement real dels salaris va baixar del 5,1 per cent de 1956-60 a un 1,5 per cent durant 1961-65, i només va pujar lleugerament fins al 1,9 per cent en l'interval de 1966-70 ³²³. Es concedí prioritat a l'ampliació de les capacitats per a la producció d'electricitat, carbó, acer, productes químics, equipament d'enginyeria elèctrica, construcció de plantes petroquímiques i drassanes. Moltes de les plantes que començaren a construir-se, van necessitar d'un llarg període de temps fins que no estigueren a punt per produir. Els costos foren normalment subestimats, ja que una vegada que les obres de les noves instal·lacions estigueren en marxa, s'inicià un procés d'absorció de més i més recursos, més enllà del que inicialment s'havia planificat. En alguns casos l'obsolescència prematura feu necessàries noves inversions. El cost creixent de les plantes va

conduir a passar per alt les despeses socialment importants com ara infraestructures i de protecció mediambiental ³²⁴.

En tercer terme, el sistema de preus no semblava capaç de reflectir els canvis en les escassetats relatives. Com que la demanda no jugava un paper significatiu en la formació dels preus, el sistema no podia assignar els recursos per satisfer les preferències individuals. Els béns de consum eren normalment subministrats en quantitats insuficients i tenien un efecte ben concret: les cues permanents. També eren freqüents les escassetats en l'oferta de béns intermedis. Tot plegat comportava incessants colls d'ampolla en el sistema productiu. Per exemple, al final dels seixanta, hi havia falta de maons, maquinària tèxtil, arades, etc ³²⁵.

En quart lloc, encara que les col·lectivitzacions agràries forçades havien deixat d'existir, els camperols restaren perjudicats per la política econòmica. Van romandre els lliuraments obligatoris, remunerats per sota del nivell de preus de mercat. L'agricultura familiar seguí discriminada pel que fa a l'assignació de tractors, altre equipament i adobs. Es va fer pressió per a que tots els pagesos cedissin les seves propietats a l'Estat ³²⁶. A més, l'escassetat de béns de consum va reduir els incentius a comercialitzar la producció. Aquesta política va endarrerir l'ampliació de l'oferta alimentària, impedí l'especialització i fou perjudicial per a la millora de les condicions de vida al camp.

Un cinqué factor tingué a veure amb l'estructura del mercat de treball, la qual va contribuir a bloquejar el desenvolupament. L'estat conservà el seu poder monopsonista en l'adquisició de força de treball. Els salaris romangueren baixos i inflexibles i, en conseqüència, els estímuls per a intensificar el treball restaren minsos. Cal afegir, que la tendència a la plena ocupació impedia també el funcionament dels incentius negatius operant en

favor de la productivitat. En conjunt, el model va implicar no només uns baixos nivells de vida, sino també un feble estímul a la mecanització. Espanya estigué en una situació comparable durant els anys quaranta i principis dels cinquanta, quan els baixos salaris reals i l'alta demanda de treball crearen les condicions per l'ús de tècniques industrials amb un baix grau de mecanització. Els processos d'aquesta mena enraderien la mecanització i la innovació, al tenir efectes perversos sobre la productivitat a llarg termini.

La tendència a l'autarquia polonesa continuà essent alta. D'una banda, la participació en el mercat mundial occidental era dèbil. Un 62 per cent de les importacions el 1957 venien de les economies de planificació centralitzada. El percentatge s'havia incrementat al 68 per cent el 1970. Les exportacions a les àrees no socialistes va caure del 41 per cent al 36 per cent sobre el total exportat durant el mateix temps. D'altra banda, les preferències per l'autosuficiència conduïen a l'intent de desenvolupar quantes més activitats industrials fos possible.

Un programa extremadament ampli d'industrialització va ésser endegat sense pensar que el tamany del mercat era molt més petit que el de la Unió Soviètica. Això va originar una sèrie d'activitats altament ineficients al mateix temps que impossibilitava l'obtenció dels guanys derivats de l'especialització.

Finalment, la renovada coerció política -ara més selectiva- i l'assignació central dels recursos, reforçaven el poder de les élites burocràtiques. Cal afegir que la consolidació d'una estructura basada en grans empreses verticalment integrades i amb un alt grau de monopoli feia que els seus directius estiguessin en una situació molt confortable. Van esdevenir un dels components més influents de les élites dirigents. Buròcrates i alts directius maximitzaven el seu poder gràcies a la confusió

entre estat, partit i sistema productiu. En altres paraules, un grup social dominant es feia fort a l'identificar-se ell mateix amb la continuació de l''statu-quo'.

Una diferència bàsica entre el desenvolupament històric de Polònia i Espanya als anys seixanta fou el fet que, malgrat la paràlisi de les reformes, l'involució només fou completa al país eslau. A Espanya, el procés de reformes estava parat des de mitjans de la dècada, però els canvis no es van tirar mai enrera. Una qüestió interessant a investigar seria la raó d'aquesta diferència.

A Espanya, gràcies a un qüestionari que el ministre d'Hisenda va enviar als principals agents econòmics, el holding públic INI es va revelar ell mateix com un dels principals oponents al programa d'estabilització de 1959 ³²⁷. Com ja ha estat apuntat, aquest holding havia estat creat per promoure un programa d'industrialització pesada orientada cap a les prioritats militars ³²⁸. L'escàs èxit de molts dels principals projectes iniciats durant la dècada dels quaranta van conduir a l'INI a concentrar-se en objectius més viables com la producció d'electricitat, cotxes o acer durant la següent dècada. Malgrat tot, la connexió entre l'INI i l'exèrcit va continuar essent forta. Moltes de les empreses de l'INI van mantenir militars professionals en els seus òrgans superiors. L'oposició de l'INI a les reformes ha d'ésser interpretada com una defensa dels interessos del personal burocràtic -que moltes vegades provenia del partit únic- el qual s'havia beneficiat personalment de la creació de grans empreses públiques.

Es pot suposar que la principal resistència contra la reforma a Espanya venia del conglomerat d'interessos adquirits creats durant el primer franquisme gràcies a la centralització de l'activitat econòmica. En particular, els canvis van trobar oponents entre els estrats burocràtics lligats al partit únic,

els directius de les grans indústries d'interés general, i l'exèrcit. Per tant, sembla que les forces socials contra les reformes a Espanya i Polònia no eren molt diferents.

El fet que a Polònia hi havia molta més llibertat d'expressió que a Espanya al final dels anys cinquanta no deixa d'ésser una paradoxa aparent. A més a més, un brillant grup d'economistes com ara Lange, Kalecki o Brus, estaven demanant obertament reformes. L'important tribuna del "Economic Board" va formular àmplies propostes. Va tenir lloc un important debat públic -si més no en termes comparatius-, durant els últims anys de la dècada dels cinquanta i dels primers de la dels seixanta. Les reformes van guadir d'un suport popular ampli ³²⁹. Malgrat tot, a Polònia es va fer marxa enrera en els canvis aconseguits.

Una raó principal de la paràlisi de les reformes als dos països podria haver estat l'acceleració del creixement. Com s'ha assenyalat, les evidències quantitatives indiquen que les economies respectives van disfrutar d'uns ritmes excepcionals d'expansió durant els anys seixanta. Aquest èxit va fer que les élites dirigents jutgessin que era innecessari emprendre nous canvis institucionals. Resultat: les reformes foren ajornades.

La mobilització social fou un factor molt important en favor de les reformes, però no només durant els cinquanta. Un nou intent remarcable de portar a terme alguns canvis en la política econòmica va ésser fruit de l'onada de manifestacions dels estudiants i intel·lectuals polonesos el maig de 1968 ³³⁰. La reacció del POUP davant de la protesta social fou anunciar una nova reforma econòmica, concebuda com una revisió integral del mecanisme de preus a implantar el 1971 ³³¹. Els preus dels béns de consum anaven a ser incrementats i els subsidis per a aliments, reduïts. Fou un intent de revisió del sistema de preus d'acord amb les escassetats relatives. Cal afegir que les

reformes estaven també enfocades cap a la reestructuració industrial. La idea era concentrar els esforços de la política industrial en algunes branques específiques del sector manufacturer, amb l'ànim de modernitzar-les. Això va implicar la reconducció cap a altres branques productives dels recursos prèviament assignats a indústries que s'havien sobredimensionat. Per exemple, el creixement de la indústria aeronàutica es va haver de frenar en favor de la producció de maquinària i d'equipament ³³². Amb aquest programa de desenvolupament selectiu i per mitjà d'encoratjar l'especialització industrial, podrien resultar guanys d'eficiència.

D'acord amb Landau i Tomaszewski, l'intent de corregir l'estratègia industrial excessivament ambiciosa fou bloquejat per l'acció dels 'lobbies' oposats a la reducció de la capacitat productiva de llurs pròpies empreses ³³³. En altres paraules, les élites que van sorgir amb l'assignació central dels recursos i la industrialització militarment orientada, minaren els canvis de política econòmica una vegada més.

Una diferència important a Espanya havia estat el fet que, des dels anys cinquanta, la burgesia s'havia anant involucrant cada cop més en la presa de les decisions polítiques estratègiques, a través del control d'importants ministeris. Els seus interessos de classe eren diferents dels de la burocràcia de partit únic, dels directors de les grans empreses nacionals privilegiades i de l'exèrcit. Una part important de la burgesia industrial, particularment la fracció lligada a la producció de béns de consum, va estar fortament interessada en acabar amb els colls d'ampolla, amb l'assignació centralitzada dels inputs i amb les altes restriccions a les importacions de matèries primeres i de maquinària. Per l'acció dels ministres normalment associats amb l'Opus Dei, la burgesia va donar un impuls decisiu al pla d'estabilització i a la liberalització econòmica. D'acord amb les càlculs de Summers i Heston, el PNB espanyol per càpita va

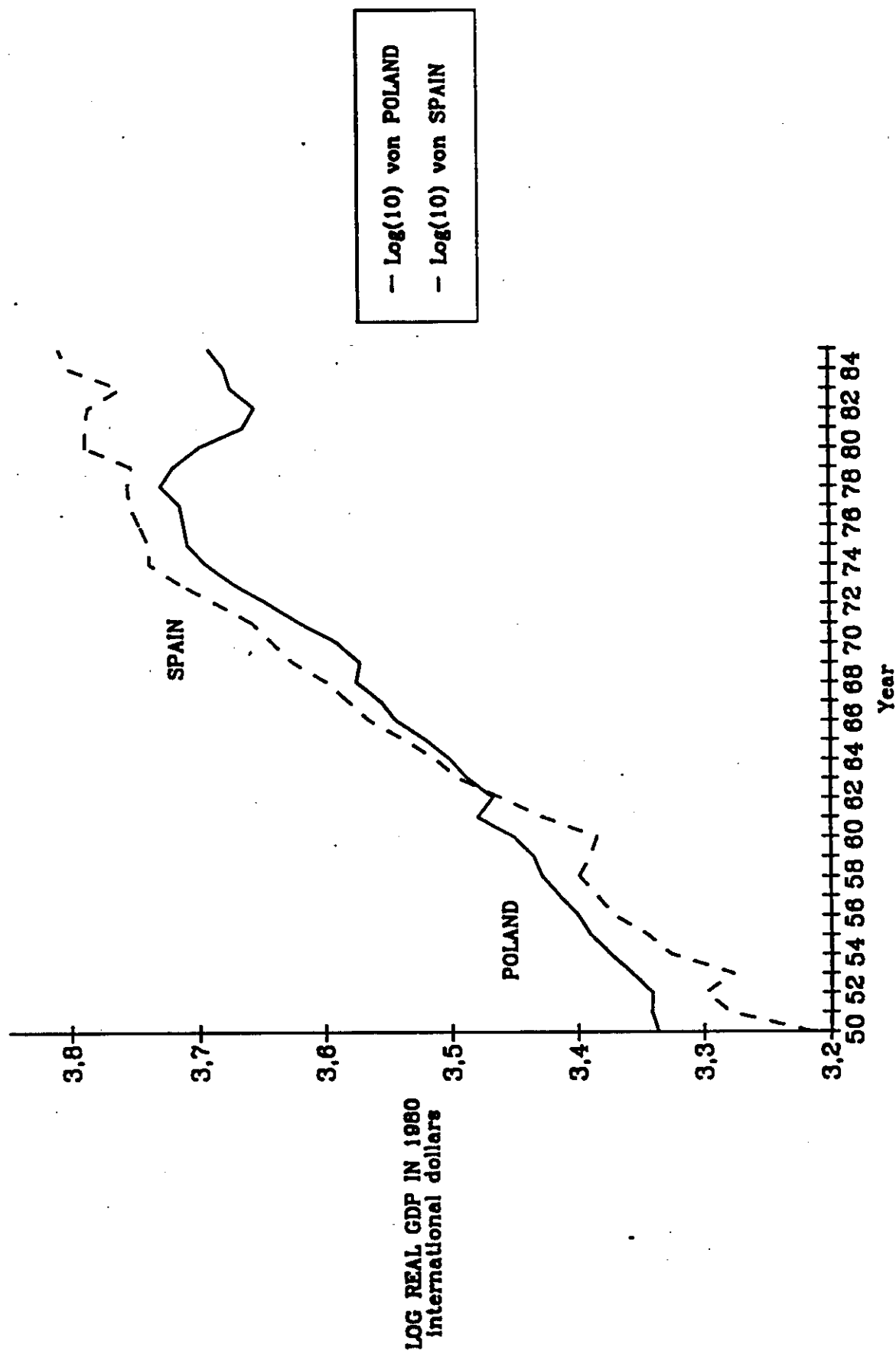
sobrepasar el polonès a la meitat des anys seixanta -veure el gràfic 3.

Donat que alguns membres de l'Opus Dei havien tingut èxit, l'organització catòlica va ampliar la seva influència dins dels gabinets del general Franco durant els seixanta i principis dels setanta. Però, malgrat que aquest grup va exercir el control sobre la política econòmica, el canvi institucional fou paralitzat. El nou grup emergent dins de l'élite dirigent estava ja suficientment satisfet amb la parcial liberalització econòmica.

L'involucrament en la presa de decisions dels esmentats grups burgesos durant els anys cinquanta fou positiu per al desenvolupament a llarg termini. Malgrat tot, quan aquestes noves capes dirigents van consolidar llur poder, no van continuar promovent el canvi institucional. La reforma fiscal i agrària, els canvis en les relacions industrials i la democratització política no foren considerades essencials per a les renovades élites dirigents. Tampoc no va tenir lloc un substancial esforç que disminuís la distància existent amb les democràcies occidentals en els estàndards educatius i científics.

Resumint: la prosperitat econòmica dels seixanta no fou favorable a reformes radicals ni a Polònia ni a Espanya. Una diferència important entre els dos països s'ha de veure en el fet que a Espanya va haver-hi paràlisis però no involució com a Polònia. Això s'ha de relacionar amb el debilitament de les élites dirigents del primer franquisme. A Espanya, les velles classes dirigents del règim de Franco van haver de compartir el poder amb els nous grups burgesos emergents. Malgrat això quan els nous governants van consolidar els seu poder dins del gabinet del general Franco, les reformes es van aturar. A Polònia, el grau de monolisme dins del bloc dirigent era més gran ja que les élites polítiques i econòmiques estava totalment

PATTERN OF GROWTH OF REAL GDP PER CAPITA, 1950-1985 (SOURCE: SUMMERS & HESTON)

superposades. Encara que molts intel·lectuals van demanar la reforma, no hi havia cap interès dins del grup dirigent de recolzar-la. Aquest fet explicaria que la descentralització econòmica no avancés significativament al país eslau.

6. De la depressió econòmica al canvi institucional, 1970-1992.

Durant els darrers anys setanta i principis dels vuitanta, tant Polònia com Espanya es van haver d'enfrontar a una profunda crisi econòmica. En els vint anys que van seguir a 1975 els dos països van experimentar profundes transformacions institucionals sense equivalents en els decennis anteriors.

6.1. La crisi dels setanta a Espanya.

La manifestació més clara de la depressió a Espanya fou la dramàtica davallada de l'expansió econòmica: la taxa mitjana de creixement del PNB va caure en picat, partint d'una taxa anual del 6,0 per cent durant 1960-74 per baixar a només un 1,5 per cent anual els anys 1974-85 ³³⁴. La inversió es va col·lapsar ³³⁵. La inflació s'accelerà fins el 1977. La taxa d'atur passà del 3,2 per cent de la població treballadora en el 1974 al 21,9 per cent el 1985. Espanya assolí el record d'atur de l'OCDE.

Cal subratllar que la crisi econòmica dels setanta i d'inicis dels vuitanta a Espanya fou molt més intensa que als països europeus centrals. Si el PNB espanyol havia crescut més ràpid que el de la major part dels països industrials durant els seixanta, el ritme d'expansió esdevingué un dels més lents del continent des de la segona meitat dels setanta. Amb un punt de vista purament quantitatiu i de mig termini, l'evidència indicaria que les diferències amb Europa tornaren a ampliar-se. No obstant, des d'una perspectiva de desenvolupament àmplia, no

es pot defensar que hi hagués una marxa enrera en el procés de convergència en les condicions de vida.

D'una banda, la intensitat de la depressió dels anys setanta a Espanya es va derivar, en bona mesura, dels trets bàsics del model de creixement previ. L'opció d'ajornar les reformes estructurals durant els seixanta i principis dels setanta provocà que els efectes del shock petrolier fossin molt pitjors per l'economia espanyola ³³⁶. D'altra banda, la forta recessió va fomentar la transformació institucional que es necessitava per a un procés de desenvolupament més saludable. Gràcies a aquesta transformació es va poder reforçar el procés de superació de les condició perifèrica de l'economia a llarg termini.

Les possibilitats d'emigrar van disminuir fortament una vegada l'excés de demanda de treball als països centrals es va transformar en excés d'oferta. L'expansió del turisme es va aturar com a conseqüència d'un creixement de la renda molt lent en molts dels països clients. La competència en el sector dels productes manufacturats es va incrementar quan els costos productius van pujar a causa d'uns preus energètics molt més alts. Els països que no havien fet un esforç substancial en millorar la formació de la seva força de treball van tendir a tenir més dificultats d'adaptar-se a les noves condicions internacionals. A més, algunes empreses transnacionals van començar a mirar cap els països de nova industrialització com una alternativa millor per a la inversió gràcies als seus menors salaris. En conjunt, el model de creixement de la perifèria del sud d'Europa mostrava la seva extrema debilitat.

Les condicions polítiques i de mercat de treball havien començat a canviar molt ràpid des d'abans de la pujada del preu del petroli. A Espanya, l'accelerada industrialització havia creat les condicions per al ressorgiment de la classe treballadora organitzada. Al començament dels anys setanta, els

sindicats clandestins van promoure diferents tipus de protestes demanant millors condicions de treball i salaris més alts. Les activitats dels partits polítics a la clandestinitat es van reanimar, particularment a Catalunya i al País Basc, on a més a més del problema general de la democratització, hi havia també un conflicte sobre el dret a l'autodeterminació ³³⁷.

El canvi en el clima social va crear dues menes de pressions sobre l'àrea econòmica. En primer lloc, hi va haver una reinvidicació creixent reclamant l'extensió de l'estat del benestar ³³⁸. Això va conduir a un ràpid increment de les despeses públiques sense canvis fonamentals en el sistema impositiu. D'altra banda, els salaris nets van pujar bastant ràpidament. Durant el període 1970-75 els salaris reals nets es van incrementar a una taxa anual dels 4 per cent ³³⁹. L'increment de la despesa pública fou finançat principalment elevat les contribucions a la Seguretat Social, amb el consegüent increment dels costos de producció que això implica. Si els salaris bruts en termes reals van pujar un 33,2 per cent durant 1970-1975, la productivitat del treball només ho va fer en un 26,6 per cent ³⁴⁰. Aquest procés va tendir a erosionar els guanys del sector manufacturer.

A més, el primer shock del petroli havia alimentat la inflació. La taxa d'inflació -mesurada amb el deflactor del PNB- es va elevar del 6,8 per cent pel 1970 al 16,7 per cent pel 1975 ³⁴¹. L'acceleració dels preus tendia a reforçar les expectatives inflacionistes entre els treballadors i les empreses.

Els inversors inicialment van reaccionar a la mort de Franco amb una gran reducció de la formació de capital ³⁴². A més, la liberalització política i la competència entre sindicats van disparar les reivindicacions salarials. L'atur creixent, principalment degut a la caiguda de la inversió, va afectar negativament els ingressos públics. El dèficit del pressupost va

reaparèixer el 1976 i es va ampliar el 1977. La inflació va assolí el 22,8 per cent durant el darrer any. La balança per compte corrent espanyola, la qual havia registrar un superàvit en el període 1970-1973, va experimentar un dèficit promig de 3.000 milions de dòlars per any durant 1975-1977 ³⁴³.

De 1977 cap endavant, la política econòmica es va concentrar en la reducció de la taxa d'inflació. Un primer èxit es va aconseguir amb la signatura dels Pactes de la Moncloa entre el govern i els partits d'esquerra, establint un increment del salari mitjà per sota de la inflació prevista. Els partits de l'oposició van forçar els seus sindicats a acceptar la moderació en les reivindicacions salarials i el 1978, per primera vegada des de 1969, la taxa d'increment del nivell de preus fou més baixa que l'any anterior.

De 1978 a 1981 la taxa anual d'inflació va caure del 20,2 per cent al 12,0 per cent. Els governs de la transició van combinar una política monetària restrictiva amb amplis dèficits públics. Els tipus d'interès reals, els quals havien estat negatius fins a 1977, van començar a pujar de manera sostinguda amb posterioritat a aquesta data. Això va contribuir a impedir la recuperació de la inversió productiva: fins el 1984 la formació bruta de capital va recular ³⁴⁴. Moltes empreses van fer fallida. La taxa d'atur es disparà, passant del 5,6 per cent de 1977 al 21,9 per cent de 1985.

6.2 Les reformes estructurals després de Franco.

Malgrat les dures condicions econòmiques des dels darrers anys de la dècada dels setanta, Espanya va posar les bases per reduir el seu estatus perifèric a l'emprendre una profunda transformació institucional.

Primerament, la consolidació de la democràcia va debilitar

el poder de les élites tradicionals a l'establir control públic sobre l'executiu i crear un nou marc polític on les alternatives podien ésser lliurement discutides ³⁴⁵. Això implicava la possibilitat de canvi de les élites dirigents com va esdevenir després de la victòria del partit socialista el 1982. Per últim, la descentralització en forma d'administracions regionals autònomes va animar a una participació més ampla en l'arena política.

En segon lloc, l'emergència d'un nou model de relacions industrials basades en la lliure negociació entre sindicats i associacions d'empresaris va crear la base per a una millora més gran de la productivitat del treball a llarg termini. L'expansió del producte real per persona ocupada, va pujar d'una mitjana anual del 4,1 per cent als anys seixanta al 5,5 per cent en el període 1980-88 ³⁴⁶.

En tercer lloc, els Pactes de la Moncloa van obrir la porta a la reforma fiscal que va tenir lloc en un moviment en dues etapes: sota els governs de la UCD i sota els del partit socialista. D'un banda, la reforma fiscal va permetre un increment substancial dels ingressos públics, cosa que va possibilitar la superació del principal obstacle per a controlar el dèficit públic i l'increment de les despeses en educació, en infraestructures i benestar social. D'altre banda, es va introduir la progressivitat en el sistema impositiu amb la corresponent distribució més justa de la renda neta. La imposició directa sobre la renda, els beneficis i la propietat va incrementar significativament. Per les dues vies, la distància amb l'Europa Occidental tendia a disminuir. El 1975 els ingressos impositius totals com a percentatge del PNB eren 14,6 punts més baixos a Espanya respecte la mitjana de l'Europa-OCDE.

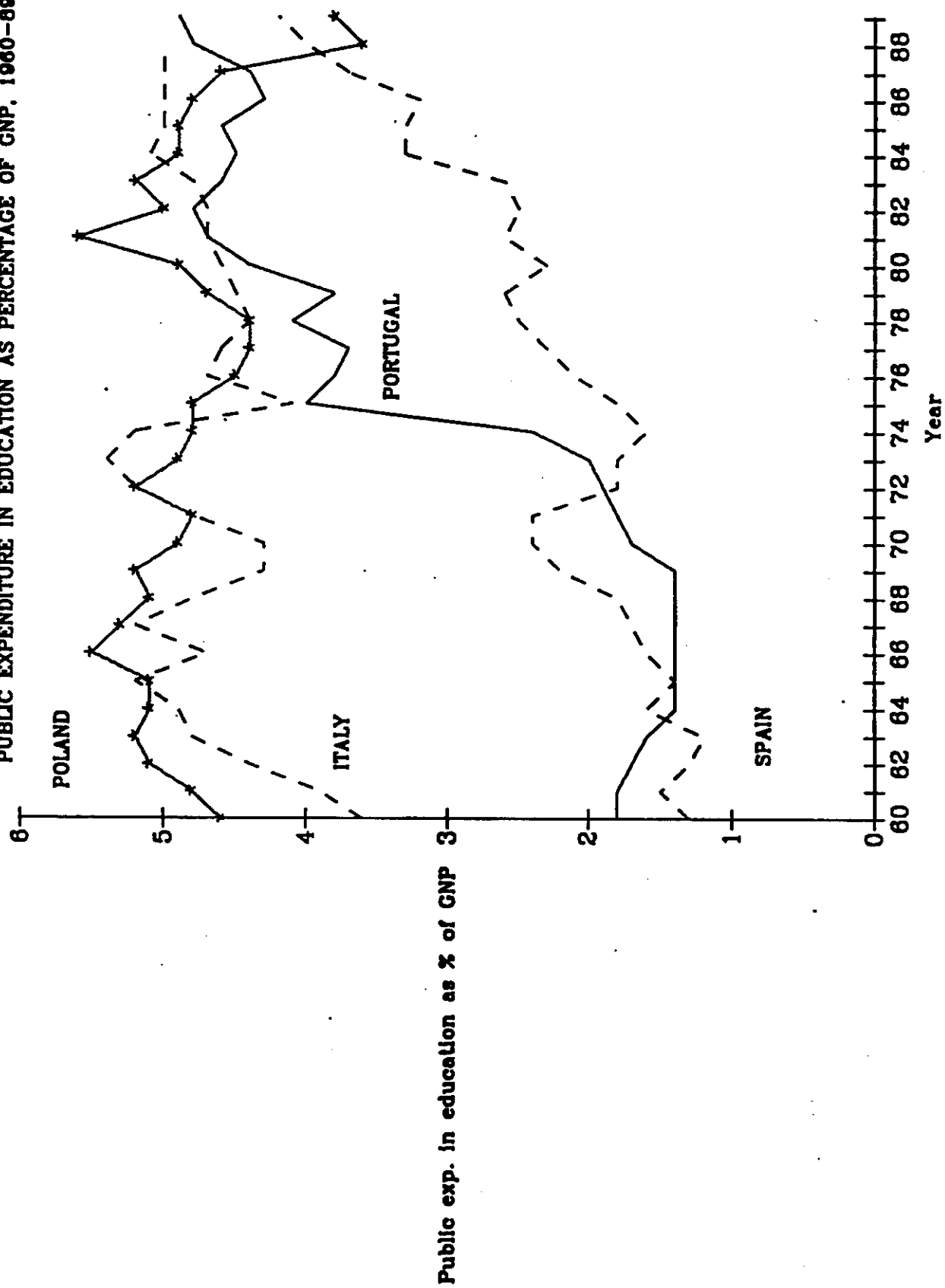
Taula 12. Esforç fiscal i importància relativa de la imposició directa sobre la renda, els beneficis i la propietat, 1975-91.

	Ingressos tributaris com a percentatge del PNB		Impostos sobre la renda, els beneficis i la propietat sobre els impostos totals (en %)	
	1975	1991	1975	1991
Àustria	38.6	42.1	29.2	29.3
Bèlgica	41.8	44.9	41.6	39.0
Bulgaria	-	42.1*	-	53.9*
Txecoslovàquia	-	54.5*	-	35.0*
Dinamarca	41.4	48.3	65.4	62.8
Finlàndia	35.1	37.7	54.9	54.9
França	36.9	44.2	21.0	23.8
Alemanya	36.0	39.2	38.3	34.2
Grècia	25.5	38.3	17.9	23.6
Hongria	-	48.7*	-	27.3*
Irlanda	31.5	37.5	39.7	42.8
Itàlia	26.2	39.7	24.8	38.6
Holanda	42.6	47.0	37.2	37.1
Noruega	44.9	47.1	36.7	38.3
Polònia	-	43.6**	-	35.5**
Portugal	24.7	35.6	19.9	30.1
Romània	-	35.1	-	37.9
Espanya	19.5	34.7	28.3	36.3
Suècia	43.6	53.2	51.6	41.4
Suïssa	29.6	31.0	50.9	47.8
Turquia	20.7	29.4	49.2	37.0
Regne Unit	35.5	36.0	57.2	45.6

Notes: (*) 1990. (**) 1988. Font: OCDE (1993): Revenue Statistics of OECD Member Countries, 1965-1992, Paris.

El 1991 la diferència era només de 5,7 punts ³⁴⁷. En la primera data, els impostos sobre la renda i els beneficis només pujaven al 22,0 per cent del total de l'imposició total a

PUBLIC EXPENDITURE IN EDUCATION AS PERCENTAGE OF GNP, 1960-89

Espanya, quan el percentatge corresponent a l'Europa-OCDE era del 34,2 per cent. La diferència de 12.2 punts el 1975 es va reduir a només 3,7 punts el 1991 ³⁴⁸. La imposició agregada sobre la renda, beneficis i propietat a Espanya va passar de representar el 28,3 per cent de la imposició total al 36,8 per cent durant el període.

En quart lloc, la substitució de les élites tradicionals per uns nous governants que representaven més àmpliament la pluralitat de classes socials va portar el govern a emprendre esforços substancials en educació i recerca per primera vegada des de 1936. Les despeses públiques en educació van pujar del 1.8 per cent del PNB el 1975 al 4.2 per cent el 1989. El gràfic 4 il·lustra com després de la mort de Franco el percentatge de la despesa pública en educació respecte el PNB espanyol va romandre molt més baix que les xifres corresponents a Polònia o a altres economies de mercat amb institucions democràtiques com ara Itàlia ³⁴⁹. Contràriament, al final dels anys vuitanta Espanya havia superat a Polònia i estava convergint amb Itàlia. El gràfic, d'aquesta manera, corrobora que el canvi fou més intens en menys de quinze anys de mobilització social en democràcia que en quatre dècades de prostració social sota el franquisme. Com a resultat d'aquesta nova prioritat dels governs democràtics, particularment sota l'administració socialista, les diferències entre la formació tècnica i científica dels espanyols i la de la resta dels europeus es van reduir, malgrat que encara avui romanguin força altes -veure taula 13.

Finalment, l'accés a la Comunitat Europea el gener de 1986 i les seves conseqüències, van constituir un mecanisme adicional de racionalització de l'economia espanyola. La política de retallar la capacitat dels sectors fabrils sobredimensionats va reduir les ineficiències d'un sector públic dissenyat a acomplir els somnis autàrquics del general Franco. La introducció de contractes de treball de curt termini va incrementar la

flexibilitat d'un mercat laboral que havia heretat les rigideses d'un estat autoritari-corporativista. Finalment, la progressiva desaparició dels aranzels i de les quotes en el comerç exterior varen crear l'ambient necessari per a una millora sostinguda de l'eficiència del sector fabril.

Caldria afegir que hi va haver altres decisions de política econòmica que no poden ésser presentades com un èxit. La sobtada liberalització dels lloguers i el fet d'otorgar fortes

Taula 13. Científics, enginyers i tècnics participants en recerca i desenvolupament per 10.000 habitants

	1967	1974	1988
Àustria	6.2	6.2	19.1
Bèlgica	10.0	21.0	36.9
Bulgària	34.4	39.8	63.0
Txecoslovàquia	64.6	69.0	69.2
Dinamarca	14.4	24.1	49.5
Finlàndia	11.7	-	42.5
França	24.9	41.2	51.3
R.F.Alemanya	20.6	29.7	60.1
Grècia	2.2	-	1.0
Hongria	37.5	47.2	33.3
Irlanda	7.5	10.8	21.8
Itàlia	6.5	11.0	19.6
Holanda	39.9	39.2	43.1
Noruega	21.3	32.9	48.8
Polònia	27.0	49.8	23.2
Portugal	3.0	4.7	8.7
Romània	13.6	18.6	44.2
Espanya	2.2	3.3	10.5
Suècia	21.0	41.6	60.5
Suïssa	17.4	29.4	27.3
Regne Unit	27.4	28.2	-
Iugoslàvia	10.1	13.7	22.4

Font: UNESCO, Statistical Yearbook, varies edicions.

desgravacions fiscals a les despeses en vivenda, alimentaren un boom especulatiu que fou responsable del rebrot inflacionari, amb

els conseqüents efectes perversos sobre la distribució de la riquesa ³⁵⁰. La paritat amb que es va entrar dins el Sistema Monetari Europeu el 1989, es palesà com excessivament alta per a un país que tenia una taxa d'atur del 19,5 per cent. Això va contribuir a alimentar el dèficit comercial, va fer que el creixement de l'ocupació en el sector manufacturer fos més difícil i va preparar el camí per a una recessió particularment profunda que començà el 1992.

Malgrat tot, els cinc canvis estratègics, anteriorment descrits, constituïren en conjunt un gran pas cap a la superació de la condició perifèrica d'Espanya. Això ho corrobora el fet que des de l'any de 1985, el 70 per cent de les empreses industrials espanyoles hagin incorporat noves tecnologies ³⁵¹. Cap a 1985 el PNB per càpita espanyol, mesurat en termes de paritat del poder adquisitiu corrent, era un 77 per cent de la mitjana dels països europeus de l'OCDE-Europa. Un lustre més tard, s'havia retallat distàncies fins al 83 per cent.

6.3 El recurs al capital exterior sota Gierek.

Polònia ajornà qualsevol canvi institucional significatiu fins la dècada dels vuitanta. Quan, durant desembre de 1970, el govern de Gomulka va anunciar una revisió a l'alça dels preus de molts béns essencials, contribuï a desfermar una onada de protestes entre els treballadors de la costa bàltica. Alguns manifestants foren assassinats a Gdansk, el que va portar a la substitució de Gomulka per Edward Gierek com a primer secretari general del partit comunista. El nou gabinet va decidir cancel·lar els increments de preus planejats.

El període Gierek fou caracteritzat per una nova embranzida cap a la industrialització accelerada. Durant els setanta es van repetir a Polònia la major part dels típics errors dels sistemes

econòmics centralitzats. L'únic canvi significatiu fou derivat del manllevament massiu de capital a l'exterior. Com veurem, tal estratègia va contribuir a reforçar la condició perifèrica del país.

El nou impuls donat a la industrialització accelerada pot ésser interpretat com un substitut de la reforma institucional radical ³⁵². Encara que Gierek anuncià que el consum seria considerat com un motor del creixement, tingué lloc un intent renovat de reforçar l'acumulació de capital ³⁵³. La taxa anual de creixement de les despeses en inversió real va passar del 3,3 per cent el 1965-1970 al 17,5 per cent durant 1970-75 ³⁵⁴. El percentatge de l'acumulació sobre la renda nacional va pujar del 28,5 per cent el 1970 al 36,7 per cent el 1974 ³⁵⁵.

Malgrat la prioritat ploglamada de millorar els nivells de vida, la inversió en la indústria pesada es va disparar. El percentatge dels sectors de combustibles i energia, metal·lúrgic, químic i d'enginyeria sobre el total de la inversió va passar del 28,8 per cent el 1970 al 31,8 per cent el 1975 ³⁵⁶. Huta Katowice, una gegantina siderúrgia de ferro i acer va ésser construïda prop de Cracòvia. L'aixecament de la Refineria Portuària del Nord es va començar a Gdansk. Una tercera regió minera es desenvolupà en la zona carbonera del riu Wierpiz a la conca de Lublin ³⁵⁷. Foren construïdes noves drassanes i fàbriques de cotxes. Els transports, l'agricultura, l'habitatge, els béns manufacturats i de consum foren negligits ³⁵⁸. Els seus percentatges sobre la inversió total van caure.

La concentració en el sistema productiu va augmentar com a resultat d'una revisió del mecanisme d'assignació dels recursos. Entre 1972 i 1975 es va promoure les anomenades WOGs "wielkie organizacje gospodarcze". Les WOGs van esdevenir unes àmplies associacions verticals d'empreses les quals originàriament havien de tenir alguna llibertat per a decidir sobre el nivell

d'ocupació, els salaris, els preus, la inversió i la qualitat. Malgrat això, des de 1976 l'autonomia de les WOGs va ésser retallada a causa de les deteriorades condicions econòmiques. La re-centralització va continuar a ritme ràpid durant la segona meitat de la dècada.

El sistema de preus continuava sense representar les escassetats relatives i les preferències dels consumidors. La major part dels preus de consum estaven subsidiats, resultant-ne un increment de les despeses governamentals i de la creació de diner. L'expansió accelerada de la base monetària va conduir al surgiment, primer de forma reprimida i després ja obertament, de la inflació. La taxa mitjana anual de creixement dels preus de consum va pujar del 0,9 per cent de 1970-75 al 6,5 per cent de 1975-80 ³⁵⁹.

Els privilegis de la nomenclatura tendien a ampliar-se. Els membres més elevats de l'Estat, del partit i de les grans empreses es van beneficiar de l'assignació de cotxes i cases. També van gaudir d'un sistema especial de pensions. D'altra banda, la disponibilitat de béns de consum per a les masses continuava estant molt limitada: el 1980 hi havia només 95 telèfons per 1.000 habitants a Polònia, quan a Espanya n'hi havia 317. El nombre de turismes per 1.000 habitants a Polònia era de 66, en comparació amb els 200 d'Espanya ³⁶⁰.

El massiu recurs a la importació de béns de capital occidental gràcies a un creixent endeutament exterior fou concebut com un camí per a la ràpida modernització de la indústria. Es diu que Gierek va intentar reproduir a tot el país l'estratègia que ell prèviament havia seguit a Silèsia, és a dir, reforçar el procés d'industrialització utilitzant recursos financers obtinguts de fonts externes - llavors, d'altres regions poloneses ³⁶¹.

El deute extern a llarg termini de Polònia va pujar dels 77 milions de dòlars a 698 milions en el període 1972-75 ³⁶². Aquest increment tan enorme de l'endeutament extern en un període de temps tan curt fou possible gràcies a la política dels bancs internacionals que operaven als mercats d'eurodòlars, la qual animava al préstec a causa de la disponibilitat de grans masses d'estalvi -particularment després del primer shock petrol·lier. El recurs al capital estranger va permetre a Polònia no haver de fer cap reforma institucional significativa durant més d'una dècada. Malgrat tot, l'opció d'una major integració en l'economia internacional per mitjà d'un deute feixuc es va revelar com una estratègia equivocada per a fomentar el desenvolupament

L'intens endeutament va tenir com a resultat un creixement més ràpid. Així, d'acord amb les dades de Summers i Heston, l'augment del PNB polonès, que havia assolit un ritme promig del 3,2 per cent anual durant 1965-70, va pujar al 5,6 per cent durant el període 1970-75 ³⁶³. El consum d'electricitat per càpita a les llars de les àrees urbanes, que havia crescut al 7,7 per cent en el primer període, va arribar a una taxa del 8,1 per cent els anys 1970-75 ³⁶⁴.

Tanmateix, a mig termini, l'endeutament extern desbocat augment podia portar a un cul de sac si els mitjans per a efectuar el servei de la seva càrrega no es generaven. Aquest va ésser el cas de Polònia, on cap nova font d'ingrés exterior estava disponible a la segona meitat dels anys setanta. Això va comportar que els nous préstecs exteriors no es mobilitzessin principalment per a finançar noves inversions reals sinó per a amortitzar el deute vell. A més, s'hi va haver de dedicar una porció creixent dels ingressos en divises convertibles obtinguts amb l'exportació. Finalment, la necessitat de pagar el deute extern va obligar a reduir el ritme d'increment de les importacions, amb la resultant retallada en els projectes d'inversió i els nivells de consum.

La conseqüència final fou que el creixement econòmic es va col·lapsar a la segona meitat dels setanta. Els càlculs de Summers i Heston indiquen un creixement negatiu del PNB per càpita del -0,4 per cent anual en el període 1975-80. L'expansió del consum d'electricitat a les llars urbanes va caure a una taxa anual del 6,4 per cent. El deute exterior a llarg termini es va disparar a uns 6.594 milions de dòlars, que era un nivell tretze vegades més alt que cinc anys abans. A més, hi havien 2.300 milions de dòlars de deute de curt venciment ³⁶⁵.

La falta de qualsevol canvi institucional substancial va provocar que totes les típiques disfuncions de les economies de planificació central reapareguéssin. Les escassetats, les cues i el malbaratament de recursos, combinats, van fer cada cop més dures les condicions de vida de la població. El 1976 es va reintroduir el racionament de sucre. Les botigues cada vegada estaven més buides. El salari real mig en l'economia socialitzada va caure un 4 per cent durant els anys 1975-80 ³⁶⁶. Aquest darrer any la producció d'aliments per càpita era un 11 per cent més baixa que 5 anys abans ³⁶⁷. Gomulka va estimar que la productivitat va caure a una taxa mitjana de -0'4 per cent per any durant el quinquenni ³⁶⁸.

El recurs al capital exterior va incrementar la condició perifèrica de Polònia. La combinació de taxes persistentment negatives de creixement de la renda per càpita amb el deteriorament ràpid de les condicions de vida i el desequilibri exterior creixent, assenyalaven el fracàs de l'estratègia Gierek d'ajornar les reformes institucionals. El comportament de la mortalitat, que presentava ja algunes anormalitats durant la segona meitat dels seixanta, esdevingué completament advers en els setanta. Les taxes de mortalitat de molts grups de població adulta tendiren a incrementar-se. Per exemple, entre 1970 i 1980, la mortalitat entre els homes de 50 a 54 anys va pujar del 9,1 per 1.000 al 13,1 per 1.000. Durant el mateix període, la taxa

espanyola va baixar del 7,8 per 1.000 al 7,0 per 1.000.

Semblants característiques podem trobar en la mortalitat infantil. Com podem veure en el Gràfic 5, entre la Segona Guerra Mundial i els pimers anys setanta, la mortalitat infantil polonesa tendia a convergir amb les condicions espanyoles: el 1972 tots dos països va arribar a un nivell similar del 23 per mil. Després la reducció de la mortalitat a Polònia va continuar molt més lentament. El 1980 la taxa havia caigut al 12 per mil a Espanya quan el país eslau encara era del 22 per mil.

El deteriorament de les condicions de mortalitat a Polònia durant els setenta va ésser el resultat d'un model de creixement econòmic principalment orientat cap a l'expansió de la indústria pesada a expenses de la resta d'activitats productives. Hem d'afegir el fet que les limitacions ecològiques no van ésser mai preses en consideració. Les taxes superiors de mortalitat han d'ésser relacionades, abans que res, amb el fet que Polònia era el país d'Europa amb el nivell més elevat de pol·lució de l'aire.

Taula 14. Taxes de mortalitat d'homes de 50-54 anys

	POLÒNIA Morts per 1.000	ESPANYA Morts per 1.000
1960	9.6	8.5
1968	9.4	7.8
1970	9.1	7.8
1974	10.0	8.0
1980	13.1	7.0
1984	13.2	6.6
1988	13.2	6.7

Fonts: N.U., Demographic Yearbook, vàries edicions. INE, Movimiento natural de la población española, vàries edicions. Statistical Office Warszawa, Statistical Yearbook of Demography 1993.

De fet, l'increment més pronunciat de les taxes de mortalitat va tenir lloc a les regions altament contaminades ³⁶⁹. Les males condicions en que es trobaven els habitatges, una alimentació pobre, l'elevat consum d'alcohol i tabac, l'escassetat de medicines, i una infraestructura de transport obsoleta van ésser factors addicionals que van ajudar a l'empitjorament de les condicions de vida. El percentatge de serveis a la salut dins el producte real va disminuir durant els anys setanta ³⁷⁰. Finalment, els principis inicialment igualitaris de protecció de la salut havien estat completament erosionats pels creixents privilegis de les élites. La major part de la població va patir el procés de deteriorament gradual dels serveis mèdics. Al mateix temps, cada vegada era més difícil obtenir medicaments ³⁷¹.

Les promeses de Gierek de convertir el consum en el motor del creixement mai van ésser acomplertes. Al contrari, les

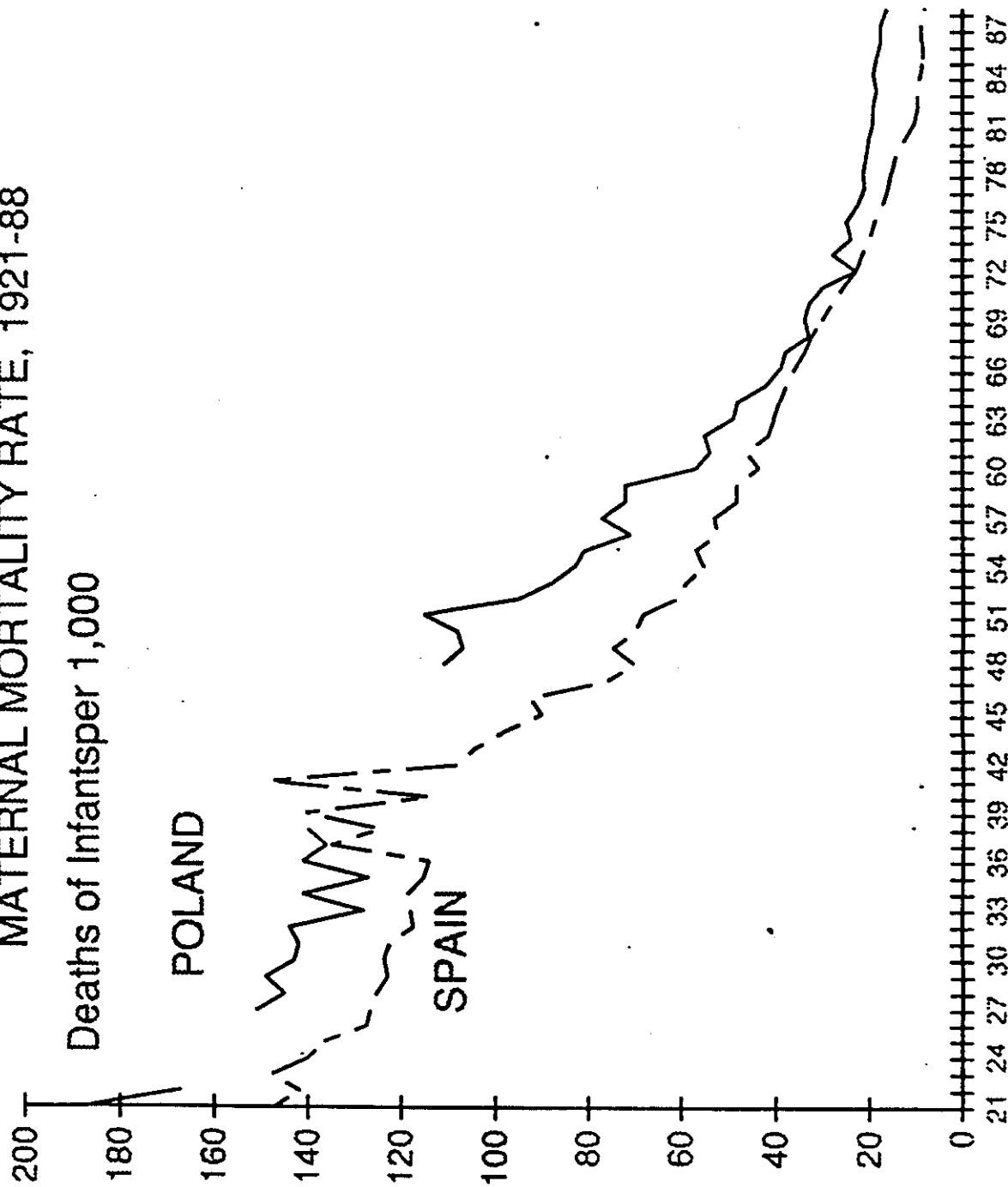
MATERNAL MORTALITY RATE, 1921-88

Deaths of Infants per 1,000

POLAND

SPAIN

Year

condicions de vida es van deteriorar dramàticament durant la segona meitat dels setanta. Aquesta aparent paradoxa tendeix a corroborar la hipòtesi d'alguns autors que assenyalen que la capacitat del centre polític per a controlar l'assignació dels recursos, disminuïa per moments. D'acord amb ells, la planificació centralitzada a llarg termini representava, i de manera creixent, només una funció simbòlica ja que l'assignació real dels recursos es feia d'acord amb la força relativa dels estrats burocràtics en els nivells més alts dels sectors econòmics més influents, principalment, en la indústria pesada
372.

El deteriorament de les condicions de vida va fomentar la mobilització social. Els preus dels aliments van pujar el juliol de 1980, cosa que portà a una nova onada de protestes i vagues. Quasi 20.000 obrers van anar a la vaga a les drassanes Lenin exigint salaris més alts i el reconeixement del dret a formar sindicats lliures. El setembre Stanislas Kania va substituir Gierek en el liderat del Partit Obrer Unificat Polonès (P.O.U.P.). Pocs dies després, un gran nombre de comitès de treballadors es van aplegar per a fundar Solidarnosc.

Durant els primers anys vuitanta la coincidència d'una sèrie de factors va fer retornar la discussió sobre la reforma institucional al centre del debat a Polònia. Primerament, el fracàs de l'estratègia de creixement de Gierek va fer necessari explorar models econòmics alternatius. En segon lloc, el surgiment d'un moviment d'oposició de masses va reforçar les expectatives de canvi. L'ampli suport obtingut en uns pocs mesos pel sindicat independent Solidarnosc -aviat va anunciar que tenia 10 milions de membres- esdevingué una contradicció enorme per a un règim que exercia la dictadura en nom del proletariat. Finalment, el grau de monopoli de poder que tenia la nomenclatura polonesa era més baix que a bona part dels països governats per partits comunistes a causa del paper influent de l'església

catòlica a Polònia. Aquesta participació a la política es va animar amb l'elecció de l'Arquebisbe de Cracòvia per a la cadira de Sant Pere durant l'octubre de 1978.

6.4 De Solidaritat al canvi de sistema.

Entre el reconeixement de Solidarnosc el novembre de 1980 i la declaració de la llei marcial de desembre de 1981 es van discutir vàries propostes de reforma institucional de caire substancial. Moltes d'elles venien d'economistes independents. Per exemple, en el 1980, Balzerowicz va proposar la desmonopolització de l'economia, la liquidació del sistema de banc únic, i la limitació de la inversió centralitzada en els sectors extractius i d'infraestructures. Jakubowicz recolzava l'autogestió com a garantia contra la burocratització i com a mitjà d'identificació entre els obrers i les empreses interessades. El primer congrés de Solidarnosc que va tenir lloc a l'octubre de 1981, reclamava reformes polítiques que combinessin la planificació, el mercat i l'autogestió ³⁷³. Les empreses haurien de ser autònomes. S'haurien d'evitar les tres principals patologies de l'economia dirigida: la centralització, el monopoli i la gestió burocràtica ³⁷⁴. Fins i tot el partit comunista va fer públic les seves pròpies "Direccions" cap a la reforma ³⁷⁵. Proclamaven la necessitat de reduir els objectius planificats, l'increment del paper del mercat, el reconeixement de la pluralitat de formes de propietat i la promoció de l'autogestió.

L'oportunitat d'una profunda reforma institucional va finalitzar amb la imposició de la llei marcial pel general Jaruzelski al final de 1981, encara que ell mateix es comminava a emprendre les reformes anunciades. Sobre el paper, es posà en marxa una reforma cap a un model econòmic similar a l'hongarès, el 1982 ³⁷⁶. Els controls administratius directes foren reduïts. Les empreses van incrementar la seva autonomia en la fixació de

preus. Els preus administratius augmentaren substancialment, al temps que anà desapareixent gradualment el racionament. Es va permetre a les empreses de retenir un percentatge dels ingressos en moneda forta. S'unificà el tipus de canvi com a primer pas cap a la convertibilitat. Es començà a modificar el sistema impositiu. El pes agregat de l'energia, la metal·lúrgia, la química i l'enginyeria, en el total de la inversió va retrocedir fins al 22,2 per cent el 1982 ³⁷⁷. El percentatge de la despesa pública sobre la renda nacional es va reduir del 67,9 per cent el 1981 al 44,8 per cent l'any 1983.

Malgrat tot, la reforma de 1982 no va respondre a les expectatives prèviament creades i, en el decurs del temps, tornà a donar-se una involució parcial. Els principals dèficits dels canvis del govern Jaruzelski es poden resumir en els següents:

1. L'autonomia dels agents econòmics es va retallar en benefici de l'exèrcit. De fet, els comissaris militars passaren a operar com a superiors dels directors de les grans empreses ³⁷⁸.
2. L'assignació central dels recursos continuava essent la dominant. Els inputs bàsics restaren éssent centralment assignats ³⁷⁹. Els contractes governamentals implicaven l'accés preferencial a les escasses monedes fortes i a les primeres matèries ³⁸⁰. El tractament privilegiat, les exempcions, l'alleugeriment impositiu, van prevaler sobre la racionalització del sistema fiscal. Més del 80 per cent de l'intercanvi exterior continuava sota la direcció centralitzada durant 1986 ³⁸¹.
3. L'èmfasi de la política fiscal va canviar cap al sector capital intensiu i la producció energètica ³⁸². Durant els anys 1982-87 un 36 per cent de la inversió total industrial es va dedicar als combustibles i a l'energia. Encara que el desenvolupament de la regió minera de Lublin només podia produir carbó car, el projecte no fou retirat. El cas mostra la capacitat dels poderosos interessos sectorials de minar els canvis en l'orientació de la política econòmica ³⁸³.

4. Les restriccions tornaren a reimplantar-se a mesura que passava el temps. Ja el 1983, es van imposar sostres al preus contractuals. En aquell moment només el 13 per cent dels directius es queixaven de les escassetats creixents. Cap a 1986 el percentatge havia pujat al 42 per cent ³⁸⁴. Addicionalment, hi va haver un intent de restablir la planificació amb objectius de compliment obligatori, que només fou bloquejat després de fortes protestes populars ³⁸⁵.

5. La coerció política sobre el treball va acabant imposant-se per sobre dels incentius econòmics. L'activitat dels sindicats independents fou il·legalitzada en el transcurs de l'octubre de 1982 i els sindicats oficials foren refundats ³⁸⁶. La setmana de 42 hores va ser abolida durant el febrer de 1986, mentre que Lech Walesa era portat davant dels tribunals.

6. La impossibilitat de fallida i les febles restriccions pressupuestàries de les grans empreses monopolístiques feien innecessàries les conductes minimitzadores de costos. La forta subsidiació de pèrdues i l'alt grau de monopoli evitaven la competència i, en conseqüència, actuaven com a barreres al foment de l'eficència i la innovació ³⁸⁷.

El 1987 fou anunciat un segon estadi de reformes. Les noves propostes anaven paral·leles a les de 1981. Tanmateix, en aquells moments era ja impossible obtenir l'aquiescència d'una població desil·lusionada que havia deixat de creure totalment en les promeses del règim. El partit comunista va intentar legitimar la reforma convocant un referèndum, però el govern el perdé. La majoria de la població refusà donar una nova oportunitat a les velles élites.

Durant els anys vuitanta Polònia va anar esdevenint més i més perifèrica. El PNB real per càpita era un 12 per cent més baix el 1987 que el 1978 ³⁸⁸. Les taxes de mortalitat van divergir cada vegada més dels models de la Europa no comunista. El deute extern a llarg termini va pujar de 6.594 milions de

dòlars el 1980 a 36.067 milions el 1987 ³⁸⁹. El deute a curt termini assolí els 6.565 milions de dòlars. Les creixents exportacions de carbó eren la font més important de recursos per obtenir ingressos exteriors per efectuar el pagament del deute. Com mostra la taula 15, el 1989 el grau de consum d'energia necessari per generar una unitat de PNB real a Polònia esdevingué 2,4 vegades la quantitat necessària a Espanya. Aquesta xifra ens indica la incapacitat per a millorar substancialment l'eficència en l'ús dels inputs industrials, i la destrucció accelerada de l'ecosistema dels país eslau.

Taula 15. Intensitat energètica del Producte Interior Brut Real el 1989.

	Consum d'energia per càpita (Kgs.de petroli equiv.)	PIB real per càpita (\$ de PPA)	Intensitat energètica (Kgs.de petroli equiv. per 100 \$)
Àustria	3,479	13,063	27
Bèlgica	4,804	13,313	36
Dinamarca	3,589	3,589	26
Finlàndia	5,547	14,598	38
França	3,778	14,164	27
Alemanya	4,383	14,507	30
Grècia	2,046	6,764	30
Hongria	3,106	6,245	50
Irlanda	2,499	7,481	33
Itàlia	2,721	13,608	20
Noruega	8,940	16,838	53
Holanda	4,984	13,351	37
Polònia	3,333	4,770	70
Portugal	1,470	6,259	23
Espanya	2,204	8,723	29
Suècia	6,228	14,817	42
Suïssa	3,913	18,590	21
Regne Unit	3,264	13,932	24
Iugoslàvia	2,241	5,095	44

Font: Consum d'Energia en el Banc Mundial, World Development Report, 1991; PIB real per càpita en dòlars of paritat de poder adquisitiu en el Programa de Desenvolupament de les Nacions Unides(1992): Human Development Report, Oxford.

Recentment, el programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament ha calculat un índex de desenvolupament humà que integra els indicadors del producte real per càpita, l'expectativa de vida i els nivells educatius. D'acord amb aquests càlculs, el 1970 Polònia ocupava el lloc 22 del "ranking" quan Espanya n'ocupava el 24è. Dues dècades més tard, Espanya havia pujat al lloc 21, Polònia, pel contrari, va caure a la vint-i-vuitena posició ³⁹⁰.

Taula 16. Índex de desenvolupament humà de les Nacions Unides.

RANKING IDH			
	1970		1990
1 Suècia	0.873	1 Canadà	0.982
2 Noruega	0.870	2 Japó	0.981
3 Holanda	0.866	3 Noruega	0.978
4 Islàndia	0.866	4 Suïss	0.977
5 Dinamarca	0.864	5 Suècia	0.976
6 Suïssa	0.863	6 E.U.A.	0.976
7 Canadà	0.860	7 Austràlia	0.971
8 França	0.854	8 França	0.969
9 Japó	0.853	9 Holanda	0.968
10 Regne Unit	0.850	10 Regne Unit	0.962
11 Austràlia	0.849	11 Islàndia	0.958
12 E.U.A.	0.848	12 Dinamarca	0.953
13 Nova Zelanda	0.848	13 Finlàndia	0.953
14 Bèlgica	0.846	14 Àustria	0.950
15 Luxemburg	0.841	15 Bèlgica	0.950
16 Irlanda	0.840	16 Nova Zelanda	0.947
17 Àustria	0.838	17 Israel	0.939
18 Finlàndia	0.838	18 Luxemburg	0.929
19 Txecoslovàquia	0.836	19 Itàlia	0.922
20 Hongria	0.831	20 Irlanda	0.921
21 Itàlia	0.830	21 Espanya	0.916
22 Polònia	0.829	22 Hong Kong	0.913
23 URSS	0.821	23 Grècia	0.901
24 Espanya	0.819	24 Txecoslovàquia	0.897
25 Bulgària	0.815	25 Hongria	0.893
26 Israel	0.806	26 Uruguai	0.880
27 Uruguai	0.799	27 Trinidad i T.	0.876
28 Romània	0.798	28 Polònia	0.874
29 Jamaica	0.797	29 URSS	0.873
30 Grècia	0.793	30 Corea, Rep de	0.871
31 Argentina	0.784	31 Bulgària	0.865
32 Trinidad i T.	0.784	32 Xile	0.863
33 Hong Kong	0.762	33 Iugoslàvia	0.857
34 Costa Rica	0.759	34 Portugal	0.850
35 Iugoslàvia	0.757	35 Singapur	0.848
36 Xile	0.736	36 Costa Rica	0.842
37 Singapur	0.730	37 Argentina	0.833
38 Veneçola	0.715	38 Veneçola	0.824
39 Portugal	0.710	39 Mèxic	0.804
40 Panamà	0.703	40 Mauríci	0.793

Font: Nacions Unides(1992): Human Development Report, UNDP, Oxford U.P.

Després dels resultats catastròfics dels anys vuitanta, que van acabar amb una quasi hiperinflació els darrers mesos de 1989, hi va haver un acord general que les reformes mai podrien haver tingut èxit des del marc d'una economia centralment de planificació central ³⁹¹. Malgrat tot, l'experiència polonesa dels vuitanta no sembla ser suficient per a refusar totalment la possibilitat de transformació per mitjà de la reforma institucional radical. Com ja ha estat assenyalat, les reformes dels vuitanta estaven lluny d'ésser completes en objectius tan crucials com la supressió de l'assignació central dels recursos i la transformació dels incentius. Els intents de reforma econòmica en un marc de intensificació de la coerció política estaven condemnats al fracàs. Cal finalment tenir ben present que el canvi institucional només va intentatr-se sota les condicions d'un endeutament extern extramadament feixuc.

La substitució de les élites a Polònia va tenir lloc a la segona meitat de 1989, quan el primer govern no comunista, encapçalat per Tadeusz Mazowiecki va prendre possessió. A l'agost de 1989 els preus dels aliments havien estat del tot liberalitzats i el racionament de carn fou abolit ³⁹². Al final d'any el tipus de canvi fou fortament devaluat dues vegades ³⁹³. Els tipus d'interès es van incrementar substancialment. Durant els primers dies de gener de 1990 el pla anomenat Balcerowicz fou posat en marxa. Aquest pla implicava l'abolició de quasi tots els controls de preus que subsistien, una nova devaluació, la total convertibilitat del zloty i l'adopció de polítiques fiscals i monetàries orientades cap a l'estabilització. Fou introduït un nou impost sobre el valor afegit. El servei del deute extern es va suspendre.

El col.lapse econòmic i la substitució de les élites foren inevitables després de l'adopció de la teràpia de shock. Cal afegir que el suport internacional a la transformació institucional fou també un element important de l'èxit de la

transició. El FMI va jugar un paper decisiu en el disseny del programa Balcerowicz ³⁹⁴. Encara que Polònia va suspendre pagaments unilateralment, el Fons concedí una ampliació del seu suport financer ³⁹⁵. A més a més, a l'abril de 1991 el Club de París va decidir cancel·lar el 30 per cent del deute polonès. Per acabar, no cal menysprear el suport dels EEUU al condonar el 70 per cent del deute extern polonès ³⁹⁶.

El big-bang causat pel pla Balcerowicz va provocar una forta recessió, però permeté que els preus polonesos reflectissin les escassetats relatives en els mercats mundials. Al començament de 1991 un 83 per cent dels preus dels béns de consum estaven liberalitzats ³⁹⁷. La inflació anual a Polònia va arribar a una taxa del 78,6 per cent al gener de 1990, però més tard va començar a disminuir: el març de 1990 ja havia caigut al 4,7 per cent ³⁹⁸. Les reserves de divises estrangeres es van recuperar. El dèficit pressupostari va disminuir del 8,1 per cent del PNB el 1989 al 3,4 per cent el 1991 ³⁹⁹. L'escassetat va desaparèixer i les botigues van omplir-se de tota mena de béns.

És motiu de controvèrsia si la transformació radical experimentada per Polònia des de 1989 podia haver estat aconseguida amb un cost social més baix. De fet, durant els primers anys de la transició al capitalisme les condicions de vida es van deteriorar substancialment per a la immensa majoria de la població. El PNB polonès va baixar un 18 per cent als anys 1990-91 ⁴⁰⁰. El PNB corrent per càpita en dòlars era un 6 per cent menor el 1991 que el 1989. Els càlculs de la caiguda del consum real durant 1990 oscilen des de l'oficial 15 per cent a la xifra de Ber i Sachs del 5 per cent ⁴⁰¹. D'acord amb les xifres oficials, els salaris reals van disminuir un 30 per cent durant l'any d'estabilització -tot i això, aquesta estimació no té en compte la millora de les condicions de vida derivades de la fi de les escassetats. L'atur va pujar al 16 per cent durant les darreries de 1992. Finalment, l'esperança de vida al néixer

va disminuir del 71,0 per cent al 70,5 per cent entre els anys 1988 a 1992 ⁴⁰².

El deteriorament de les condicions de vida va ser un fenomen transitori. De fet, Polònia ja començà a experimentar un intens procés de creixement a partir de 1993. La impressió és que la transició podria haver-se fet amb un cost més baix pels estrats més pobres de la població per la via de mesures redistributives. L'experiència d'Espanya als anys vuitanta mostra que la reestructuració industrial i l'obertura creixent foren compatibles amb transferències socials més elevades. La despesa pública en pensions, subsidis d'atur, salut i educació com a proporció del PNB va pujar del 9,9 per cent el 1975 al 17,8 per cent el 1989 ⁴⁰³. L'esperança de vida al néixer va millorar d'una manera substancialment prolongada durant el període: de 73,2 anys a la mort del general Franco es va passar a 76,8 anys el 1992 ⁴⁰⁴.

7. Conclusions

Aquest treball ha intentat formular algunes hipòtesis sobre les barreres al desenvolupament en la perifèria meridional i oriental d'Europa per la via de comparar els models de creixement a llarg termini i les institucions d'Espanya i Polònia. Ambdues àrees van esdevenir perifèriques ja durant l'inici de l'Edat Moderna i no foren capaces de generar un desenvolupament industrial sòlid durant el segle XIX. Finalment van patir dramàtics episodis d'involució durant el segle XX. L'anàlisi prèvia ha assenyalat cinc grans factors que impediren la convergència amb les economies centrals del continent.

Primerament, quan més elevat fou el grau de monopoli del poder en mans de les élites, més perifèric esdevingué el país. Particularment, quan les élites foren capaces de mantenir institucions que ajudaven a fossilitzar el seu poder, la superació de l'endarreriment esdevingué més difícil. Alguns exemples d'aquesta classe d'institucions eren el "folwark", les obligacions senyorials, els "mayorazgos", la "Mesta", els latifundis, la prohibició de sindicació, els sistemes de partit únic i l'assignació central dels recursos.

En segon lloc, quan més baixa fou la connexió amb els mercats de béns de consum de masses, pitjors resultats s'obtingueren per al desenvolupament industrial. L'èxit del sector manufacturer depenia crucialment de la localització i del dinamisme dels mercats. La industrialització era encoratjada per factors com ara un nombre alt de potencials consumidors, l'existència d'una pagesia pròspera i la capacitat de beneficiar-se de la demanda externa de productes de consum de masses. Les pobres condicions de vida al camp i les dèbils connexions amb la demanda generada pels mercats exteriors de manufactures, van endarrerir el desenvolupament. Quan els mercats de masses eren

reprimits durant un període de temps llarg, es tendia a distorsionar el desenvolupament a llarg termini. Aquest fou el cas del primer franquisme i de la Polònia de planificació central.

En tercer terme, els pobres nivells de difusió de les habilitats i coneixements tècnics tendiren a reforçar la condició perifèrica. L'insuficient arrelament de les activitats protoindustrials durant l'Edat Moderna constituí una barrera important per al futur triomf del sistema de fàbrica. A més, Espanya i Polònia van experimentar un procés molt lent de millora dels nivells d'alfabetització i de formació científica i tècnica, la qual cosa va constituir una rèmora capdal per a la transformació estructural, particularment des del començament de la segona revolució tecnològica. Els esforços per promoure l'educació i la recerca van continuar estant significativament per sota de la mitjana de l'Europa Occidental durant la major part del segle XX. La millora en les habilitats i coneixements tècnics tendí a ésser més pronunciada en períodes de mobilització popular i democràtica. Per altra banda, l'esforç fou superior sota règims socialistes que en les dictadures capitalistes.

En quart lloc, la participació d'alt abast en aventures bèl·liques i l'eagerat protagonisme militar constituïren una càrrega feixuga que frenà el desenvolupament a llarg termini. La gegantina expansió territorial durant l'Edat Moderna implicà un nivell d'urbanització pobre i una feblesa demogràfica que dificultaren la industrialització. Les costoses campanyes militars van generar grans deutes i la desviació de recursos des d'usos productius. Els costos dels programes d'industrialització guiats per interessos militars tendiren a superar els beneficis dels mateixos. El sacrifici del consum que comportaren, tendí a endarrerir el desenvolupament.

Per últim, el desenvolupament a llarg termini podia haver

estat fomentat per un canvi institucional radical i unes polítiques públiques orientades cap a la descentralització de la propietat, la reforma fiscal, la promoció educativa, els incentius a la recerca i la innovació tècnica, la millora de les infraestructures i la reducció dels pressupostos militars. Aquestes solucions foren posades en pràctica només excepcionalment en els països que hem considerat. Durant els períodes en els que es produí una forta mobilització social d'arrel democràtica, la presa de decisions per part de l'estat fou forçada a tenir en consideració l'interès d'amplis grups de població i les reformes gaudiren de millors oportunitats.

Notes

1. Hirschman (1958). Seers (1962). Myrdal (1963). Williamson (1965). Kaldor (1970). Rokkan (1973). Pollard (1981). Berend i Ranki (1982). Dixon i Thirwall (1983). Flora (1983). Krugman (1991). Buccheim (1993).
2. Rokkan (1973). Wallerstein (1974). Seers (1979). Pollard (1981). Berend i Ranki (1982). Flora (1983). Maczak (1986). Pérez Picazo, Lemeunier i Segura (1986). Tilly (1990). Krugman (1991). Nolte (1991). Valério (1992).
3. Seers (1962). Myrdal (1963). Topolski (1965). Landau (1974). Pollard (1981). Berend i Ranki (1982). Krugman (1991). Landes (1991). Buccheim (1993).
4. Seers (1962). Myrdal (1963). Topolski (1965). Cipolla (1969). Kaldor (1970). Flora (1973). Easterlin (1981). Pollard (1981). Thirlwall (1983). Krugman (1991). Landes (1991). Murphy, Shleifer i Vishny (1991). Buccheim (1993).
5. Veure el mapa de països desenvolupats, en desenvolupament i subdesenvolupats a finals de l'Edat Mitjana a Pounds (1974).
6. Veure el mapa dels centres de producció tèxtil en l'Edat Moderna a Europa a Kellenbenz (1977).
7. Segons Maddison (1990), la perifèria d'Europa no convergí amb el centre abans de 1950. Williamson (1995) afirma que hi hagué convergència entre els països de la OCDE en el període 1870-1914 però no entre els països europeus. La literatura sobre convergència és ara impressionant. Veure per als orígens del debat Abramovitz (1986), Baumol (1986), De Long (1988), Baumol i Wolff (1988) i De Long i Summers (1991).
8. Un conjunt alternatiu de dades però més restringit és a Maddison (1990).
9. Zamagni (1993). Veure particularment l'edició original italiana.
10. Bairoch, Batou i Chèvre (1988).
11. El laszt era una mesura de volum de gra utilitzada al Bàltic que equivalia aproximadament a dues tonelades mètriques. Les dades provenen de Biernat (1962). Estan reproduïdes a Kochanowicz (1989).
12. Hicks (1969). Veure també North i Thomas (1971) i North (1990). La Corona de Castella introduí institucions com la 'mita'

i la 'encomienda' en front a una situació comparable d'escassetat de treball a Amèrica.

13. Kula (1976). Wallerstein (1974).
14. Topolski (1962), Topolski (1982).
15. Anderson (1974).
16. Gierowski i Kaminski, citat a Anderson (1974).
17. Kochanowicz (1989).
18. Dades de Zytkowicz (1985).
19. Zytkowicz (1985).
20. Kula (1980).
21. Bodgan (1989).
22. Bodgan (1989).
23. Anderson (1974).
24. Citat per Kochanowicz (1985).
25. No és una exageració afirmar, com féu Fernández-Albadalejo, que "durant l'era moderna "Espanya" no existia com a estat". Fernández Albadalejo (1989), p.721.
26. Vicens Vives (1969).
27. Bernal (19888). Cabrera (1989). Nolte C. (1991).
28. Anderson (1974).
29. Mauro i Parker (1977).
30. Vilar (1969). Elliott (1973). Vilar (1974). Elliott (1989).
31. Hamilton (1934). Vilar (1969).
32. Vilar (1969).
33. Mauro i Parker (1977).
34. Vicens Vives (1969).

35. Ringrose (1985).
36. Nadal (1988).
37. Fontana (1971). Fontana (1980). Fontana i Garrabou (1986).
38. Rokkan (1973), Rokkan i Urwin (1983). Veure també la discussió sobre el mapa conceptual de l'Europa dels segles XVI a XVIII a Flora (1983).
39. Tilly (1990).
40. Vilar (1974b). Yun (1994).
41. Topolski (1991).
42. Kula (1960), Topolski (1962), Kula (1970), Kula (1980), Topolski (1980), Topolski (1986), Topolski (1991).
43. Kochanowicz (1989), Chirot (1989), Brenner (1989).
44. Anderson (1974), Wyrobisz (1989).
45. Kochanowicz (1989).
46. García Sanz (1994).
47. Atienza (1994).
48. Yun (1994a), Yun (1994b).
49. El 1815 l'ingrés fiscal mesurat en lliures esterlines era nou vegades més alt al Regne Unit el 1750. Era més de tres vegades major a França i a l'Imperi Austríac. En canvi era només 2.4 vegades més alt a Espanya. Veure Fontana (1987).
50. Fontana (1971), Fontana (1980), Fontana i Garrabou (1986).
51. Usant el model conceptual de Rokkan i Tilly, es pot afirmar que els estats construïts tant a Polònia com a Espanya eren relativament intensius en coerció. Rokkan (1973), Rokkan i Urwin (1983), Tilly (1990).
52. Wyrobisz (1989).
53. Anderson (1974). Wyczanski (1985).
54. Vicens Vives (1969), Nadal (1971), Nadal (1988).

55. Gunst (1989).
56. Vicens Vives (1969).
57. Kochanowicz (1989).
58. Vicens Vives (1969), Fontana (1973), Nadal (1973), Nadal (1975), Tortella (1987), Nadal (1987), Maluquer (1987), Nadal (1992).
59. Vilar (1964), Maluquer (1987), Torras (1991).
60. Gunst (1989).
61. Kochanowicz (1989).
62. Vicens (1969), Ringrose (1983).
63. Nadal (1971), Nadal (1988).
64. Prados (1987), Prados (1988), Fraile (1991).
65. Podem dir, en termes de Rokkan, que la maquinària militar d'aquests imperis s'expandí massa i destruï les seves bases de recursos. Rokkan (1973).
66. Fontana (1971).
67. Topolski (1962), Anderson (1974), Topolski (1982), Kochanowicz (1989), Gunst (1989).
68. Szlajfer (1991).
69. Fontana (1980), Comín (1988).
70. Segons dades de Comín (1989).
71. Catalan (1993).
72. Bodgan (1989).
73. Berend i Ranki (1974).
74. Kula (1983).
75. Kula (1983).
76. Els il.lustrats contemporanis com Jovellanos ja assenyalaren

aquest punt.

77. Jezierski (1974).
78. Kula (1984).
79. Kochanowicz (1989). Szlajfer (1991).
80. Kolodzieczyk (1970).
81. Berend i Ranki (1978).
82. Berend i Ranki (1978).
83. Kula (1983).
84. Berend i Ranki (1978).
85. Fontana (1973).
86. Kolodzieczyk (1970).
87. Landau i Tomaszewski (1986).
88. Nadal (1988).
89. Bernal (1988).
90. Gunst (1989).
91. Radice (1985).
92. Fontana (1973).
93. Nadal (1975). Nadal (1986).
94. Tedde (1987).
95. Maluquer (1987).
96. Garrabou (1985).
97. Palafox (1987).
98. Lluch (1976), Nadal (1990).
99. Landau i Tomazewski (1985).

100. Kochanowicz (1989).
101. Sundbärg (1908).
102. Williamson (1991).
103. Cerrolaza (1969). Núñez (1992). Reher, Pombo i Noguera (1993).
104. Nadal (1973). Nadal (1975). Maluquer (1987). Nadal (1987). Maluquer (1984).
105. Nadal (1975), Nadal (1987).
106. Calculat amb Carreras 1989.
107. Kula (1960), Kula (1983), Kochanowicz (1989), Szlajfer (1991).
108. Mitchell (1981).
109. Jezierski (1967), Szlajfer (1991).
110. Kula (1960), Nadal (1975).
111. Nadal (1975).
112. Nadal (1987).
113. Calculat amb Carreras (1989).
114. Kula (1960), Berend i Ranki (1974), Kula (1983), Landau i Tomaszewski (1986), Szlajfer (1991).
115. Calculat amb Mitchell.
116. Pietrzak-Pawlowska (1974).
117. Calculat amb Carreras (1989).
118. Fijalek, Pus i Pelka (1974).
119. El consum aparent de cotó per càpita el 1870 era 0.38 kg. a Polònia i 1.67 kg. a Espanya. Les dades respectives corresponents a 1913 eren 6.38 kg. i 4.34 kg.
120. Berend i Ranki (1974).

121. Szlajfer (1991).
122. Berend i Ranki (1974).
123. Portal (1974), Spechler (1980).
124. Bairoch (1968).
125. Misztal (1970).
126. Dades del Cens Espanyol de Població, 1910. Inclou indústries manufactureres i de la construcció.
127. Nadal (1975).
128. Flora (1973), Berend i Ranki (1982).
129. Cipolla (1969), Flora (1973), Johansson (1977), Easterlin (1981), Williamson (1991), Buccheim (1984).
130. Berend i Ranki (1982).
131. Flora (1973).
132. Johansson (1977).
133. Flora (1973).
134. Cerrolaza (1969). Núñez (1992). Reher, Pombo i Noguera (1993).
135. Easterlin (1981). Veure també Núñez (1992).
136. Berend i Ranki (1982). Frank (1990).
137. Calculat amb dades de Núñez (1992).
138. Hauner (1985).
139. Flora (1973), Berend i Ranki (1982), Buccheim (1994).
140. Berend i Ranki (1982), Buccheim (1994).
141. Citat a Lozano (1994).
142. Landes (1969), Landes (1991). Sobre la relació entre educació tècnica i activitat industrial entre 1850 i 1939 veure també Fox i Guagnini (1993), particularment els assaigs per Ahlström i König.

143. El paper de l'educació tècnica a Espanya ha estat estudiat a Garrabou (1982) i Riera (1993). Ambdós mostren que les sumes de diner gastats en la formació d'enginyers per l'estat espanyol eren extremament reduïdes durant el segle XIX. Hauner (1985) subratlla que les escoles professionals estaven molt oblidades a la Polònia russa abans de 1918.
144. Svennilson (1954). Teichova (1985).
145. Landau (1983).
146. Les dades corresponents a l'any 1897. Bairoch (1968).
147. Calculat amb Carreras (1989) i Nicolau (1989).
148. Bairoch (1981).
149. Landau (1983).
150. El 1930 el consum de cotó era 4.22 kg. per habitant a Espanya i 1.93 kg. per càpita a Polònia.
151. Zweig (1944), Taylor (1952), Landau i Tomaszewski (1985).
152. Roszkowski (1991).
153. Zweig (1944), Taylor (1952), Landau i Tomaszewski (1985). Von Thadden (1994).
154. Calculat amb Teichova (1985) i Carreras (1989).
155. Jezierski (1967), Pietrzak-Pawlowska (1968), Jezierski (1970), Misztal (1970), Landau i Tomaszewski (1985), Teichova (1985).
156. Fijalek, Pus i Pelka (1974).
157. Jezierski (1969).
158. Teichova (1985).
159. Landau i Tomaszewski (1985).
160. Zweig (1944).
161. Landau (1973), Landau (1983).
162. Berend (1985).

163. Ludkiewicz (1932), citat a Landau i Tomaszewski (1985).
164. Moore (1945), Hauner (1985).
165. Berend (1985).
166. Landau i Tomaszewski (1985).
167. Roszkowski (1991).
168. Dades de Roszkowski (1991).
169. Berend (1985).
170. Taylor (1970).
171. Roszkowski (1991).
172. Taylor (1952).
173. Landau i Tomaszewski (1985).
174. Zweig (1944). Veure també Landau i Tomaszewski (1985).
175. Els càlculs els realitzà Rybarski. Citat a Landau i Tomaszewski (1985).
176. Landau i Tomaszewski.
177. Zweig (1944).
178. Zweig (1944).
179. Svennilson (1984), Teichova (1985).
180. Landau (1983).
181. Dades de Roszkowski (1991).
182. Landau (1973).
183. Zweig (1944).
184. Grupo de Estudios de Historia Rural (1989).
185. Dades a Tena (1989).
186. Gómez Mendoza (1989).

187. Sudrià (1987).
188. Carreras (1990), Sudrià (1992).
189. Roldán i García Delgado (1973). Catalan (1993).
190. Maluquer (1989). La tesi contrària és defensada a Palafox (1991).
191. Calculat amb dades de Comín (1989).
192. Comín (1989b).
193. Carreras (1990).
194. Calculat amb dades de Núñez (1992).
195. Easterlin (1981).
196. Flora (1973), Zapf i Flora (1973).
197. Catalan (1993).
198. Maluquer (1989). Una hipòtesi més pessimista ha estat defensada a Palafox (1991).
199. Dades a Maluquer (1989).
200. Palafox (1991).
201. Dades pressupostàries de Taylor (1952) i Comín i Martín Aceña (1984).
202. Fontana i Nadal (1976).
203. Maluquer (1989), Palafox (1991).
204. Índex de Carreras (1989).
205. Índex de compromís de Landau (1983).
206. Andreski (1984).
207. Korbonski (1992).
208. Andreski (1984).
209. Korbonski (1992).

210. Landau i Tomaszewski (1986).
211. Ros Hombravella, Clavera, Esteban, Monés i Montserrat (1973), Martínez Alíer (1978).
212. Barciela (1986b).
213. Andreski (1984).
214. Korbonski (1992).
215. Szlajfer (1990).
216. Catalan (1992b). Catalan (1995).
217. Andreski (1984).
218. Landau i Tomaszewski (1985).
219. Catalan (1992b).
220. Taylor (1952).
221. Taylor (1952), Landau i Tomaszewski (1985).
222. Ranki i Tomaszewski (1986).
223. Hauner (1986).
224. Segons Landau i Tomaszewski el sistema de comerç exterior polonès s'aparta del dels països més lliurecanvistes amb els que Polònia tenia una relació més forta - Gran Bretanya, Bèlgica, Escandinàvia, els Estats Bàltics, França i Txecoslovàquia-, Landau i Tomaszewski (1985).
225. Taylor (1952).
226. Landau i Tomaszewski (1985).
227. Ros Hombravella, Clavera, Esteban, Monés i Montserrat (1973). Viñas, Viñuela, Eguidazu, Fernández Pulgar i Florensa (1979). Viñas (1984).
228. Catalan (1989). Catalan (1990).
229. Catalan (1992a).
230. Viñas, Viñulea, Eguidazu, Pulgar i Florensa (1979). Catalan

- (1992b). Catalan (1993).
231. Per una història recent de l'I.N.I., veure Martín Aceña i Comín (1991).
232. Catalan (1992b).
233. Hauner (1986).
234. Drozdowski (1963), citat a Hauner (1986).
235. Spigler (1986).
236. Taylor (1952).
237. Catalan (1995).
238. Catalan (1992b). Catalan (1993).
239. Sudrià (1987a). Sudrià (1987b). Catalan (1992b).
240. Landau i Tomaszewski (1985).
241. Brus (1986a).
242. Gomulka (1986).
243. Brus (1986a).
244. Brus (1986b).
245. UNESCO (1958).
246. Mitchell (1981).
247. Leal, Leguina, Naredo i Tarrafeta (1975). Barciela (1986a). Barciela (1986b).
248. Catalan (1989).
249. Catalan (1992).
250. Fontana i Nadal (1976). Carreras (1982). Fontana (1986). Carreras (1990). Catalan (1990). Catalan (1995).
251. Catalan (1992b). Catalan (1993).
252. Carreras (1989).

253. Catalan (1995).
254. Calculat amb les dades d'Aracil Martin i Peinado (1976).
255. UNESCO (1958).
256. Mitchell (1981).
257. Fontana i Nadal (1976). Fontana (1986). Carreras (1990). Catalan (1992a).
258. Unitats expressades en dòlars USA i preus de 1960. Bairoch (1981).
259. Summer i Heston estimen que el PNB real per càpita era de 2,170 el 1950 mesurat a preus internacionals de 1980. El PIB real espanyol era en aquell moment al voltant de 1,640 \$, Summers i Heston (1988). Maddison dóna valors del PIB per càpita de 1,825 per Polònia i 1,683 per Espanya, ambdós en dòlars internacionals de 1980, Maddison (1990).
260. Brus (1986a). Ros Hombravella, Clavera, Esteban, Monés i Montserrat (1973).
261. Brus (1986b). Gomulka (1986). Nove (1986). Kaminski (1991). Kornai (1992).
262. Brus (1986a).
263. Landau i Tomaszewski (1985).
264. Landau i Tomaszewski (1985). Brus (1986b). Gomulka (1986). Nove (1986).
265. Brus (1986a).
266. Landau i Tomaszewski (1985). Brus (1986b). Gomulka (1986). Tomaszewski (1989). Kaminski (1991). Przeworski (1991).
267. Brus (1986b). Tomaszewski (1989). Kaminski (1991).
268. Catalan (1993).
269. Barciela (1986b).
270. Sardà (1987).
271. Ros Hombravella, Clavera, Esteban, Monés i Montserrat (1973).

272. Brus (1986b).
273. Tomaszewski (1989).
274. Muns (1986).
275. Brus (1986c).
276. Adam (1993).
277. Landau i Tomaszewski (1985).
278. Catalan (1992b).
279. Catalan (1992).
280. Sardà (1987). Catalan (1992b).
281. Sardà (1987). Ros Hombravella, Clavera, Esteban, Monés i Montserrat (1973). González (1979). Muns (1986).
282. Landau i Tomaszewski (1985).
283. Brus (1986c).
284. Landau i Tomaszewski (1985).
285. Landau i Tomaszewski (1985).
286. Brus (1986c).
287. Landau i Tomaszewski (1985).
288. Brus (1986c).
289. Brus (1986c).
290. Brus (1986c).
291. White (1990).
292. Landau i Tomaszewski (1986).
293. Brus (1986c).
294. Adam (1993).
295. Adam (1993).

296. Lange (1938). Adam (1993).
297. Adam (1993). Veure també Kalecki (1963) i Kalecki (1982).
298. Adam (1993).
299. Dades de Summers i Heston (1988).
300. Dades de Merigó (1982).
301. Calculat amb Tena (1989).
302. Entre 1960 i 1970 la productivitat en l'agricultura augmentà un 6.0 per cent anual. La productivitat en els serveis augmentà molt més lentament, sent la mitjana anual del 4.8 per cent.
303. Donges (1973).
304. Martínez Alíer (1968).
305. Mochón, Ancochea i Avila (1988).
306. Salmon (1991).
307. Catalan (1991).
308. Catalan (1991).
309. Boltó (1982).
310. Per a una discussió crítica sobre les diferents estimacions del PIB de les economies planificades de l'Europa Central, veure Lancieri (1993).
311. Calculat amb Summers i Heston (1988).
312. Bairoch (1981).
313. Calculat amb la Taula A6 i la Taula A1, Capítol 9, Gomulka (1986).
314. Landau i Tomaszewski (1985). Brus (1986d). Adam (1993).
315. Tomaszewski i Landau (1985).
316. Landau i Tomaszewski (1985).
317. Brus (1986d).

- 318. Landau i Tomaszewski (1985).
- 319. Brus (1986d).
- 320. Brus (1986d).
- 321. Veure Gomulka (1986), particularment capítol 9. Veure també Laski (1990) and Buccheim (1994).
- 322. Landau i Tomaszewski (1985).
- 323. Brus (1986d), Taula 25.9. Brus (1986e), Taula 26.1
- 324. Landau i Tomaszewski (1985).
- 325. Landau i Tomaszewski (1985).
- 326. Brus (1986d).
- 327. González (1979).
- 328. Catalan (1989).
- 329. Veure Adam (1993).
- 330. Landau i Tomaszewski (1985). Brus (1986e). Adam (1993).
- 331. Adam (1993).
- 332. Landau i Tomaszewski (1985).
- 333. Landau i Tomaszewski (1986).
- 334. Calculat amb Summers i Heston (1988).
- 335. Veure Catalan (1991).
- 336. Catalan (1991).
- 337. Kohler (1982).
- 338. Flora (1986).
- 339. Taula 1, Roca (1991).
- 340. Taula 4, Roca (1991).
- 341. Dades de Mochón, Ancochea i Avila (1988), Taula A.2.1.

- 342. Catalan (1991).
- 343. Dades de Mochón, Ancochea i Avila (1988).
- 344. Argandoña i García Durán (1992), Taula 2.2.
- 345. Kohler (1982).
- 346. Calculat amb Taula 2, Roca (1991).
- 347. OCDE (1993), Taula 3.
- 348. OCDE (1993), Taula 9.
- 349. Les dades poloneses no es refereixen al PNB sinó al Producte Material.
- 350. OCDE (1991).
- 351. OCDE (1991).
- 352. Jeffries (1993).
- 353. Kaminski (1991).
- 354. Calculat amb dades de l'Oficina Estadística Central (1992).
- 355. Landau i Tomaszewski (1985).
- 356. Calculat amb dades de la Taula 3.1. de Kaminiski (1991).
- 357. Sword (1992).
- 358. Jeffries (1993).
- 359. Calculat amb dades de l'Oficina Central d'Estadística (1992).
- 360. Nacions Unides (1986).
- 361. Kaminski (1991).
- 362. Banc Mundial (1994).
- 363. Calculat amb Summers i Heston (1987).
- 364. Calculat amb dades de l'Oficina Central d'Estadística (1992).
- 365. Banc Mundial (1994).

366. Dades de Landau i Tomaszewski (1985), Taula 4.13.
367. Banc Mundial (1994).
368. Gomulka (1986).
369. Okolski (1989).
370. Okolski (1989).
371. Okolski (1989).
372. Lipowski, citat a Adam (1993). Kaminski (1991).
373. Adam (1993).
374. Glasman (1994).
375. Adam (1993).
376. Nove (1986), Jeffries (1983).
377. Calculat amb Kaminski (1991).
378. Jeffries (1993).
379. Nove (1986).
380. Kaminski (1989).
381. Jeffries (1993).
382. Myant (1989).
383. Myant (1989).
384. Kaminski (1989).
385. Kaminski (1989).
386. Jeffries (1993).
387. Przeworski (1993).
388. Calculat usant el tipus de canvi absolut ajustat als preus de 1980-89, estimat a Nacions Unides (1993).
389. Banc Mundial (1994).

- 390. Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament (1992).
- 391. Per exemple, Kaminski (1989) i Brzeski (1992).
- 392. Apolte i Gradalski (1992), Jeffries (1993).
- 393. Gomulka (1992).
- 394. Gomulka (1992). Veure la nota a peu de pàgina 1.
- 395. Gomulka (1992).
- 396. Sword (1992).
- 397. Gomulka (1992).
- 398. Dades de Blanchard, Dornbusch, Krugman, Layard i Summers (1991), Taula 1.7.
- 399. Jeffries (1993).
- 400. Gomulka (1992).
- 401. Citat a Jeffries (1993).
- 402. Dades del Banc Mundial (1994).
- 403. Maravall (1993).
- 404. Dades del Banc Mundial (1994).

BIBLIOGRAFIA

ABRAMOVITZ M. (1986): 'Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind', Journal of Economic History, June.

ADAM J. (1993): Planning and Market in Soviet and East European Thought, 1960s-1992, St.Martin's Press, New York.

AERTS E. & VALERIO N. (Eds.) (1990): Growth and Stagnation in the Mediterranean World, Leuven U.P.

AHSLTRÖM G. (1993): 'Technical education, engineering, and industrial growth: Sweden in the nineteenth and early twentieth centuries', in Fox & Guagnini (Eds.).

ANDERSON P. (1974): Lineages of the Absolutist State, NBL, London.

ANDRESKI S. (1984): 'Polonia', in Woolf S.J. (Ed.), Il fascismo in Europa, Laterza, Bari.

APOLTE T. & GRADALSKI F. (1992): 'Systematic change to a market economy: General issues and first experiences in Poland', in Kremer & Weber (Eds.).

ARACIL J. & PEINADO J.L. (1976): 'Clasificación funcional de los gastos del Estado 1850-1960', Instituto de Estudios Fiscales, Datos básicos para la historia financiera de España, 1850-1975, vol.I, Madrid.

ARGANDOÑA A. & GARCIA-DURAN J.A. (1992): Macroeconomía española. Hechos e ideas, Mc Graw Hill, Madrid.

ARRIGHI G. (Ed.) (1985): Semiperipheral Development. The Politics of Southern Europe in the Twentieth Century, Publications of the Fernand Braudel Center.

ASTON T.H. & PHILPIN C.H.E. (1985): The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe, Cambridge U.P., Cambridge.

ATIENZA I. (1994): ''Refeudalisation' in Castile during the seventeenth century: a cliché?' in Thompson & Yun (Eds.).

BAIROCH P. (1968): La Population active et sa Structure, Université Libre de Bruxelles, Editions de l'Institut de Sociologie.

BAIROCH P. (1981): 'The Main Trends in National Economic Disparities since the Industrial Revolution', Bairoch & Lévy-

Leboyer (Eds.), Disparities since the Industrial Revolution, Macmillan.

BAIROCH P., BATOU J. & CHEVRE P. (1988): La population des villes européennes de 800 à 1850, Droz, Genève.

BAIROCH P. (1991): 'How and Not Why: Economic Inequalities Between 1800 and 1913: Some Background Figures', in Batou (Ed.).

BARCIELA (1986a): 'El mercado negro de productos agrarios en la posguerra, 1938-1953', in Fontana (Ed.).

BARCIELA (1986b): "Introducción. Segunda Parte", in Garrabou, Barciela y Jiménez Blanco (Eds.).

BARRO R. (1991): 'Economic Growth in a Cross Section of Countries', Quarterly Journal of Economics, May.

BATOU J. (Ed.) (1991): Between Development and Underdevelopment. The Precocious Attempts at Industrialization of the Periphery, 1800-1870, Librairie Droz, Genève.

BAUMOL W. (1986): 'Productivity Growth, Convergence and Welfare: What the Long-Run Data Show', The American Economic Review, December.

BAUMOL W. & WOLFF E. (1988): 'Productivity Growth, Convergence, and Welfare: Reply' The American Economic Review, December.

BEREND I. T. & RANKI G. (1974): Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries, Columbia U.P., New York.

BEREND I. T. & RANKI G. (1982): The European periphery and industrialization 1780-1914, Cambridge U.P. & Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge-Paris.

BEREND I.T. (1985): 'Agriculture', in Kaser & Radice (Eds.).

BERG M., HUDSON P. & SONNENSCHER M. (Eds.) (1983): Manufacture in Town and Country before the Factory, Cambridge.

BERG M. (1985): The Age of Manufactures, 1700-1820, Collins.

BERG M. (Ed.) (1991): Markets and manufactures in Early Industrial Europe, Routledge, London.

BERNAL A.M. (1988): Economía e Historia de los Latifundios, Instituto de España, Espasa Calpe.

BIERNAT Cz. (1962): Statystyka obrotu towarowego Gdanska w latach 1651-1815, Państwowe Wydawn, Warsaw.

BLANCHARD O., DORNBUSCH R., KRUGMAN P., LAYARD R. & SUMMERS L. (1991): Reform in Eastern Europe, The MIT Press, Cambridge Massachusetts.

BOGDAN H. (1989): From Warsaw to Sofia. A History of Eastern Europe, Pro Libertate Publishing, Santa Fe.

BOGUCKA M. (1980): 'The Role of Baltic Trade in European Development from the XVIth to the XVIIIth Centuries', The Journal of European Economic History, vol.9.

BOGUCKA M. (1985): 'The towns of East-Central Europe from the fourteenth to the seventeenth century', in Maczak, Samsonowicz & Burke (Eds.).

BOLTHO A. (Ed.) (1982), The European Economy. Growth & Crisis, Oxford U.P.

BRENNER R. (1989): 'Economic Backwardness in Eastern Europe in Light of Developments in the West', in Chirot (Ed.).

BRESSER L.C., MARAVALL J.M. & PRZEWORSKI A. (1993): Economic Reforms in New Democracies, Cambridge U.P.

BRUS W. (1972): The Market in a Socialist Economy, Routledge, London.

BRUS W. (1986a): 'Postwar Reconstruction and Socio-Economic Transformation', in Kaiser & Radice (Eds.)

BRUS W. (1986b): '1950 to 1953: The Peak of Stalinism', in Kaser (Ed.).

BRUS W. (1986c): '1953 to 1956: The "Thaw" and the "New Course"', in Kaser (Ed.).

BRUS W. (1986d): '1957 to 1965: In Search of Balanced Development', in Kaser (Ed.).

BRUS W. (1986e): '1966 to 1975: Normalization and Conflict', in Kaser (Ed.).

BRYANT G.A. & MOKRZYCKI E. (1994): The new great transformation? Change and continuity in East-Central Europe, Routledge, London.

BRZESKI A. (1992): 'Economic reforms in Poland: a post mortem', in Frateschi & Salvini (Eds.).

BUCHHEIM C. (1994): Industrielle Revolutionen, DTV-Verlag, München.

BURGESS R. & STERN N. (1993): 'Taxation and Development', Journal of Economic Literature, June.

BURKE P. (1985): 'Introduction: A note on the historiography of East-Central Europe', in Maczak, Samsonowicz & Burke (Eds.).

CABRERA E. (1989): 'The medieval origins of the great landed estates of the Guadalquivir valley', Economic History Review, XLII, 4.

CARRERAS A. (1982): La producció industrial espanyola i italiana des de mitjan del segle XIX fins a l'actualitat, Doctoral Thesis, Universitat Autònoma de Barcelona.

CARRERAS A. (1987): 'An Annual Index of Spanish Industrial Output', in Sánchez Albornoz (Ed.).

CARRERAS A. (1989): 'La industria' in Carreras (Coord.).

CARRERAS A. (1992): 'La producción industrial en el muy largo plazo. Una comparación entre España e Italia de 1861 a 1980', in Prados & Zamagni (Eds.).

CARRERAS A. (Coord.) (1989): Estadísticas históricas de España. Siglos XIX y XX, Banco Exterior, Madrid.

CARRERAS A. (1990): Industrialización española: Estudios de historia cuantitativa, Espasa Calpe, Madrid.

CASAS J.L. (Ed.) (1989): La postguerra española y la Segunda Guerra Mundial, Diputación Provincial, Córdoba.

CASSIS Y. (1992): Finance and Financiers in European History, 1880-1960, Cambridge U.P.-La Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge.

CATALAN J. (1989): 'Autarquía y desarrollo de la industria de fábrica durante la Segunda Guerra Mundial. Un enfoque comparativo', in García Delgado (Ed.).

CATALAN J. (1990): 'Los años cuarenta en la periferia de Europa: la economía española en perspectiva comparada', in Casas (Ed.).

CATALAN J. (1991): 'Del 'milagro' a la crisis: la herencia económica del franquismo', in Etxezarreta (Coordinador).

CATALAN J. (1992a): 'Reconstrucción, política económica y desarrollo industrial: tres economías del Sur de Europa', 1944-1953', in Prados L. & Zamagni V. (Eds.).

CATALAN J. (1992b): Fábrica y franquismo, 1939-1958. El modelo español de desarrollo en el marco de las economías del sur de

Europa, Tesis Doctoral, Edició microfotogràfica, Univesitat Autònoma de Barcelona.

CATALAN J. (1993): 'Economía e industria: la ruptura de posguerra en perspectiva comparada', Revista de Historia Industrial, 4.

CATALAN J. (1995): 'Industrialización difusa y desarrollo económico: el retroceso de 1939-58', in Nadal & Catalan (Eds.).

CHANG G.H. (1991): 'Immiserizing Growth in Centrally Planned Economies', Journal of Comparative Economics, vol.15, n.4, December.

CENTRAL STATISTICAL OFFICE (1992): Concise Statistical Yearbook of Poland 1991, Warszawa.

CERROLAZA A. (1969): 'Analfabetismo y renta', in Velarde (Ed.), Lecturas de economía española, Gredos, Madrid.

CHIROT D. (Ed.) (1989), The Origins of Backwardness in Eastern Europe, University of California Press.

CHIROT D. (1989): 'Causes and Consequences of Backwardness', in Chirot (E.).

CHOMAC-KLIMEK R. (1975): 'Problems of investment expenditures in farms in the Congress Kingdom of Poland on the turn of the 19th and 20th century', Studia Historiae Oeconomicae, vol.10.

CIPOLLA C.M. (1969): Literacy and Economic Development in the West, Penguin Books.

CIPOLLA C.M. (Ed.) (1973): La decadencia económica de los imperios, Alianza, Madrid.

CIPOLLA C.M. (Ed.) (1973-76), The Fontana Economic History of Europe, 6 vols., Sussex.

CLARKE R. (Ed.) (1989): Poland: The Economy in the 1980s, St.James Press, Chicago.

COM 87-230 (1987): Third Periodical Report from the Comission on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the Community, Brussels.

COMIN F. (1988): Hacienda y Economía en la España Contemporánea (1800-1936), 2 vols., Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.

COMIN F. (1989a): 'Sector público' in Carreras (Coord.).

COMIN F. (1989b): 'Las administraciones públicas', in García Delgado (Ed.).

COMIN F. & MARTIN ACEÑA P. (1984): 'La política monetaria y fiscal durante la Dictadura y la Segunda República', Papeles de Economía Española, 20.

CRAFTS N. (1985): British economic growth during the industrial revolution, Oxford.

DE LONG B. (1988): 'Productivity, Convergence, and Welfare: Comment', American Economic Review, December.

DE LONG B. & SUMMERS L. (1991): 'Equipment Investment and Economic Growth', Quarterly Journal of Economics, May.

DEWERPE A. (1985): L'industrie aux champs. Essai sur la proto-industrialisation en Italie du Nord, Ecole Française de Rome, Rome.

DIXON R. & THIRLWALL A.P. (1975): 'A Model of Regional Growth Rate Differences on Kaldorian Lines', Oxford Economic Papers, July.

DONGES J.B. (1976): La industrialización en España, Oikos-Tau, Barcelona.

DROZDOWSKI M. (1963): Polityka gospodarcza Rzqdu polskiego 1936-39, Warsaw.

DROZDOWSKI M. (1974): 'The urbanization in Poland in the years 1870-1970', Studia Historiae Oeconomicae, vol.9.

EARLE P. (Ed.) (1974): Essays in European Economic History 1500-1800, Oxford.

EASTERLIN M. (1981): 'Why Isn't the Whole World Developed?' Journal of Economic History, 41:1.

ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (1980), 'Comparative GDP levels', Economic Bulletin for Europe, vol.31, n.2.

EISENSTADT S.N. & ROKKAN S. (Eds.) (1973): Building States and Nations, Sage Publications, Beverly Hills.

ELLIOTT J.H. (1973): 'La decadencia de España' in Cipolla (Ed.).

ELLIOTT J.H. (1989): Imperial Spain, 1469-1714. A Society of Conflict, London.

ETXEZARRETA M. (Coordinador) (1991): La reestructuración del capitalismo en España, 1970-1990, Icaria-F.U.E.M., Barcelona.

EUROSTAT & UNITED NATIONS (1987): Comparisons Mondiales du Pouvoir d'Achat et du Produit Réel en 1980, Etudes et analyses,

Série D.

FERNANDEZ ALBADALEJO P. (1989): 'Cities and the state in Spain', Theory and Society, Special Issue on Cities and States in Europe, 1000-1800, vol.18.

FIJALEK J., PUS W. & PELKA B. (1974): 'La structure des entreprises modernes de l'industrie textile en territoire polonais, à partir de 1850 environ jusqu'à 1913', Studia Historiae Oeconomicae, vol.9.

FINDLAY R., (1992): 'The Roots of Divergence: Western Economic History in Comparative Perspective', American Economic Review, vol.82, n.2, May.

FISCHER W. (Ed.) (1985): Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der mitte des 19.Jahrhunderts, 5 vols., Klett-Cotta.

FLAKIERSKI H. & SEKINE T.T. (Eds.) (1990): Socialist Dilemmas: East and West, Armonk N.Y., Sharpe.

FLORA P. (1973): 'Historical Processes of Social Mobilization: Urbanization and Literacy 1850-1965', in Eisenstadt & Rokkan (Eds.).

FLORA P. (1975a): Indikatoren der Modernisierung, Westdeutscher Verlag.

FLORA P. (1975b): Quantitative Historical Sociology, Current Sociology, vol. XXIII, Mouton-The Hague-Paris.

FLORA P. (1983): 'Stein Rokkan's Macro-Model of Europe', in Flora et al.

FLORA P. (1986): 'Introduction', in Flora (Ed.), Growth to Limits, Walter de Gruyter.

FLORA P. et al. (1983): State, Economy, and Society in Western Europe 1815-1975. Volume I. The Growth of Mass Democracies and Welfare States, Campus Verlag, Frankfurt.

FLORA P., KRAUS F. & PHENNING W. (1987): State, Economy, and Society in Western Europe. Volume II. The Growth of Industrial Societies and Capitalist Economies, Campus Verlag, Frankfurt.

FONTANA J. (1971): La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820, Ariel, Barcelona.

FONTANA J. (1973): Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX, Ariel, Barcelona.

FONTANA J. (1980): La Hacienda en la Historia de España (1700-1931), Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.

FONTANA J. (1986): 'Reflexiones sobre la naturaleza y consecuencias del franquismo', in Fontana (Ed.).

FONTANA J. (1987): 'El alimento del Estado: Política y Hacienda en el 'Despotismo Ilustrado'', Hacienda Pública Española, ns. 108-109.

FONTANA J. & NADAL J. (1976): 'Spain 1914-1970', Cipolla C.M., The Fontana Economic History of Europe. Contemporary Economies. Volume 6, Part Two, Glasgow.

FONTANA J. & GARRABOU R. (1986): Guerra y Hacienda. La Hacienda del Gobierno central en los años de la Guerra de la Independencia, Instituto Gil Albert, Alacant.

FONTANA J. (Ed.) (1986): España bajo el Franquismo, Crítica, Barcelona.

FOX R. & GUAGNINI A. (Eds.) (1993): Education, technology and industrial performance in Europe, 1850-1939, Cambridge U.P.-Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge.

FRAILE P. (1991): Industrialización y grupos de presión. La economía política de la protección en España 1900-1950, Alianza, Madrid.

FRATESCHI C. & SALVINI G. (1992): A Comparative Analysis of Economic Reforms in Central and East Europe, Dartmouth, Brookfield.

FUA G. (1980): Problemi dellos Sviluppo Tardivo in Europa, Bologna, Il Mulino.

GARCIA DELGADO J.L. (Ed.) (1989a): El primer franquismo. España durante la segunda guerra mundial, V Coloquio de Historia Contemporánea, dirigido por M.Tuñón de Lara, Siglo XXI, Madrid.

GARCIA DELGADO J.L. (Ed.) (1989b): España, economía, Espasa Calpe, Madrid.

GARCIA SANZ A. (1994): 'Castile 1580-1650: economic crisis and the policy of 'reform'', in Thompson & Yun (Eds.).

GARRABOU R. (1982): Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya, L'Avenç, Barcelona.

GARRABOU R. (1985): Un fals dilema. Modernitat o enderreriment de l'agricultura valenciana 1850-1900, València.

GARRABOU R., BARCIELA C. & JIMENEZ BLANCO J.I. (Eds.) (1986): Historia agraria de la España contemporánea. 3. El fin de la agricultura tradicional, Crítica, Barcelona.

GERSCHENKRON A. (1966): Economic Backwardness in Historical Perspective, Harvard U.P., Cambridge Massachusetts.

GIEROWSKI J. & KAMINSKI A.: 'The eclipse of Poland', The New Cambridge Modern History of Europe, VI, Cambridge.

GINER S. (1982): 'Political economy, Legitimation and the State in Southern Europe', The British Journal of Sociology, XXXIII, 2.

GLASMAN M. (1994): 'The great deformation: Polanyi, Poland and the terrors of planned spontaneity' in Bryant & Mokrzycki (Eds.).

GOMEZ REDONDO R. (1992): La mortalidad infantil española en el siglo XX, Centro de Investigaciones Sociológicas-Siglo XXI, Madrid.

GOMEZ MENDOZA A. (1989): 'Transportes y comunicaciones', in Carreras (Coord.).

GOMULKA S. (1986): Growth, Innovation and Reform in Eastern Europe, Harvester Press.

GOMULKA S. (1990): The theory of technological change and economic growth, London, Routledge.

GOMULKA S. (1992): 'Polish economic reform, 1990-91: principles, policies and outcomes', Cambridge Journal of Economics, 16.

GONZALEZ M.J. (1979): La economía política del franquismo (1940-1970), Tecnos, Madrid.

GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL (1989): 'Sector agrario (hasta 1935)', in Carreras (Coord.).

GUNST P. (1989): 'Agrarian Systems of Central Eastern Europe', in Chirot (Ed.).

HABAKKUK H.J. & POSTAN M. (Eds.) (1965): The Cambridge Economic History of Europe. Vol. VI. The Industrial Revolution and After, Two Parts, Cambridge U.P., Cambridge.

HAGE J. & GARNIER M. (1993): 'El Estado fuerte, la coordinación de la educación y el crecimiento económico en Francia y Alemania', in Núñez & Tortella (Eds.).

HALECKI O. (Ed.): Poland, Frederick A. Praeger, New York.

HAMILTON E.J. (1934): American Treasure and the Price Revolution in Spain 1501-1650, Cambridge Massachussets.

HANSEN B. (1991): The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth: Egypt and Turkey, World Bank Comparative Studies, Oxford.

HAUNER M. (1985): 'Human Resources' in Kaser & Radice (Eds.).

HAUNER M. (1986): 'Military Budgets and the Armaments Industry', in Kaser & Radice (Eds.).

HICKS J.R. (1969): A Theory of Economic History, Oxford U.P., London.

HIRSCHMAN A. (1958): Strategy of Economic Development, Yale U.P.

HOBSBAWM E.J., KULA W., MITRA A., RAJ K.N. & SACHS I. (Eds.), (1980): Peasants in History. Essays in Honour of Daniel Thorner, Oxford U.P., Calcutta.

JANOS A.J. (1989): 'The Politics of Backwardness in Continental Europe, 1780-1945', World Politics, 41.

JEFFRIES I. (1993): Socialist Economies and the Transition to the Market. A Guide, Routledge, London.

JEZIELSKI A. (1967): Handel zagraniczny Krolestwa Polskiego 1815-1914, PWN, Warszawa.

JEZIELSKI A. (1970): 'The Role of Eastern Markets in the Development of Polish Industry in the Light of the Balance of Trade Estimate of Nineteenth Century Poland', Studia Historiae Oeconomicae, vol.4.

JEZIELSKI A. (1974): 'The Problem of Economic Growth of Poland in the Nineteenth Century', Studia Historiae Oeconomicae, vol.9.

JOHANSSON E. (1977): 'The History of Literacy in Sweden, in Comparison With Some Other Countries', Educational Reports, Umea, 12.

JONES E. (1981): The European Miracle, Cambridge U.P., Cambridge.

KALDOR N. (1970): 'The Case for Regional Policies', Scottish Journal of Political Economy, November.

KALECKI M. (1963): Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej, PWN, Warsaw.

KALECKI M. (1982): Socjalizm, funkcjonowanie i wieloletnie planowanie, Collected Works, vol.3, PWE, Warsaw.

- KAMINSKI B. (1991): The Collapse of State Socialism. The Case of Poland, Princeton University Press.
- KASER M.C. & RADICE E.A. (Eds.) (1985): The Economic History of Eastern Europe, 1919-1975. Volume I. Economic Structure and Performance between the Two Wars, Clarendon Press, Oxford.
- KASER M.C. & RADICE E.A. (Eds.) (1986): The Economic History of Eastern Europe, 1919-1975. Volume II. Interwar Policy. The War and Reconstruction, Clarendon Press, Oxford.
- KASER M.C. (Ed.) (1986): The Economic History of Eastern Europe, 1919-1975. Volume III. Institutional Change within a Planned Economy, Clarendon Press, Oxford.
- KELLENBENZ H. (1977): 'The Organization of Industrial Production' in Rich & Wilson (Eds.)
- KEMP T. (1969): Industrialization in Nineteenth-Century Europe, Longman.
- KEMP T. (1978): Historical Patterns of Industrialization, Longman.
- KOCHANOWICZ J. (1989): 'The Polish Economy and the Evolution of Dependency', in Chirot (Ed.).
- KOFMAN J. (1990): 'Economic Nationalism in East-Central Europe in the Interwar Period', in Szlajfer (Ed.).
- KOHLER B. (1982): Political forces in Spain, Greece and Portugal, Butterworth Scientific.
- KOŁODZIEJCZYK R. (1970): 'The bourgeoisie in Poland in the 19th and 20th century against the European background', Studia Historiae Oeconomicae, vol 5.
- KÖNIG Wolfgang (1993): 'Technical education and industrial performance in Germany: a triumph of heterogeneity' in Fox & Guagnini (Eds.).
- KORBONSKI A. (1992): 'Poland: 1918-1990' in Held J. (Ed.), The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century, Columbia U.P., New York.
- KORNAI J. (1992): The socialist system. The political economy of communism, Princenton, Princenton U.P.
- KUKLINSKA K. (1976): 'Les roles joues par les marches interieurs et exterieurs dans le developpement du commerce polonais au XVIIIe siecle', Studia Historiae Oeconomicae, vol.11.

- KRIEDTE P., MEDICK H. & SCHLUMBOHN J. (1981): Industrialization before Industrialization, Cambridge.
- KREMER M. & WEBER M. (Eds.) (1992): Transforming Economic Systems: The Case of Poland, with the cooperation of Feliks Gradalski, Physica-Verlag, Heildelberg.
- KRUGMAN P. (1991): Geography and Trade, Cambridge Massachusetts, M.I.T. Press.
- KULA W. (1960): Les débuts du capitalisme en Pologne dans la perspective de l'histoire comparée, Academia Polaca di Scienza, Roma.
- KULA W. (1970): Teoria Ekonomiczna del Sistema Feudale. Proposta di un modello, Einaudi, Torino.
- KULA W. (1980): 'Money and Serfs in Eighteenth Century Poland' in Hobsbawn, Kula, Mitra, Raj & Sachs (Eds.).
- KULA W. (1983): Historia, zacofanie, rozwój, Czytelnik, Warszaw.
- LANCIERI E. (1993): 'Dollar GNP Estimates for Central and Eastern Europe 1970-90: A Survey and a Comparison with Western Countries', World Development, vol.21, n.1, January.
- LANDAU Z. (1963): 'Polish countryside in the Years 1929-1935', Acta Poloniae Historica, 9.
- LANDAU Z. (1973): 'Polish village as a selling market for industry in the period of the great depression 1930-1935', Studia Historiae Oeconomicae, vol.7.
- LANDAU Z. (1974): 'Comparative Research on the Long-Range Economic Growth of Poland', Acta Poloniae Historica, 29.
- LANDAU Z. (1976): 'Le developpement de la legislation sur les cartels pendant la IIe Republique et la politique du Gouvernement vis-à-vis de ces associations', Studia Historiae Oeconomicae, vol.11.
- LANDAU Z. (1978): 'The extent of cartelization of industries in Poland, 1918-1939', Acta Poloniae Historica, vol.38.
- LANDAU Z. (1981): 'Industrial Recession in Poland 1924-1925', Acta Poloniae Historica, vol.43.
- LANDAU Z. (1983): 'Tendencies of production in the second republic against the world background', Studia Historiae Oeconomicae, vol.16.
- LANDAU Z. & TOMASZEWSKI J. (1978): 'Stages of the economic growth

of Poland after 1944', Studia Historiae Oeconomicae, vol.13.

LANDAU Z. & TOMASZEWSKI J. (1985): The Polish Economy in the Twentieth Century, Routledge, London.

LANDAU Z. & TOMASZEWSKI J. (1986): Wirtschaftsgeschichte Polens im 19. und 20. Jahrhundert, Akademie Verlag, Berlin.

LANDES D.S. (1969): The Unbound Prometheus. Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present, Cambridge U.P.

LANDES D.S. (1991): 'Does It Pay to Be Late?', in Batou (Ed.).

LANGE O. (1938): On the Economic Theory of Socialism, University of Minnesota Press, Minneapolis.

LASKI K. (1990): 'An Economic Comparison of Poland and Spain', Flakiersi & Sekine (Eds.).

LEAL J.L., LEGUINA J., NAREDO J.M. & TARRAFETA L. (1975): La agricultura en el desarrollo capitalista español (1940-1970), Siglo XXI, Madrid.

LLUCH E. (1976): La via valenciana, Eliseu Climent, València.

LOZANO C. (1994): La educación en los siglos XIX y XX, Síntesis, Madrid.

LIPOWSKI A. (1988): Mechanizm rynkowy w gospodarce polskiej, PWE, Warsaw.

LUCHKIEWICZ Z. (1932): Podrecznik polityki agrarnej, Komitet Wydawniczy Podrecznikow Akademickich, Warsaw.

MACZAK A. (1978): Zycie codzienne w podrózach po Europie w XVI i XVII wieku, Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

MACZAK A., SAMSONOWICZ H. & BURKE P. (Eds.) (1985): East-Central Europe in Transition: From the fourteenth to the seventeenth century, Cambridge U.P. & Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

MACZAK A. (1986): 'El Centro y las Periferias en la Temprana Edad Moderna Europea: La Experiencia de los Viajeros', in Pérez Picazo, Lemeunier & Segura (Eds.).

MADDISON A. (1982): Phases of Capitalist Development, Oxford U.P., Oxford.

MADDISON A. (1990): 'Measuring European Growth: The Core and the Periphery', in Aerts & Valério (Eds.).

MADDISON A. et al. (1992): The Political Economy of Poverty, Equity and Growth: Brazil and Mexico, A World Bank Comparative Study, Oxford, Oxford U.P.

MALUQUER DE MOTES J. (1987): 'The Industrial Revolution in Catalonia', in Sánchez Albornoz (Ed.).

MALUQUER DE MOTES J. (1989): 'Precios, salarios y beneficios. La distribución funcional de la renta', in Carreras (Coord.).

MALUQUER DE MOTES J. (1984): 'El índice de la producción industrial de Cataluña. Una nueva estimación (1817-1935)', Revista de Historia Industrial, 5.

MARAVALL J.M. (1993): 'Politics and policy: economic reforms in Southern Europe', in Bresser, Maravall & Przeworski.

MARTÍN ACEÑA P. & COMIN F. (1991): I.N.I. 50 años de industrialización española, Espasa Calpe, Madrid.

MARTINEZ ALIER J. (1968): La estabilidad del latifundismo, Ediciones Ruedo Ibérico, Paris.

MARTINEZ ALIER J. & ROCA J. (1987): 'Spain after Franco: From Corporatist Ideology to Corporatist Reality', Intenational Journal of Political Economy, 17, 4.

MATHIAS P. & POSTAN M.M. (Eds.) (1978): The Cambridge Economic History of Europe. Vol. VII. The Industrial Economies. Capital, Labour, and Enterprise, Cambridge U.P., Cambridge.

MATHIAS P. & DAVIS J. (1991): Innovation and Technology in Europe, Blackwell, Oxford.

MAURO F. & PARKER G. (1977): 'Spain', in Wilson & Parker (Eds.).

MENDELS F. (1972): 'Proto-Industrialization: The First Phase of Industrialization Process', The Journal of Economic History.

MENDELS F. (1982): 'Proto-Industrialization: Theory and Reality', Eight International Economic History Congress, Budapest.

MERIGO E. (1982): 'Spain', in Boltho (Ed.).

MILWARD A. & SAUL S.B. (1973): The Economic Development of Continental Europe, 1780-1870, Routledge, London.

MILWARD A. SAUL S.B. (1977): The Development of the Economies of Continental Europe 1850-1914, Harvard U.P., Cambridge Massachusetts.

MIRONOV B.N. (1986-87): 'Literacy in Russia, 1797-1917', Soviet

Studies in History, USA.

MISZTAL S. (1970): 'Changes in distribution of industry in the area of Poland in the years 1860-1965', Studia Historiae Oeconomicae, vol.5.

MITCHELL B.R. (1981): European Historical Statistics, 1750-1975, . Facts on File, New York.

MOCHON F., ANCOCHEA G. & AVILA A.J. (1988): Economía española, 1964-1987, Mc Graw Hill, Madrid.

MOORE Willbert (1945): Economic Demography of Eastern and Southern Europe, League of Nations, Geneva.

MUNS J. (1986): Historia de las relaciones entre España y el Fondo Monetario Internacional, Alianza, Madrid.

MURPHY K., SHLEIFER A. & VISHNY R. (1991): 'The Allocation of Talent: Implications for Growth', Quarterly Journal of Economics, May.

MURRELL P. (1990): The nature of socialist economies: Lessons from Eastern Europe foreign trade, Princeton, Princeton U.P.

MYANT M. (1989): 'Poland - The Permanent Crisis?', in Clarke R. (Ed.).

MYRDAL G. (1963): Economic Theory and Underdeveloped Regions, Methuen, London.

NADAL J. (1971): La población española. Siglos XVI al XX, Ariel, Barcelona.

NADAL J. (1973): 'Spain 1830-1914', in Cipolla (Ed.), The Fontana Economic History of Europe. The Emergence of Industrial Societies, Part Two, Sussex.

NADAL J. (1975): El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913, Ariel, Barcelona.

NADAL J. (1987): 'A Century of Industrialization in Spain, 1833-1930', in Sánchez Albornoz (Ed.).

NADAL J. (1988): "La población española durante los siglos XVI, XVII y XVIII. Un balance a escala regional", in Pérez Moreda & Reher (Eds.)

NADAL J. (1990): 'El desarrollo de la economía valenciana en la segunda mitad del siglo XIX: una vía exclusivamente agraria?', Nadal & Carreras (Eds.).

NADAL J. (1992): Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial, Ariel, Barcelona.

NADAL J. & SUDRIA C. (1993): 'La controversia en torno al atraso económico español en la segunda mitad del siglo XIX (1860-1913)', Revista de Historia Industrial, 3.

NADAL J., CARRERAS A. & SUDRIA C. (Eds.) (1987): La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Ariel, Barcelona.

NADAL J. & CARRERAS A. (dir. y coord.) (1990): Pautas regionales de la industrialización española (Siglos XIX y XX), Ariel, Barcelona.

NADAL J. & CATALAN J. (Eds.) (1995): La cara oculta de la industrialización española, Alianza, Madrid.

NELSON R. (Ed.) (1993): National Innovation Systems. A Comparative Analysis, Oxford U.P., New York.

NICOLAU R. (1989): 'Población', in Carreras (Coord.)

NOLTE C. (1991): 'Andalusia- Country of Missed Chances or Paradise Lost', in Nolte (Ed.).

NOLTE H. (Ed.) (1991): Internal Peripheries in European History, Muster-Schmidt Verlag, Göttingen.

NOLTE H. (1991): 'Internal Peripheries in Europe', in Nolte (Ed.).

NORTH D. & THOMAS R.P. (1971): 'The Rise and Fall of the Manorial System: A Theoretical Model', Journal of Economic History, 31:4.

NORTH D. (1981): Structure and Change in Economic History, W.W. Norton, New York.

NORTH D. (1990): Institutions, institutional change and economic performance, Cambridge, Cambridge U.P.

NOVE A. (1986): The Soviet Economic System, Unwin Hyman, London.

NOVE A. (1991): The economics of feasible socialism revisited, London, Harper Collins Academic.

NUÑEZ C. (1992): La fuente de la riqueza, Alianza, Madrid.

NUÑEZ C. & TORTELLA G. (Eds.) (1993): La maldición divina, Alianza, Madrid.

OECD (1991): Spain 1990/1991, OECD Economic Surveys, December

1990, Paris.

OECD (1992), National Accounts, 1960-1990, Main Aggregates, Volume 1, Department of Economics and Statistics.

OKOLSKI M. (1989): 'Demographic anomalies in Poland', in Clarke (Ed.).

ORCZYK J. (1972): 'Profitability of agricultural farms in the years 1929-1937', Studia Historiae Oeconomicae, vol.1972.

ORCZYK J. (1978): 'Conditions and extent of evolution in agrarian structure in the interwar Poland against comparative background', vol.13.

PALAFIX J. (1987): 'Exports, Internal Demand, and Economic Growth in Valencia', in Sánchez Albornoz (Ed.)

PALAFIX J. (1991): Atraso económico y democracia, Crítica, Barcelona.

PARKER G. (1988): The Military Revolution, Cambridge U.P., Cambridge.

PAYNE S. (1986): 'The Concept of 'Southern Europe' and Political Development', Mediterranean Historical Review, vol.1, n.1.

PEREZ HIRUELA M. & GINER S. (1988): El Corporatismo en España, Ariel, Barcelona.

PEREZ MOREDA V. & REHER D. (Eds.) (1988): Demografía histórica en España, El Arquero, Madrid.

PEREZ PICAZO M.T., LEMEUNIER G. & SEGURA P. (Eds.) (1986): Desigualdad y Dependencia. La Periferización del Mediterráneo Occidental (S.XII-XIX), Areas-Revista de Ciencias Sociales, Editora Regional de Murcia, Murcia.

PIETRZAK-PAWLOWSKA I. (1974): 'Features of industrialization of agricultural countries in Europe', Studia Historiae Oeconomicae, vol.9.

POLLARD S. (1981): Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760-1970, Oxford U.P.

PORTAL R. (1974): 'L'Industrializzazione della Russia', Storia economica Cambridge, vol. VI, Einaudi, English edition 1965.

POUNDS N.J.G. (1974): An Economic History of Medieval Europe, Longman, London.

PRADOS L. (1987): 'Foreign Trade and the Spanish Economy during

the Nineteenth Century', in Sánchez Albornoz (Ed.).

PRADOS L. (1988): De imperio a nación. Crecimiento y atraso económico en España (1780-1930), Alianza, Madrid.

PRADOS L. y ZAMAGNI V. (Eds.) (1992): El desarrollo económico en la Europa del Sur: España e Italia en perspectiva histórica, Alianza, Madrid.

PRZEWORSKI A. (1991): Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America, Studies in Rationality and Social Change series, Cambridge, Cambridge U.P.

PRZEWORSKI A. (1993): 'Economic reforms, public opinion, and political institutions: Poland in the Eastern European perspective', in Bresser, Maravall & Przeworski.

RADICE E.A. (1985): 'General Characteristics of the Region between the Wars', in Kaser & Radice (Eds.).

RANKI G. & TOMASZEWSKI J. (1986): 'The Role of the State in Industry, Banking and Trade', in Kaser & Radice (Eds.).

REHER D., POMBO M. & NOGUERAS (1993): España a la luz del Censo de 1887, INE, Madrid.

RICH E.E. & WILSON C.H. (Eds.) (1977): The Cambridge Economic History of Europe. Vol. V. The Economic Organization of Early Modern Europe, Cambridge U.P., Cambridge.

RIERA S. (1993): 'Industrialization and technical education in Spain, 1850-1914', in Fox & Guagnini (Eds.).

RINGROSE D. (1983): Madrid and the Spanish Economy, 1560-1850, Berkeley.

ROCA J. (1991): 'La distribución de la renta entre las clases sociales', in Etxezarreta (Coordinador).

ROKKAN S. (1973): 'Cities, states, and nations: a dimensional model for the study of contrasts in development', in Eisenstadt & Rokkan (Eds.)

ROKKAN S. & URWIN D. (1983): Economy, Territory, Identity, Sage Publications, London.

ROLDAN S. & GARCIA DELGADO J.L. (1973): La formación de la sociedad capitalista en España, 1914-1920, Confederación Española de Cajas de Ahorro, Madrid.

ROS HOMBRABELLA J., CLAVERA J., MONTSERRAT A., ESTEBAN J. & MONÉS M.A. (1973): Capitalismo español: de la autarquía a la

estabilización (1939-59), 2 vols., Edicusa, Madrid.

ROSZKOWSKI W. (1991): Landowners in Poland 1918-1939, East European Monographs, Boulder.

RYBARSKI R. (n.d.): Ciezar podatkow w Polsce, Ignis, Warsaw.

SALMON K. (1991): The Modern Spanish Economy. Transformation and Integration into Europe, Printer Publishers, London.

SAMSONOWICZ H. & MACZAK A. (1985): 'Feudalism and capitalism: a balance of changes in East-Central Europe', in Maczak, Samsonowicz & Burke (Eds.).

SANCHEZ ALBORNOZ N. (1987): 'Castille, 1830-1930', in Sánchez Albornoz (Ed.).

SANCHEZ ALBORNOZ A. (Ed.) (1987): The Economic Modernization of Spain, 1830-1930, New York University Press.

SARDÀ J. (1987): Escritos (1948-1980), Banco de España, Madrid.

SEERS D. (1962): 'A Model of Comparative Rates of Growth of the World Economy', Economic Journal, March.

SEERS D. (Ed.) (1979): Underdeveloped Europe: Studies in Core-Periphery Relations, Harvester Press, Hassocks.

SENGHAAS D. (1982): Von Europa lernen Entwicklungsgeschichtliche betrachtungen, Suhrkamp.

SKAZKIN S.D., TOPOLSKI J. et al. (1980): La segunda servidumbre en Europa central y oriental, Akal, Barcelona.

SKAZKIN S.D. (1980): 'Problemas fundamentales de la `Segunda Servidumbre' en la Europa central y oriental', Skazkin, Topolski et al..

SORTIA J.R., VANDERMOTTEN CH. & VANLAER J. (1986). Atlas Economique de l'Europe, Université Libre de Bruxelles.

SPECHLER M. (1980): 'The Regional Concentration of Industry in Imperial Russia 1854-1917', The Journal of Economic History, Fall.

SPIGLER I. (1986): 'Public Finance', in Kaser & Radice (Eds.)

SUDRIA C. (1987): 'Un factor determinante: la energía', in Nadal, Carreras & Sudrià (Eds.).

SUDRIA C. (1992): 'Los beneficios de España durante la gran guerra. Una aproximación a la balanza de pagos española, 1914-

1920', Revista de Historia Económica, n.2.

SUMMERS R. & HESTON A. (1988): 'A New Set of International Comparisons of Real Product and Price Levels', The Review of Income and Wealth, June.

SUNDBÄRG G. (1908): Aperçues Statistiques Internationaux, Imprimerie Royal, Stockholm.

SVENNILSON I. (1954): Growth and Stagnation in the European Economy, United Nations, Geneva.

SWORD K. (1992): 'Poland' in Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States 1992, Europa Publications Limited.

SYLLA R. & TONIOLO G. (Eds.) (1991): Patterns of European Industrialization, Routledge-Fondazione Adriano Olivetti, London.

SYLOS LABINI P. (1983): Il sottosviluppo e l'economia contemporanea, Roma.

SYLOS LABINI P. (1984): Le forze dello sviluppo e del declino, Laterza, Bari.

SVENNILSON I. (1954): Growth and Stagnation in the European Economy, United Nations, Geneva.

SZLAJFER H. (1990): 'Economic Nationalism of the Peripheries as a Research Problem' in Szlajfer (Ed.).

SZLAJFER H. (Ed.) (1990): Economic Nationalism in East-Central Europe and South America 1918-1939, Droz, Geneva.

SZLAJFER H. (1991): 'Enforced Industrialization: The Contrasting Examples of the Kingdom of Poland and Latina America in the First Half of the 19th Century' in Batou (Ed.).

TAYLOR J. (1952): The economic development of Poland 1919-1950, Cornell U.P., Ithaca.

TEDDE DE LORCA P. (1987): 'On the Historical Origins of Andalusian Underdevelopment', in Sánchez Albornoz (Ed.).

TEICHOVA A. (1985): 'Industry' in Kaser & Radice (Eds.)

TENA A. (1989): 'Comercio Exterior', in Carreras (Coord.).

THIRLWALL A.P. (1983): Growth and Development with special reference to developing economies, Macmillan, Hong Kong.

THOMPSON I.A.A. & YUN B. (Eds.) (1994): The Castilian crisis of the seventeenth century, Cambridge University Press.

TILLY C. (1990): Coercion, Capital and the European States. A.D. 990-1990, Basil Blackwell.

TOMASZEWSKI J. (1989): The socialist regimes of East Central Europe. Their establishment and consolidation 1944-67, Routledge, London.

TOPOLSKI J. (1962): 'La regression économique en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle', Acta Poloniae Historica, 5.

TOPOLSKI J. (1965): Narodziny kapitalizmu w Europie 14-17 wieku, Warszaw.

TOPOLSKI J. (1975): 'Peasant economy before and during the early period of the industrial revolution', Studia Historiae Oeconomicae, vol.10.

TOPOLSKI J. (1978): 'A propos de la conception d'un modèle de l'histoire économique de la Pologne (XVIe-XVIII S.)', Studia Historiae Oeconomicae, vol.13.

TOPOLSKI J. (1980): 'Las tendencias de la evolución agraria en la Europa central y oriental entre los siglos XVI y XVIII', Skazkin, Topolski et al..

TOPOLSKI J. (1982): 'La dynamique de court terme et la dynamique de la longue durée dans l'explication de l'évolution agraire en Pologne du XVIe-XVIIIe siècle', Studia Historiae Oeconomicae, 17.

TOPOLSKI J. (1986): 'Las causas del desarrollo económico desigual en la Europa moderna. En torno a la problemática de la periferización', in Pérez Picazo, Lemeunier & Segura (Eds.)

TOPOLSKI J. (1991): 'The Problem of Internal Economic Peripheries in Poland in Early Modern Times', in Nolte (Ed.)

TORRAS J. (1991): 'The Old and the New. Marketing networks and textile growth in Eighteenth Century Spain' in Berg (Ed.).

TORTELLA G. (1987): 'Agriculture: A Slow-Moving Sector, 1830-1935' in Sánchez Albornoz (Ed.).

TORTELLA G. (1994a): 'Patterns of economic retardation and recovery in south-western Europe in the nineteenth and twentieth centuries', Economic History Review, XLVII.

TORTELLA G. (1994b): El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XX y XX, Alianza, Madrid.

TURNOCK D. (1989): Eastern Europe. An Historical Geograpy, 1815-1945, Routledge, London.

UNESCO (1958): World Survey of Education. II. Primary Education, Zurich.

UNITED NATIONS (1986): Statistical Yearbook 1983/84, New York.

UNITED NATIONS (1993): Trends in International Distribution of Gross World Product, New York.

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (1992): Human Development Report 1992, New York, Oxford University Press.

VACCARO R. (1980): 'Industrialization in Spain and Italy (1860-1914)', The Journal of Economic History, Winter.

VALÉRIO, N. (1992): 'Some Remarks about Growth and Stagnation in the Mediterranean World in the XIXth and XXth Centuries', Journal of European Economic History, vol.21, n.1, Spring.

VICENS VIVES J. (1959): Manual de historia económica de España, Vicens-Vives, Barcelona.

VICENS VIVES J. (1969): An Economic History of Spain, Princeton U.P.

VILAR P. (1964): La Catalogne dans l'Espagne moderne, 4 vols., Paris.

VILAR P. (1969): Oro y moneda en la historia, 1450-1920, Ariel, Barcelona.

VILAR P. (1974a): Crecimiento y desarrollo, Ariel, Barcelona.

VILAR P. (1974b): 'The Age of Don Quixote', in Earle (Ed.).

VIÑAS A., VIÑUELA, EGUIDAZU, FERNANDEZ PULGAR & FLORENSA (1979): Política comercial exterior de España, 3 vols., Banco Exterior, Madrid.

VON THADDEN G. (1994): 'Dynamics and Monetary Consequences of the Polish Inflation 1918-1923', paper submitted in the conference on Productivity and Growth Convergence, Florence, July.

WALLERSTEIN I. (1974-88): The Modern World System, 3 vols., Academic Press, New York.

WILLIAMS A. (Ed.) (1984): Southern Europe Transformed: Political and Economic Change in Greece, Italy, Portugal and Spain, Harper and Row, London.

WINIECKI J. (1992): 'Resistance to change, large enterprises, and soft budget constraint: a property rights perspective', in Frateschi & Salvini (Eds.).

WILLIAMSON J.G. (1965): 'Regional Inequality and the Process of National Development: A Description of Patterns', Economic Development and Cultural Change, July.

WILLIAMSON J.G. (1991): Inequality, Poverty and History, Basil Blackwell, Oxford.

WILLIAMSON J.G. (1995): 'The Evolution of Global Markets Since 1830: Background Evidence and Hypotheses' Explorations in Economic History, vol.32.

WILSON C. & PARKER G. (1977) (Eds.): An Introduction to the Sources of European Economic History, Weidenfeld & Nicolson, London.

WOOLF S.J. (1984) (Ed.), Il fascismo in Europa, Laterza, Bari.

WORLD BANK (1994): World Tables 1994, World Bank-The Johns Hopkins University Press.

WYCZANSKI A. (1975): 'L'économie paysanne avant et pendant les premières étapes de la révolution industrielle', Studia Historiae Oeconomicae, vol.10.

WYCZANSKI A. (1985): 'The system of power in Poland, 1370-1648', in Maczak, Samsonowicz & Burke (Eds.).

WYROBISZ A. (1985): 'Economic landscapes: Poland from the fourteenth to the seventeenth century', in Maczak, Samsonowicz & Burke (Eds.).

WYROBISZ (1989): 'Power and towns in the Polish Gentry Commonwealth', Theory and Society, 18.

YUN B. (1994a): 'The Castilian aristocracy in the seventeenth century: crisis, refeudalisation, or political offensive?', in Thompson & Yun (Eds.).

YUN B. (1994b): 'Spain and the seventeenth-century crisis in Europe: some final considerations', in Thompson & Yun (Eds.).

ZAMAGNI V. (1993): The Economic History of Italy 1860-1990, Clarendon Press, Oxford.

ZAPF W. & FLORA P. (1973): 'Differences in paths of development: an analysis for ten countries', in Eisenstadt & Rokkan (Eds.)

ZARNOWSKI J. (1976): 'La nécessité de la modernisation et la résistance des structures périmées. La société polonaise entre 1918 et 1939', Studia Historiae Oeconomicae, vol.11.

ZWEIG F. (1944): Poland between two wars, Secker & Warburg,

London.

ZYTKOWICZ L. (1985): 'Trends of Agrarian Economy in Poland, Bohemia and Hungary from the Middle of the Fifteenth to the Middle of the Seventeenth Century', in Maczak et al. (Eds.).